

ПИВОВАР ІННА ВАСИЛІВНА

УДК 347.962.2(477)

**ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ
ЮРИСДИКЦІЇ УКРАЇНИ У 1991-2014 РР.
(історико - правове дослідження)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

**Науковий керівник –
Губань Радим Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент**

Київ – 2016

ЗМІСТ

<u>ВСТУП</u>	3
<u>РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ</u>	9
<u>1.1. Історіографія дослідження</u>	9
<u>1.2. Джерельна база дослідження</u>	16
<u>1.3. Генеза становлення та розвитку правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні</u>	20
<u>Висновки до розділу 1</u>	38
<u>РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ СТАТУСУ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ</u>	39
<u>2.1. Критерії добору кандидатів на посаду суддів</u>	40
<u>2.2. Органи, що беруть участь у формуванні суддівського корпусу</u>	

<u>2.3. Процедура набуття правового статусу судді судів загальної юрисдикції</u>	60
<u>2.3.1. Процедура добору та призначення кандидатів на посаду судді вперше</u>	61
<u>2.3.2. Порядок обрання судді на посаду безстроково</u>	73
<u>2.4. Порядок зайняття адміністративних посад</u>	79
<u>2.5. Порядок припинення правового статусу суддів</u>	84
<u>Висновки до розділу 2</u>	97
<u>РОЗДІЛ 3. ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ</u>	99
<u>3.1 Службові права та обов'язки суддів, їх зміст</u>	101
<u>3.2. Дисциплінарна відповідальність: підстави та порядок притягнення</u>	118
<u>3.3. Гарантії незалежності суддів судів загальної юрисдикції</u>	127
<u>Висновки до розділу 3</u>	155
<u>ВИСНОВКИ</u>	157
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	160

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена активним процесом реформування судової влади в Україні та побудови ефективної моделі судової системи на демократичних ідеях правосуддя, вироблених світовою практикою і наукою. На шляху повернення довіри суспільства до судової влади головним об'єктом реформаційного впливу залишаються судді судів загальної юрисдикції, як головні структурні елементи судової системи та як особи, що здійснюють суспільно відповідальну професійну діяльність у формі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Змінюються механізми формування корпусу судів, обсяг службових прав та обов'язків, підстави та процедури притягнення до відповідальності задля забезпечення незалежності судової влади та справедливого правосуддя. За таких умов новим змістом наповнюється і правовий статус суддів судів загальної юрисдикції.

Процес становлення правового статусу суддів судів загальної юрисдикції розпочався після здобуття незалежності Україні та перебуває у динамічному розвитку до сьогодні. Він безпосередньо пов'язаний з конституційним процесом України, активною нормотворчою діяльністю в рамках судової реформи і, водночас має багате історичне підґрунтя. Перший досвід правового регулювання правового статусу суддів судів загальної юрисдикції припадає на 1991-2014 рр. – період конституційного оформлення судової влади як окремої гілки влади в незалежній державі та прийняття системи спеціальних законів про статус суддів. В законодавстві вперше були визначенні конституційно-правові засади правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, окреслені юридичні властивості його структурних елементів. За таких умов досвід становлення правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в 1991-2014 роках становить багату емпіричну базу, є історичним досвідом правового регулювання. Його вивчення та

переосмислення, з точки зору вітчизняних традицій та міжнародних стандартів, дозволить визначити алгоритм становлення правового статусу суддів судів загальної юрисдикції; динаміку його розвитку, недоліки правового регулювання та перспективні вектори розвитку сучасного законодавства про статус суддів судів загальної юрисдикції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація пов'язана з плановою науково-дослідницькою тематикою кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», яка затверджена Вченою радою (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 13 від 26 червня 2014 р.).

Мета і задачі. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз динаміки формування структури правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні 1991-2014 рр. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язати такі наукові задачі:

- визначити ступінь теоретичної розробки проблеми в історико-правовій та теоретично-правовій літературі; систематизувати й проаналізувати джерельну базу дослідження;
- відтворити історичний досвід формування засад правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні на різних етапах державотворення: показати генезу вимог до особи судді та інших елементів його правового статусу;
- узагальнити законодавство 1991-2014 рр. про правовий статус суддів судів загальної юрисдикції та здійснити порівняльно-правовий аналіз;
- проаналізувати зміст правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, визначити основні його складові елементи за законодавством 1991-2014 рр.;
- визначити особливості правового регулювання правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні 1991-2014 рр.;
- проаналізувати засади правового статусу суддів судів загальної юрисдикції України у відповідності до міжнародних та європейських стандартів у галузі судочинства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що склалися в процесі набуття та реалізації правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні протягом 1991-2014 рр.

Предметом дослідження є правовий статус суддів судів загальної юрисдикції в Україні та юридичні властивості його складових елементів за законодавством України 1991-2014 рр.

Емпіричною базою дослідження слугували законодавство України та міжнародні документи у галузі судочинства.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1991-2014 рр., тобто період конституційного оформлення судової влади як окремої гілки влади в Україні та прийняття системи спеціальних законів про статус суддів.

Методи дослідження. Методологічну базу дисертації становлять загальнонаукові методи як *індукції і дедукції* – при визначенні понять «правовий статус судді», «службові права судді», «службові обов’язки судді», «повноваження судді», «гарантії незалежності судді»; *системно-структурний* – при дослідженні сутності змісту професійної діяльності судді; *формально-юридичний*, який широко застосовувався при вивченні положень різноманітних нормативно-правових актів; *порівняльно-правовий*, що дав змогу співставити правове регулювання статусу суддів судів загальної юрисдикції на різних етапах судової реформи; в) *соціологічний*, який дозволив проаналізувати статус суддів судів загальної юрисдикції у контексті тогочасних соціальних процесів; г) *метод правової герменевтики*, який застосовано при тлумаченні положень нормативно-правових актів, що регулювали реалізацію правового статусу суддів судів загальної юрисдикції.

Серед методів історико-правового дослідження використано: а) конкретно-історичний, що допоміг належним чином проаналізувати правове регулювання статусу суддів судів загальної юрисдикції з урахуванням тогочасних історичних умов; б) історико-порівняльний, який дозволив відтворити генезу моделі правового статусу суддів судів загальної юрисдикції; показати реалізацію правового статусу суддів в законодавстві України на різних етапах її державотворення.

Теоретичну основу дисертації становлять наукові роботи в галузі судоустрою, загальної теорії права, конституційного, адміністративного, кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, господарського-процесуального права: а) вітчизняних учених: Ю.П. Битяка, В.Ф. Бойка, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, Ю.М. Кармазіна, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, Д.М. Притики, С.В. Подкопаєва, Н.В. Сибільової, В.І. Шишкіна та інші; б) вчених Російської Федерації та інших країн СНД: С.С. Алексєєва, О.Б. Амбросової, В.М. Бібіло, О.Д. Бойкова, М.В. Вітрука, А.Ф. Козлова, О.М. Костюкова, І.Л. Петрухіна, Н.В. Рудутної, Л.О. Сергієнко, Г.Г. Черемних та інших; в) вчених інших держав: А. Барака, М. Делла, Г. Крефта, Д. Мідора, Р. Уолкера, Л. Фрідмена та інших правників. Історико-правові засади моделі правового статусу суддів дозволили відтворити фундаментальні праці дореволюційній науковців: С.І. Баршева, П.І. Беляєва, М.Ф. Владимирського-Буданова, М. Грушевського, Г.В. Демченко, Ф.М. Дмитрієва, А.Ф. Кістяківського, М.О. Максимейко, І. Малиновського, Д.Я. Самоквасова, В.І. Сергєєвича, В.К. Случевського та ін. Вагомий внесок у дослідження цього питання дозволили зробити вчені радянського періоду: Б.Д. Греков, А.А. Зімін, М.А. Чельцов-Бебутов, С.В. Юшков. Окремо належить відзначити теоретичні розробки таких видатних дослідників судоустрою та кримінального процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття, як А.Ф. Коні, М.В. Муравйова, С.М. Трегубова, І.Я. Фойницького.

Наукова новизна дисертаційних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням динаміки формування правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні та юридичних властивостей його складових елементів в законодавстві 1991-2014 рр.

Уперше:

- відтворено генезу правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні на різних етапах її державотворення;
- показані історичні передумови становлення засад правового статусу суддів судів загальної юрисдикції 1991-2014 рр.;
- доведено, що законодавство України про статус суддів судів загальної юрисдикції розвивалося під впливом міжнародних організацій;
- визначено, що ефективність реалізації правового статусу суддів судів загальної юрисдикції залежала від критеріїв та процедури добору кандидатів на посаду суддів; обсягу їх повноважень; правових можливостей притягнення до юридичної відповідальності та гарантій діяльності.
- простежено динаміку розвитку засад правового статусу суддів судів загальної юрисдикції протягом 1991-2014 рр. та її визначальні чинники: рівень втручання у судову владу з боку інших гілок державної влади, імплементація міжнародних стандартів.

Удосконалено:

- підходи в аналізі еволюції правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні в законодавстві 1991-2014 рр.;
- висновок щодо посиленої ролі виконавчої влади у формуванні корпусу суддів судів загальної юрисдикції та в процесі реалізації їх правового статусу.

Набули подальшого розвитку:

- аналіз правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні як динамічного історико-правового явища;
- характеристика юридичних властивостей елементів правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні в законодавстві 1991-2014 рр. Простежено зміни в обсязі службових прав та обов'язків суддів, гарантій їх діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані: 1) під час викладання дисциплін «Історія держави і права України» та «Організація судових та правоохоронних органів», підготовки підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій для студентів вищих навчальних закладів та факультетів у контексті висвітлення історії становлення вітчизняної судової системи та кримінального процесу; 2) у науково-дослідній діяльності як підґрунтя для подальшої розробки концепції правового статусу суддів судів загальної юрисдикції; 3) у правовиховній сфері – в роботі з підвищення громадського авторитету суддів, судової влади в цілому, підвищення правосвідомості громадян; повернення довіри суспільства до суддів; 4) у правозастосовній сфері – для вдосконалення реалізації правових норм у сфері забезпечення статусу суддів загальної юрисдикції, процедури підбору кандидатів на посади суддів, практики підготовки, перепідготовки та підвищення їх кваліфікацій; 5) у правотворчій сфері – при розробці і прийнятті нових нормативних актів, вдосконаленні чинного законодавства, що регламентує статус суддів судів загальної юрисдикції.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки наукового дослідження обговорювались на засіданні кафедри теорії та історії держави і права в університеті імені М.П. Драгоманова. Теоретичні висновки дисертації були оприлюднені у доповідях та викладені у тезах міжнародних науково-практичних конференціях: 1) «Дев'ять юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи», 24-25 травня 2013, м. Київ; 2) «Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: Традиції та новації», 15-16 травня 2014, м. Київ; 3) «Гуманитарные науки и модернизация правовой системы государства: Российский и зарубежный опыт», 2013, м. Новосибірськ, Російська Федерація; 4) «Одинадцять юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи», 21-22 травня 2015, м. Київ, Україна.

Публікації. Результати дослідження знайшли відображення в 10 публікаціях, 5 з них опубліковані у фахових виданнях України, 1 у фаховому зарубіжному виданні, 4 – тези доповідей на науково-практичних конференціях, у тому числі міжнародних.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ СУДДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Історіографія дослідження

Визначення динаміки історичного розвитку та становлення статусу суддів загальної юрисдикції в Україні стало можливим з огляду на багаті здобутки історико-правової науки та юридичної доктрини. Еволюція судової влади та статусу її носіїв була предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців різних часів.

Для вирішення поставлених нами задач ми проаналізували фундаментальні дослідження з питань виникнення та становлення судової влади в Україні і статусу суддів. Вони склали теоретичне підґрунтя для даної праці. Становлення правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні дозволили розкрити низка спеціальних досліджень. З огляду на різноманіття доктринальних підходів до визначення правового статусу суддів в цілому та конкретно щодо статусу суддів судів загальної юрисдикції необхідним є узагальнення та класифікація відповідних праць за хронологічним та предметним критеріями.

В основу хронологічного критерію вважаємо за доцільне взяти періодизацію становлення судової влади та статусу її носіїв на теренах України: в правовій традиції Київської Русі – з IX – по XIV століття; на українських землях у складі Литви та Польщі – з XV – по XVIII ст.; в добу Гетьманщини – з XVII – XVIII ст.; на українських землях у складі Російської імперії – з др. пол. XVIII – пер. пол. XX ст.; в період за відновлення української національної державності – з 1917 – 1920 рр.; на етапі радянського будівництва – з 1920 – 1990 рр.; у ході формування судової системи незалежної України з 1991 по 2014 рр.¹.

Дана періодизація є авторською. В юридичній науці запропоновані й інші підходи.

В основу предметного критерію логічно покласти структурні елементи правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. До таких юридичною наукою прийнято віднести: правосуб'єктність суддів; службові права та обов'язки суддів; юридичну відповідальність суддів та гарантії їх діяльності.

Поєднання таких підходів дозволить визначити хід наукової розробки елементів правового статусу на різних етапах українського державотворення.

Питання виникнення судової влади та становлення судових інститутів в правовій традиції Київської Русі вперше розглядалося історико-правовою наукою в рамках дослідження загальної історії, державного устрою Давньоруської держави, а також окремих судових інститутів.

В дореволюційній історіографії науковий вклад в історію суду одним із перших здійснили В. М. Татищев в «Истории Российской» [143], Н. М. Карамзін «История государства Российского» [55], С. М. Соловйов «История России с древнейших времен» [132], В.О. Ключевський «Курс русской истории» [58]. Вони оглядово підняли питання законодавства, судоустрою і судочинства в Давньоруській державі періоду IX- XIV ст.

В контексті історико-правового дослідження державного ладу та права Русі питання судових функцій князя детально розглянуті у дореволюційних працях М. Ф. Владимирського-Буданова «Обзор истории русского права» [12] та В. І. Сергеевича «Лекции по истории русского права» [125]. Співвідношення княжого та общинного суду як засад розвитку судочинства розглянув М. Іванишев [52]. В радянський період до цієї теми повернулися Б. Д. Греков [21], М. Дьяконов [27], М. К. Любавський [80], О. Є. Пресняков [107], С. В. Юшков [174].

Крім того, слід звернути увагу і на спеціальні дослідження генези судової влади і суду. В дореволюційній історіографії історія виникнення судових установ в Росії розкрита в праці К. Троцини [145]. Не втрачає своєї актуальності робота Н. Л. Дювернуа «Источники права и суд в Древней России» [28].

Комплексною ілюстрованою працею з історії судочинства стала робота радянських вчених Голунського С.А. та Карєва Д.С. «История суда и уголовного процесса: альбом наглядных пособий» [15]. Радянські дослідники підкреслювали тенденцію посилення княжої влади, внаслідок чого занепали общинні інститути у вирішенні конфліктів, прослідкували еволюцію судової системи до радянських часів.

Дослідження, присвячені окремо статусу носіїв судової влади в Київській Русі не набули розвитку ні в дореволюційний, ні в радянський період. Можемо відзначити лише окремі праці з цього питання. Більш чітке враження про порядок призначення князем «суддів» дає дослідження дореволюційного вченого П. Беляєва «О специальном назначении судей и судебная грамота в древнем Русском процессе» [7]. Він описав протилежну процедуру призначення «суддів», а саме «давання» князем судді за клопотанням сторін.

До сучасних належить монографічне дослідження російського науковця С. Б. Чебаненко «Княжеский и народный суд в Древней Руси», в якому показано виникнення княжого суду та його еволюція. Дослідник розкрив апарат княжого суду, порядок делегування повноважень посадовим особам князівської адміністрації. Таким чином, визначено коло осіб, уповноважених на здійснення судової влади та межі їх повноважень. Okремо відзначено підстави та описано випадки притягнення «княжих суддів» до відповідальності [163]. Перспективними вважаємо дослідження Русакової І. Г. щодо історії становлення судової влади в Київській Русі, результати якого викладені в ряді статей. Автор вибудувала алгоритм розвитку общинного і княжого суду, проаналізовано літописні джерела щодо здійснення правосуддя князем та уповноваженими ним особами [121].

Модель правового статусу суддів загальних судів на українських землях у складі Литви та Польщі науковцями спеціально не розглядалася. Як правило розкрито загальні засади судової системи цього періоду, в контексті чого досліджено окремі елементи правового статусу.

Серед досліджень, в яких розглядалися елементи системи судових органів, слід назвати праці М. М. Ясинського. Вчений проаналізував процес еволюції центральних судів Великого князівства Литовського, дослідив склад, компетенцію та повноваження великокняжого суду й Луцького трибуналу [175].

Серед сучасних праць на особливу увагу заслуговує, дисертаційне дослідження Сокальської О.В. «Судоустрій та судочинство в Україні» (XVI – початок XVII ст.), розглянуто питання формування кадрового складу земських, городських, підкоморських судів, проаналізовано співвідношення їх повноважень відносно повноважень княжих «суддів». Однак, спеціальний аналіз правового статусу суддів загальних судів цієї доби залишився поза увагою вчених [131].

Генеza правового статусу суддів доби Гетьманщини відтворена Мартяною С. М. в дисертаційному дослідженні «Правовий статус суддів Війська Запорозького козацько-гетьманської доби». Автор показала розвиток традиції суддівства в українському звичаєвому праві та на Запорозькій Січі; виокремила основні історичні етапи зародження, становлення й розвитку правового статусу суддів Війська Запорозького. В роботі розкрито зміст повноважень суддів та гарантій їх незалежності. Праця внесла вагомий вклад у наукову спадщину попередніх дослідників: В.Л. Андрущенко, В.Б. Антонович, О.М. Апанович, Д.І. Багалій, О.І. Биркович, І.Й. Бойко, В.М. Федосов, Ю.С. Шемшученко, Ф.А. Щербина, Д.І. Яворницький та ін. [83].

В сучасній юридичній науці тема історії судоустрою користується більшою актуальністю. Генеza судової влади та статусу судді розглянута в праці Меліхової Ю., де автор послідовно розкрила від часів Київської Русі до сьогодення окремі його елементи: вимоги до суддів, порядок формування і відповідальності. Науковець висловила тезу про залежність правового статусу суддів від засад побудови державної влади та її поділу. Проте дане дослідження є оглядовим [85].

Гене́за становлення правових засад статусу суддів в цілому розкрита в окремих спеціальних юридичних дослідженнях з судоустрою як ілюстрація історичних передумов. До такого прийому звернувся Панталієнко П. В. щодо адміністративно-правового статусу голови місцевого суду України [92]. Історія становлення місцевих судів відтворена у роботі Калашник О.А. Однак за загальним зразком стаття автора обмежена винятково описом судової системи [54].

На особливу увагу, в контексті дослідження історичних передумов, заслуговує дослідження Єгорова В.С. конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. Для аналізу нормативно-правової бази та моделі правового статусу суддів станом на 2002 рік, науковець визначила історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. Зокрема, В.С. Єгорова в історії становлення українського суду та правового статусу суддів вирізняє такі етапи: перший - з 7 ст. до створення Конституції Пилипа Орлика 1710 р. другий – з 1710 - до здійснення судової реформи 1864 р.; третій – з 1864 р. – до формування радянської системи правосуддя; четвертий – з 1919 до 1991 р.; п'ятий – становлення й розвиток статусу суддів в незалежній Україні в 1991 – 2002 рр.; шостий – з початку проведення судової реформи до 2002 р. [32, с. 16 -17].

Становлення і розвиток моделі правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в теорії юридичної науки на теренах України здійснили дореволюційні правники І. Я. Фойницький та М. В. Муравйов. Вони визначили правову природу статусу суддів, його зміст та обґрунтували механізм його реалізації в законодавстві. Дослідники класифікували права та обов'язки суддів, гарантії їх діяльності та види юридичної відповідальності [89, 162].

Правовий статус суддів загальної юрисдикції в 1991-2014 роки стали предметом спеціальних досліджень.

Серед них варто відзначити фундаментальну працю Л. М. Москвич, присвячену теоретичній розробці поняття «правового статусу суддів». Науковець визначила елементи правового статусу суддів з огляду на вітчизняну та юридичну доктрину, визначила ступінь розкриття його елементів в законодавстві України [88].

Конституційно-правові засади статусу суддів загальної юрисдикції в законодавстві 1991-2002 рр. визначила в монографічному спеціальному дослідженні В. С. Єгорова. На високому науковому рівні дослідник розкрила еволюцію правового статусу суддів судів загальної юрисдикції; зміст правосуб'єктності суддів, їх прав та обов'язків та класифіковано гарантії діяльності. Однак не зважаючи на достатню повноту розкритого нормативного матеріалу, поза увагою залишилися питання юридичної відповідальності суддів [31]. У силу того, що виклад матеріалу здійснений відповідно до паспорту спеціальності 12.00.02. – конституційне право, висновки позбавлені історико-порівняльної характеристики. Крім того, вони зроблені без врахування нових тенденцій судової реформи з 2002 по 2014 рік.

Наукова розробка окремих елементів статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні здійснена у ряді спеціальних досліджень.

Питання формування корпусу суддів судів загальної юрисдикції на монографічному рівні досліджено С. В. Прилуцьким. Науковець проаналізував вимоги до кандидатів на посаду суддів; процедуру їх добору та порядок призначення на посаду судді вперше. Відповідно до Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р. та Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. Прилуцький С. В. визначив момент виникнення та припинення повноважень суддів [106].

Порядок призначення й обрання суддів судів загальної юрисдикції в законодавстві 2010 – 2014 в контексті компаративістського дослідження розкрив В. М. Кравчук [73]. Науковець детально зупинився на аналізі Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. в контексті конституційно-правових засад та міжнародного досвіду.

Оцінку критеріям добору кандидатів на посаду судді при проходженні відбору дала І. В. Юревич У дослідженні здійснено порівняльно-правовий аналіз міжнародних стандартів та критеріїв, запропонованих Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. І. В. Юревич підкреслила необхідність більш повної нормативної регламентації процедури добору [170].

Загально теоретичний аналіз проблеми притягнення суддів до відповідальності здійснив О. В. Гончаренко. Дослідник визначив поняття юридичної відповідальності суддів, її види, аргументуючи посиланнями на законодавство України та міжнародні акти. За висновками О. В. Гончаренка, закріплено такі види відповідальності: конституційна, кримінальна, дисциплінарна та цивільно-правова [16].

Підставам та порядку притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності присвятив монографічне дослідження С. В. Подкопаєв. Над цим питанням продовжив працювати В. Гринюк Автор підняв проблему доцільності скасування дисциплінарної відповідальності для суддів загальної юрисдикції, проаналізував процедуру і підстави притягнення до відповідальності з точки зору гарантій незалежності для суддів [135]. Особливості відповідальності судді за порушення вимог щодо несумісності розкрив А. Маляренко, зробивши акцент на достатньому матеріальному забезпеченні суддів з боку держави [81].

Таким чином, на сьогодні в юридичній науці відсутнє комплексне історико-правове дослідження динаміки становлення моделі правового статусу суддів судів загальної юрисдикції; не визначено закономірностей розвитку її структурних елементів та чинників, що обумовлювали цей процес. Крім того, відсутня характеристика змін у правовому регулюванні 1991-2014 років правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в контексті отриманих результатів судової реформи.

1.2. Джерельна база дослідження

Історико-правове дослідження правового статусу суддів судів загальної юрисдикції стало можливим з огляду на багатий фактичний матеріал.

Відомий російський вчений М. І. Клеандров розглядав правовий компонент статусу судді на трьох рівнях: конституційний, міжнародний та нормативний [57]. Цей підхід ми вважаємо за доцільне використати для класифікації джерельної бази дослідження.

Конституційно-правовий рівень – основні засади статусу суддів закріплені та гарантуються на найвищому рівні – Конституцією України, яка має найвищу юридичну силу. В Основному Законі закріплені основні вимоги до суддів судів загальної юрисдикції, визначенні гарантії їх незалежності та самостійності через спеціальні процедури призначення, припинення повноважень та притягнення до відповідальності.

Міжнародно-правовий рівень займають цілий ряд документів міжнародної спільноти, які закріплюють універсальні принципи та норми у сфері регулювання статусу суддів. Відповідно до Статуту ООН і Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Україна зобов'язана дотримуватися та виконувати чинні міжнародні договори, учасницею яких вона є, а також дотримуватися загальновизнаних норм та принципів міжнародного права. До них належать: 1) документи, в яких втілені основоположні міжнародні та європейські засади статусу суддів; 2) спеціальні міжнародні та європейські акти статусу суддів. Міжнародними документами першої групи є Загальна декларація прав людини і громадянина від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Європейськими документами даної групи є Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 4 листопада 1950 року (Рада Європи). Загальносвітову систему галузевих міжнародних актів у сфері судочинства становлять Основні принципи незалежності судових органів (схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.), Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя 1983 р., Бангалорські принципи поведінки суддів (схвалені Резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р.), Загальна хартія судді (схвалена Міжнародною асоціацією суддів 17 листопада 1999 р.), Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (Рада Європи, 8-10 липня 1998 р.), статут суддів в Європі. Міжнародно-правові документи передбачають створення на найвищому рівні законодавчої бази щодо основних засад статусу суддів, особливо щодо призначення на посади суддів та гарантій їх діяльності.

Серед актів загальної дії можна відокремити галузеві, які регулюють окремі сфери функціонування судової влади і, зокрема реалізації правового статусу суддів. Стандарти процедур формування суддівського корпусу викладені у Висновку № 5 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо права та практики призначення суддів до Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2003 р., Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (

«Венеціанської комісії) щодо призначення суддів від 16-17 березня 2007 р.. Стандарти підготовки суддів викладені у Висновку № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях від 27 листопада 2003 року [30].

Власне під локальними розуміємо акти, прийняття яких безпосередньо пов'язане з українською юрисдикцією. До них належать рішення Європейського суду з прав людини, а також Висновки Венеціанської комісії з різних питань: щодо законопроекту «Про судоустрій та статус суддів» від 18 жовтня 2010 р.; щодо законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та інших законодавчих актів України» від 18 жовтня 2011 р.; щодо посилення гарантій незалежності суддів від 10 грудня 2013 р. та ін.

Окрему групу міжнародних актів становлять експертні висновки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках програми «Справедливе правосуддя», учасником якої є Україна. Предметом розгляду став комплексний стан судової влади в Україні, у тому числі правовий статус суддів загальної юрисдикції; органи, які забезпечують формування корпусу суддів судів загальної юрисдикції.

Разом з тим серед міжнародних документів слід згадати окремо подані рекомендації експертів Європейських міжнародних інституцій, наданих в рамках партнерства України щодо адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу. Наприклад, експерта Ради Європи, заступника генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто (суддя м. Турін, Італія) щодо «Концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів», схвалений Національною комісією на 5 пленарному засіданні 14 лютого 2006 р.

Нормативний рівень джерельної бази становить законодавство України з питань судоустрою та статусу суддів, яке діяло протягом 1991 – 2014 рр. Відповідно до загальноприйнятої структури, це закони, підзаконні акти та акти локальної та індивідуальної дії.

Відповідно до пункту 14 частини першої статті 92 Основного Закону України виключно законами України встановлюються судоустрій, судочинство, статус суддів. Ці інститути включають порядок добору на суддівські посади, підготовку суддів та здійснення суддівського самоврядування.

Правовий статус суддів судів загальної юрисдикції розкрито в положеннях таких Законів України: «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р., «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р.; «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» від 02 лютого 1994 р.; «Про органи суддівського самоврядування» та Закон України від 24 лютого 1994 р. від 02 лютого 1994 р.; «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р.; «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р.

На законодавчому рівні вирішене питання функціонування органів кадрового забезпечення судів загальної юрисдикції. Процедурні механізми детально прописані у відомчих актах цих органів.

В першу чергу до підзаконних актів належать документи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, зокрема: про затвердження Положення про порядок складання кандидатами на посаду судді кваліфікаційного іспиту та методика його оцінювання; проходження спеціальної підготовки.

Актами локальної дії є документи кваліфікаційних комісій на місцях, рішення Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії. Зокрема в досліджені використані матеріали дисциплінарних проваджень. Індивідуальне спрямування мають різні рішення та подання органів кадрового забезпечення з приводу призначення (обрання), звільнення з посади та притягнення до відповідальності конкретних осіб.

Окрему групу становлять рішення Конституційного суду України з питань правового статусу суддів. Поняття незалежності та недоторканості суддів як елементів правового статусу суддів розкриті в ряді рішень від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004, від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008. Конституційний Суд України неодноразово висловлював правові позиції щодо матеріальних гарантій незалежності суддів у своїх попередніх рішеннях, зокрема від 24 червня 1999 року N 6-рп/99 (справа про фінансування судів), від 20 березня 2002 року N 5-рп/2002 (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій), (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій), від 11 жовтня 2005 року N 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання).

Висновки щодо процедур призначення та обрання суддів судів загальної юрисдикції та про співвідношення повноважень різних гілок влади у механізмі формування корпусу суддів – у рішеннях № 3-рп/2011 від 05.04.2011; № 7-рп/2011 від 21.06.2011; № 8-рп/2011 від 12.07.2011; № 9-рп/2011 від 12.07.2011.

Таким чином, джерельна база є різноманітною та достатньою для комплексного дослідження порядку формування корпусу суддів; визначення обсягу їх прав та обов'язків, повноважень; підстав та порядку притягнення до юридичної відповідальності; а також гарантій діяльності.

1.3. Генеза становлення та розвитку правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні.

Генеза становлення та розвитку правового статусу судді є дискусійним питанням. В сучасній юридичній науці виділяють декілька підходів, основним критерієм для яких є момент виникнення судової влади. Більшість дослідників наполягають, що судовий спосіб вирішення конфлікту бере свій початок з появою держави, так і права. На думку М. О. Колоколова, такий висновок є правильним з огляду на ряд факторів. По-перше, судочинство неможливе без існування відповідної правової бази. Саме її наявність, вважає дослідник,

спонукає сторони шукати захисту у державі, у тому числі в суді, у випадку порушення конкретного суб'єктивного права. По-друге, одночасне виникнення суду в державі підкреслюють документальні джерела, згідно яких жодна правова система неможлива без державного суду як інституту, призначеного для відновлення порушеного права. В юридичній науці склалися і дві інші протилежні позиції, згідно яких судово-владні відносини є набагато старшими за державу та навпаки – виникли в усталених формах державного механізму XVIII - XIX ст. [53, с. 21].

В контексті даного дослідження еволюцію правового статусу судді в Україні правильно і логічно розглядати у взаємозв'язку з виникненням і становленням її державності. Адже винятково держава була ініціатором альтернативного общинному способу вирішення спорів, а з іншої сторони - забезпечувала гарантії правового статусу носіїв судової влади. Крім того, варто зазначити, що еволюція правового статусу судді в Україні тісно пов'язана з алгоритмом розвитку судової влади. За загальним правилом, виділяють такі стадії генези судової влади, що не є виключенням і для історії держави та права України.

Перша стадія – виокремлення із сукупності прав та обов'язків глави держави функції та повноважень щодо розв'язання соціальних конфліктів. Початок її співпадає з моментом зародження державності. Для цього періоду характерним є особиста реалізація цих повноважень монархом [53, с. 34-35].

Для другої стадії розвитку судово-владних відносин характерна усталена практика делегування особистих повноважень монарха з розгляду спорів різним посередникам – спеціально-уповноваженим органам чи особам. Цьому сприяли збільшення території держави, зростання кількості населення, розгалуження державного апарату за спеціалізацією та територіальністю [53, с. 35].

Третя стадія відзначалася зародженням ознак самостійності судової влади та формування окремої спільноти – професійних суддів. Для неї характерними рисами були зменшення ролі монарха та його розпоряджень при розгляді справ, а навпаки – звернення суддів до національних законів та судових прецедентів.

Четверта стадія вирізнялася залученням представників народу до здійснення правосуддя. Поруч з коронними суддями з'являлися суди шефенів, суди присяжних тощо.

Виокремлення спеціально уповноважених чиновників у відносно самостійну гілку влади характерне для п'ятої стадії. Влада монарха обмежена в частині судоустрою та зникають станові суди.

Шоста стадія – становлення окремої незалежної і самостійної, загальноновизнаної судової гілки влади.

На сьомій стадії судова влада набуває розвинутої внутрішньої структури та автономності. З'являються органи суддівського самоврядування, наділених повноваженнями в сфері кадрового і матеріально-технічного забезпечення судів.

Якісна трансформація судової влади відбувається на восьмій стадії, завдяки інкорпорації в національні правові системи загальноприйнятих принципів і норм права, міжнародних договорів.

Завершальною є дев'ята стадія, яка демонструє створення наднаціональних судових структур, які є гарантом реалізації в національних правових системах загальноприйнятих світових стандартів в сфері правосуддя ; відбувається консолідація органів судового співтовариства різних країн світу

На теренах України становлення судової влади відбувалося за розглянутим алгоритмом. На кожній із цих стадій, окрім дев'ятої, формувалися власні національні традиції та підходи до визначення правового статусу носіїв судової влади в цілому.

У ранньофеодальний період історії Київської Русі джерелом вирішення конфліктів були князь та віче. Термін «суддя» в праві Київської Русі не знайшов розповсюдження. Загалом під ним розуміли особу, яка мала право на суд. У княжих статутах та Київському патерику першої половини XI ст. до таких осіб відносять волостелів та посадників як вищих посадовців відповідної місцевості. Водночас Статут Ярослава розглядав у якості судді боярина. Однак, термін «боярин» мав більш літературне позначення привілейованого класу [169, с. 293-296].

З розвитком князівської влади і розширення державного апарату у XII ст. суддівські повноваження отримали слуги князя тіуни. Однак особиста роль князя у вирішенні конфліктів зберігалася. Часто цьому сприяли зловживання тіунами своїми повноваженнями. Наприклад, незадоволені кияни поставили вимогу князю Ігорю через його брата Святослава в тому, щоб він судив особисто: «аще кому нас будеть обида, да ты прави». Святослав у відповідь поклявся: «не будеть вы насилья никоторого же, а се вы и тивун в по вашей воле... Людем, кому до кого будеть обида, ино ти их судити в правьду самому или мне, а тиуном их не судити, ни продавати. А что были тивуни брата нашего, Ратьша и Тудор, а тем не бытии, а кому будеть бытии, ино им имети к суду уроком, а в свою волею им людей не продавати».

Однак тіуни все більше заміщували князів у судовій сфері. До їх звичної підсудності (справи про відшкодування матеріальної шкоди) переходили всі інші спори.

В міських центрах в XII – XIII ст. судові повноваження князя представляли посадники. Відтепер цю посаду займали представники і нижніх прошарків дружини, десяцькі. Князі Ростиславовичі 1176 р. «роздаяла бяста по городомь посадничьство Русьским дедьцикимь, они же тяготу людемь симь створиша продажами и вирами». Головним критерієм такого добору детьських з середовища дружинників був статус вільних, на відміну від отроків.

Ці посадовці здійснювали правосуддя в межах постійної управлінської діяльності. Однак слід згадати про процедуру «давання князем судді» на клопотання сторін. У такому випадку для вирішення справи князем призначалась конкретна особа для вирішення справи на підставі уставної грамоти. Відомо, що вони здійснювали свої повноваження на підставі

статутних княжих грамот. Зазначені посадовці судили «по великому слову князя»; «по грамоті князя»; «за наказом государя». Ці формули супроводжували текст судового рішення [7, с. 1]. Їх повноваження мали тимчасовий характер: до вирішення справи.

Відтак гарантіями правового статусу «суддів» цього періоду був спеціальний порядок їх призначення та усунення з посади, що здійснювалося винятково за рішенням князя. З іншої сторони їх неупередженість у прийнятті рішень забезпечували за старим звичаєм представники общини – «добрі люди», та «целовальники».

На кінець XIV ст. українські землі опинилися у складі сусідніх держав: Галичина і Західне Поділля у складі Польського королівства, Північна Буковина у складі Угорщини (з XVI ст. – у складі султанської Туреччини), Закарпаття – під владою угорських магнатів (пізніше – у складі імперії Габсбургів), Південно-Західні землі – у складі Великого князівства Литовського. В цей період діяли суди, які були започатковані ще в період Київської Русі. Самостійного суддівського корпусу не існувало.

Протягом XV століття з'явилися ряд нових судових інституцій та відбулася еволюція поняття правового статусу суддів. Утворилися станові суди, різновиди великокнязівського суду; суди за дорученням воєвод, старост, доменіальні суди. У цей період спостерігалася закономірна передача державою повноважень судівництва окремим верствам населення або окремим особам. Відповідно судді розподілялися на дві категорії: державні службовці, які призначалися князем; та приватні судді, повноваження яким делегувалися землевласниками. До першої категорії державних суддів належали – власне князь і його посадові особи (воєводи, старости, маршалка), а також суд Пани-Ради. До другої – третейські, церковні, копні, магдебурзькі тощо. Основними критеріями такого розмежування були територіальність - для державних, і становість – для недержавних. Великий князь розглядав справи особисто або разом із засідателями з числа панів-радних та інших урядників, які виконували слідчі й дорадчі функції. За дорученням великого князя вони могли самостійно розглядати справи. Таким чином утворювалися органи, що здійснювали судові функції „за комісією”, „з розказання” господарського, яким великий князь лише тимчасово делегував судові повноваження, з тією різницею, що одні судді залучалися до розгляду конкретної справи (*ad hoc*), інші – судовими повноваженнями наділялися на більш тривалий період, що могло перейти в постійну практику, як, наприклад, розгляд судових справ маршалками. Вказані органи в першій половині XVI ст. не сформувалися як окремі судові установи. Пани-Рада, за Статутом 1529 р., була вищим органом судочинства у період відсутності великого князя в державі. На відміну від форм великокняжого суду, що діяв без особистої участі господаря, суд Пани-Ради функціонував не за дорученням великого князя, а відповідно до прямої вказівки закону [131, с. 10].

Установи, в яких судові функції здійснювали представники великокняжої адміністрації – вони репрезентували владу великого князя, призначалися господарем і розглядали справи всіх станів населення, судові

функції у такому випадку були складовою владних повноважень; 2) установи, котрим підсудні окремі категорії населення та справ – судову діяльність вони здійснювали на основі привілеїв, що санкціонували виключення з юрисдикції господарських урядників; 3) звичаєві судові установи, що були проявом судової влади громади й ґрунтувалися на нормах звичаєвого права.

Після судової реформи 1566 р. були закладені засади самостійності суду та його інстанційності. Державні суди утворили дволанкову систему: повітові суди (земський, гродський, підкоморський) як суди першої інстанції і власне суд глави держави як апеляційна та суд у справах про державні злочини. Судочинство у повітових судах здійснювали глава місцевої державної адміністрації та призначений ним суддя. Виборний земський суд формується як незалежний від державної влади. Статут 1566 р., запроваджуючи систему повітових судів, визначив вимоги до кандидатів на посади суддів (шляхетне походження, осілість у повіті, порядність, знання закону й володіння „руським письмом”) та регламентував організаційні засади діяльності (виборність, пожиттєве зайняття посади, недопустимість поєднання повноважень судді з іншими земськими посадами) [131, с. 12-13].

Після об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського у єдину державу – Річ Посполиту в 1569р., значна частина українських земель опинилася у складі Речі Посполитої, що сприяло подальшій полонізації судів загальної юрисдикції.

Поряд із вищеописаною судовою системою існувала козацька система судочинства, що мала свої властивості. Суд у козацькій системі здійснювався кошовим отаманом, довбишем, паланковим полковником, а в окремих випадках і всім кошем. При здійсненні правосуддя запорізькі козаки покладалися на військового суддю. Функціями судочинства наділялася і козацька старшина – сотники, полковники, а також спеціально виділені судді. Військовий суддя обирався на загальній раді із простого товариства привселюдно разом з іншими військовими старшинами. Його статус засвідчували знаки військові клейноди - „комишина”, „суддівська тростинуа”, „ліска судейська чорна гибанова, просто в сребло оправная” та атрибут влади - велика срібна печатка „для запечатованія укончоньїх... справ”. Мав військовий суддя й усталену форму підпису під документами. Підставою припинення повноважень за загальним правилом могло бути висловлення недовіри кошовому.

В ході судової реформи 1722 р. наказний гетьман П. Полуботок ввів до складу Генерального суду асесорів, яких призначали на період судової сесії по черзі з числа бунчукових товаришів. Рідше сотників, для того, аби у відсутність генерального судді приймали судові позови і готували їх до розгляду.

Для цивільного населення діяли козацькі, сотенні, полкові суди та генеральний суд. Найвищою ланкою судової системи був генеральний суд при гетьманові. До його складу входили два генеральні судді та судовий писар. Козацькі суди були першою ланкою в судовій системі. Іншою ланкою судової системи були полкові та сотенні суди. Полковники та сотники могли особисто

здійснювати судочинство, в деяких полках і сотнях були полкові і сотенні судді. У містах, на які поширювалась дія привілеїв магдебурзького права, існували міські суди. Вони були символом міського самоврядування, гарантом непорушності “міських” прав.

За законодавством того часу допускалися матеріальні гарантії для суддів. Вони надавалися кошовими чи гетьманами або главою держави, на службі яких вони перебували. Польський король Сигизмунд Август надав козацькому судді Яну Бадовському привілеї та два будинки за добру службу, а також, щоб при „судівництві над козаками низовими... ні в кого не був залежним”. У тому числі українсько-російськими договорів другої половини XVII ст. (Московський 1654 р., „Статті Богдана Хмельницького” в редакції 1659 р., Глухівський 1669 р., Коломацький 1689 р.) були встановлені розміри грошового і натурального жалування гетьману та Війську Запорозькому, за якими генеральним суддям було визначено на рік 300 злотих польських, млин (для порівняння, зокрема, гетьман мав 1 тис. червоних злотих, генеральний писар - 1 тис. злотих польських, млин, полковник - 100 єфимків, млин, рядовий козак - 30 злотих польських). Встановлювались ще й особливі відзнаки, як от розміри екстраординарного натурального жалування царя гетьманові та козацькій старшині (до полковників включно) у 1677 р. за П. Дорошенка, у 1681 р. за І.Самойловича, за якими тільки генеральний суддя отримав „сорока соболей по 60 рублей сорока, пара соболей по 10 рублей, атлас добрый розных цветов” та „бархат, обьяря серебряная, изарбаф, атлас, пара соболей по 10 рублев пара”. А за царським указом 1732 р. встановлювалось положення, за яким на чин двох генеральних суддів виділялося по 300 дворів. Роль військових, генеральних суддів на Січі була досить відповідальною і впливовою. Як і для решти генеральних старшин, діяльність генеральних суддів не обмежувалася виконанням лише їхніх прямих функціональних обов’язків. Часто-густо вони виконували різноманітні доручення гетьмана, наприклад, очолювали посольства до чужих держав (зокрема, генеральний суддя С. Богданович-Зарудний - посольства до Москви в 1652 та 1654 рр.). Хоча діяльність військового характеру була досить далекою від функцій генеральних суддів, проте вони все ж брали в ній активну участь. Так, функції наказного гетьмана в походах у різний час виконували генеральні судді А. Жданович, І.Самойлович, П.Животовський. У 1700-1707 рр. генеральним суддею був В.Кочубей, якому, за відсутності гетьмана І.Мазепи в Україні влітку 1707 р. у Батурині - гетьманській столиці, належали обов’язки наказного гетьмана. Виконувалися і рішучі право-забезпечувальні функції. Так, влітку 1770 р. генеральний суддя наказав отаману Пластунівського куреня провести операцію з метою забезпечення „тишини всесупільного спокою”, знищивши злодійські ватаги, від яких „одне нарікання і безвинна недобра слава всьому Війську Запорізькому слідує”. Кошовий П. Калнишевський дав розпорядження винуватих покарати і відібрати у них майно.

Період XVIII- першої половини XIX ст. вирізнявся становленням судової влади як самостійної гілки влади, а разом з тим і розвитком суддівської професії та спільноти. За наслідками судової реформи 1760 – 1763

років відбулося відокремлення судових функцій від адміністративних та створення відносно незалежних від адміністрації земських, гродських, підкоморських судів. Судовий корпус для нових суддів формувався на засадах виборності на підставі відповідних кваліфікаційних вимог – майнові, вікові, освітні цензи, професійні та моральні вимоги. Судді зобов'язувалися сумлінно виконувати свої обов'язки, без гніву на підставі закону, неупереджено [110, с. 109]. Однак реальний стан судочинства не відповідав встановленим вимогам. Мали місце часті випадки хабарництва та винесення неправосудних і незаконних рішень [85, с. 223].

Початок ХІХ – друга половина ХХ ст. в історії становлення статусу суддів тісно пов'язаний з розвитком законодавством та рядом судових реформ в Російській імперії, до складу якої входили українські землі. Судді не відповідали своєму високому званню за рівнем професійної підготовки і моральних якостей. Малоземельні дворяни, які складали основу суддівського корпусу, відрізнялися цілковитим невіглаством. Їм була властива зверхність, широта поміщицького побуту, відвертість панських смаків і звичок. Вони нехтували званням судді представників інших станів, які перебували з ними в одній колегії. Крім того, у склад суду потрапляли вбивці та грабіжники. В свою чергу поведінку виборних із селян обумовлював стан їх кріпосної залежності. В повітових судах їх часто приймали за вартових, так як вони не заходили без дозволу в дворянське засідання. Селяни-судді виконували обов'язки кур'єрів, а іноді прибирали приміщення та прислужували своїм привілейованим «колегам».

Відсутність освітнього цензу та низький рівень спеціальної освіти обумовили безграмотність суддівського корпусу, особливо в судах першої інстанції. Навіть в сенаті, підкреслював Н. І. Стояновський, освічені люди, були великою рідкістю – 6 осіб з вищою освітою на всю установу станом на 1841 р. У зв'язку з цим, безпосередній вплив на суддів у «старих судах» мали секретарі. Це були досвідчені спеціалісти, які досконало знали правила судочинства. Вони уміло застосовували свої знання в умовах письмового провадження і численних бюрократичних форм.

Головною проблемою суддівського корпусу було хабарництво. Воно мало давнє історичне підґрунтя, тому сприймалося суддями як звичайна модель поведінки. Такий стан речей пояснювали низькою мораллю чинів судового відомства та недостатнім матеріальним забезпеченням судового відомства. Влада неодноразово намагалася впорядкувати формування суддівського корпусу і повернути до нього повагу суспільства. Законодавчий комітет 1826 р. проектував для судових посад встановити незмінність з правом виходу у відставку для виборних суддів після першого трьохріччя. Законом 1831 р. такий строк було продовжено до 6 років, а разом з тим виборну службу зрівняно з державною. Ці заходи спрямовувалися на заохочення заможного освіченого дворянства до судової служби. Однак вони не дали позитивних результатів через відсутність критеріїв добору суддівського корпусу.

До вирішення цієї проблеми повернулися лише під час підготовки проектів Судових статутів 1864 р. через потребу в кадрах для штату нових судових установ: мирових суддів; окружних судів і судових палат; Сенату як верховного касаційного суду. До загальних умов вступу на судову службу належали 1) російське підданство (ст. 200), 2) досягнення 25-річного віку, (ст. 19), 3) моральні якості. Від претендентів на посади суддівського корпусу вимагали високих моральних якостей і незаплямованої репутації. Тому позбавлялися права бути суддями особи, 1) які перебували під слідством чи судом за злочини і проступки; 2) відбули покарання за вироком суду у вигляді ув'язнення або інше більш суворе покарання; 3) невиправдані судовими вирокami (ч. 1 ст. 201). До спеціальних критеріїв добору суддівського корпусу належали освітній, службовий та майновий цензи. Вони мали диференційований характер, залежно від категорії вакантної посади. Судді мирових установ за загальним правилом обиралися населенням, а коронних (окружні, судові палати, Сенат) – призначалися імператором за поданням Міністра юстиції.

В Статуті про заснування судових установ було врегульовано також питання правового статусу суддів, зокрема щодо вимог для осіб чоловічої статі, які претендували на суддівські посади. Так, на посади голів, товаришів голів і членів судових місць, судових слідчих, а також до чинів прокурорського нагляду, які вважалися посадовими особами судового відомства, могли бути зараховані ті, хто закінчив університет або інший вищий навчальний заклад за курсом юридичних наук, витримав іспит по цих науках або довів на службі свої знання по судовій частині.

У разі появи вакансії в окружному суді або судовій палаті питання про її заповнення виносилося на розгляд загальних зборів відповідного суду, а пропозиції про призначення надсилалися міністрові юстиції, який, у свою чергу, вносив пропозиції Імператору. Останній призначав цих осіб своїм указом. Сенатори касаційних департаментів Сенату призначалися Імператором за його безпосереднім розсудом.

Звільнення від служби посадових осіб залежало від тієї влади, якою вони були призначені на посади.

Безпосередньо Статутом про заснування судових установ (додаток до статті 238) були встановлені оклади утримання кожного посадовця (в рублях сріблом). Гарантії у цій частині були досить високими для того часу, а можливо, і порівняно із сьогоденням. Виплати складалися з трьох частин: окладу, харчових і квартирних. Відповідно до цього судовим працівникам встановлювалися і пенсії.

За порушення службових обов'язків на посадових осіб судового відомства, без віддання їх до кримінального суду, могли бути накладені такі дисциплінарні стягнення:

- 1) застереження;
- 2) зауваження;
- 3) догана без занесення до послужного списку;
- 4) відрахування із заробітку;

5) арешт не більш як на сім днів.

Вирахування із заробітку і переміщення на нижчу посаду могло мати місце лише за наслідками розгляду справи судом у порядку дисциплінарного провадження.

Дисциплінарне провадження здійснювалося колегіальними складами судів, зокрема, щодо:

— голів і членів судових палат — касаційними департаментами Урядуючого Сенату (тобто на один шабель вище);

— голів, товаришів голів і членів окружних судів, судових слідчих і мирових суддів — судовими палатами;

— інших чинів судового відомства — тими судовими місцями, при яких вони перебували.

Дисциплінарне провадження щодо суддів і судових слідчих відкривалося або за ухвалами самих судів і з'їздів мирових суддів, або за пропозиціями міністра юстиції — стосовно інших чинів судового відомства.

Дисциплінарне провадження не могло бути розпочато після сплину одного року з часу вчинення дії або упушення, що підлягало дисциплінарному стягненню. Очевидно, упушенням тодішній законодавець вважав прояв бездіяльності.

Рішення відповідних судів за наслідками розгляду дисциплінарних справ могли бути оскаржені до судів вищого рівня.

У цілому процедура розгляду цих справ виглядала цілком демократично, навіть за нинішніми мірками. Проте дещо незвичними для наших сучасників виглядають такі стягнення, як арешт судді чи відрахування з його заробітку.

Під час становлення української національної державності (1917-1920 рр.) статус суддів трансформувався відповідно до потреб часу і політичної ситуації. Відповідно до Закону «Про умови осудження і порядку обрання суддів Генеральних і апеляційних судів», прийнятого у грудні 1917 р., всі судді обиралися Центральною Радою. Закон передбачав лише єдину вимогу — мати вищу освіту, проте допускав обрання на посаду судді й осіб, які її не мали. За часів Гетьманату відповідно до Закону від 8 липня 1918 року про створення Державного Сенату до кандидатів на посаду суддів ставилися досить високі вимоги: мати вищу юридичну освіту, досвід роботи не менше 15 років на посадах судового слідчого, товариша прокурора окружного суду або адвоката; мати відповідний науковий ступінь з юридичних наук. Призначення суддів здійснювалося гетьманом за поданням Міністра юстиції до схвалення Радою міністрів.

Для формування професійного складу суду в радянській Україні було прийнято постанову «Про реєстрацію фахівців з судової частини», відповідно до якої всім особам, які належали до членів магістратури і колишнього прошарку присяжної адвокатури, і колишніх службовців, пропонувалося зареєструватися в тижневий строк у Судово-слідчому відділі народного комісаріату юстиції. Для суддів діяли наступні вимоги: 1) мати право бути обраним до Ради робітничих і селянських депутатів; 2) політичний досвід роботи в пролетарських організаціях партії, професійних союзах; 3) мати

теоретичну і практичну підготовку [96, ст. 536]. У наступні роки відбувся ряд важливих змін у бік підвищення кваліфікаційних вимог. Додатково встановили віковий ценз, який у 1960 р. підвищили з 23 до 25.

На сучасному періоді українського державотворення від 1990 року до сьогодні можна виділити окремі хронологічні періоди, у ході яких сформувалися конституційний, міжнародний та нормативний рівні правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні.

На 1990-1996 роки припав початок судової реформи. В цей період були закладені основи судової влади в Україні та окреслені напрями її розбудови. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року визнала принцип розподілу влади. В свою чергу Постановою Верховної Ради України від 28.04.1992 р. «Про Концепцію судово-правової реформи України» визначено вектори реформування судової системи і суміжних інституцій (прокуратури та адвокатури). Проект Концепції було розроблено Міністерством юстиції за участю представників Верховного Суду і науковців. У ході реформи визнано за необхідне гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади шляхом ефективного розмежування повноважень; створити систему законодавства про судоустрій, яке забезпечило незалежність судової влади; поступово здійснити спеціалізацію судів; максимально наблизити суди до населення. У Концепції виділено три етапи реформи. Заходи першого етапу були спрямовані на законодавче забезпечення судової реформи і мали включати прийняття законів про судоустрій, статус суддів, про Конституційний Суд України, нових процесуальних кодексів. На другому етапі мали бути створені нові ланки судів. Третій етап – подальше вдосконалення законодавства. Концепція як програмний документ відіграла важливу роль. До прийняття Конституції України було налагоджено роботу спеціалізованих арбітражних судів, на законодавчому рівні визначено статус суддів, систему і повноваження кваліфікаційних комісій суддів, запроваджено суддівське самоврядування тощо.

В цей період з прийняттям 15 грудня 1992 році Закону України «Про статус суддів» відбулося становлення організаційно-правових засад правового статусу суддів в цілому [44]. У ст. 1 Закону України «Про статус суддів» окреслювався правовий статус судді. Зазначалося, що судді є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади, що вони є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції [44].

Закон України «Про статус суддів» показав певну динаміку у становленні базової моделі правового статусу суддів через закріплення організаційно-правових механізмів добору кандидатів на посаду суддів; службових прав та обов'язків суддів, їх повноважень та гарантій діяльності.

На реалізацію його положень був затверджений ряд спеціальних законів

Рушійним кроком на шляху становлення засад правового статусу суддів загальної юрисдикції стало членство України 1995 р. у Раді Європи. Відповідно до Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 вересня 1995 р. № 190 щодо заявки України, Україна зобов'язувалася прийняти рамкові документи про правову політику щодо захисту прав людини, про правову та судову реформи.

Проте законодавство цього періоду не давало цілісного уявлення про судову систему України, так і про статус носіїв судової влади. Лише з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р. розпочався новий етап формування моделі правового статусу суддів. Основним законом вперше було визначено нову систему судоустрою, закріплено гарантії права на судовий захист, визначено основні засади здійснення судочинства, юрисдикцію судів. Принципами побудови судів загальної юрисдикції визнано територіальність та спеціалізацію. Встановлено, що судочинство здійснюється Конституційним судом України та судами загальної юрисдикції. В системі судів загальної юрисдикції найвищим судом є Верховний суд України. У системі судів загальної юрисдикції діють місцеві, апеляційні та спеціалізовані суди. Безпосереднє здійснення правосуддя у цих судах покладено на суддів як носіїв судової влади. Конституція України закріпила засади формування суддівського корпусу: вимоги, процедуру набуття і припинення статусу суддів загальної юрисдикції, а також гарантії їх діяльності. Конституція України запровадила новий порядок обрання суддів. Встановлено, що судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного суду України, та суддів, які призначені вперше Президентом на 5 років.

Вагомий вплив на становлення статусу суддів судів загальної юрисдикції чинили міжнародне співтовариство та рішення України відповідати його вимогам. У 1997 році Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою держава взяла на себе зобов'язання гарантувати право на справедливий судовий розгляд та інші права людини, передбачені Конвенцією. Ці права стали захищатися від порушень з боку держави Європейським судом з прав людини.

У 1998 р. утворено Вищу раду юстиції, відповідальну за формування суддівського корпусу. З метою впровадження конституційних положень та імплементації міжнародних стандартів 2001 року розпочалася активна законотворча робота, яка дістала назву «малої судової реформи».

Якісно новий етап становлення моделі правового статусу суддів судів загальної юрисдикції започаткував Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р.. Закон дав нове тлумачення поняттю «судді». В ст. 59 Закону України «Про судоустрій України» зазначалося, що професійними судьями є громадяни, які відповідно до Конституції України призначені чи обрані судьями і займають штатну суддівську посаду в одному з судів, передбачених цим Законом України. На посаду судді міг бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як

десять років і володіє державною мовою [46].

Закон передав повноваження щодо організаційного забезпечення діяльності судів від Міністерства юстиції новій системі органів виконавчої влади – Державній судовій адміністрації. Питання кадрового забезпечення суддівського корпусу вирішено Законом України від 18.03.2004 р. «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною радою України» [36].

Четвертий етап становлення моделі правового статусу судді судів загальної юрисдикції тісно пов'язаний з вектором європейської інтеграції України та ратифікацією міжнародних документів у галузі судочинства.

У 2006 році Президентом України було схвалено низку концепцій зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. Вони передбачили механізм комплексного і системного реформування правосуддя і суміжних галузей. Концептуальністю серед них вирізняється Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Концепція дістала схвальну оцінку Венеціанської комісії, але водночас було висловлено низку зауважень. Більшість положень Концепції стосувалися статусу суддів, зокрема вдосконаленню юридичної освіти, а також спеціальної підготовки суддів. У Концепції зазначено, що для високого фахового рівня суддів вирішальне значення має система юридичної освіти, тому необхідно запровадити спеціальну підготовку кандидатів в Академії суддів України після конкурсного відбору.

На реалізацію цих положень 27 грудня 2006 р. Президентом України було подано до Верховної Ради України два проекти законів України про внесення змін до законів України «Про судоустрій України» та «Про статус суддів». Нова редакція закону України «Про судоустрій України» була спрямована на вдосконалення системи судів загальної юрисдикції. Зокрема, передбачалося створення вищих спеціалізованих судів, а також окружних кримінальних судів, ліквідація Апеляційного суду України. Запропоновані ініціативи скеровувалися також на обмеження адміністративних повноважень голови суду. Крім того, нова редакція була спрямована на реформування системи кваліфікаційних комісій, перехід Вищої кваліфікаційної комісії України до роботи на постійній основі. Для здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів судів загальної юрисдикції передбачалося створення Дисциплінарної комісії суддів України з включенням до її складу суддів, представників від Міністерства юстиції, з числа адвокатів, і прокурорів. Відповідно до нових положень, організаційне забезпечення діяльності судів здійснювалося Державною судовою адміністрацією.

Нова редакція Закону України «Про статус суддів» спрямовувалася на покращення якості кадрового складу корпусу суддів шляхом запровадження нового порядку добору кандидатів на посади суддів та присвоєння кваліфікаційних класів. Запроваджено засади конкурсного відбору, спеціальної підготовки кандидатів; змінено порядок складання кваліфікаційного іспиту; удосконалено положення щодо дисциплінарної відповідальності судді; чітко визначено коло обов'язків суддів, матеріальних

гарантій їх утримання.

Європейський напрям судової реформи та президентських ініціатив знайшов своє втілення у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» від 07 липня 2010 р. В його положеннях комплексно вирішені питання формування корпусу суддів. Статусу та гарантій діяльності з огляду на європейські стандарти та державну політику у галузі судочинства того часу.

У грудні 2012 р. в межах Плану дій Ради Європи для України на 2011–2014 рр. було підписано Угоду про започаткування Проекту «Посилення незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади в Україні». Проект діяв з січня 2013 р. по грудень 2014 р. Мета Проекту полягала в поліпшенні діяльності органів суддівського самоврядування в Україні, підвищення професіоналізму судової системи шляхом удосконалення процедури підготовки суддів і кандидатів у судді, сприяння проведенню судової реформи відповідно до європейських стандартів, зокрема стосовно інституційного складу Вищої ради юстиції, процедури призначення суддів, а також процедур щодо порядку застосування дисциплінарної відповідальності до суддів, сприяння у проведенні конституційної реформи.

Таким чином, становленню засад правового статусу суддів судів загальної юрисдикції сприяло поєднання власного та європейського досвіду судоустрою.

Висновки до розділу 1

1. Аналіз історіографії проблеми правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні здійснено на основі проблемно-хронологічного підходу. Відповідно до нього встановлено, що комплексні дослідження цієї проблеми не проводилися. Проте існує досить багато наукових праць, що безпосередньо чи опосередковано стосуються обраної теми. Вони охоплюють три періоди: дореволюційний, радянський та сучасний

2. Засади правового статусу суддів загальної юрисдикції в Україні почали формуватися з виникненням держави та запровадженням альтернативного общинному способу вирішення соціальних конфліктів. Однак, оформлення класичної структури правового статусу суддів бере свій початок від виокремлення судової спільноти від княжого (державного) апарату в окрему гілку влади в другій пол. XVI - XVII ст. Сучасного вигляду вона отримала після судової реформи 1864 року.

3. Становлення структури правового статусу суддів загальної юрисдикції в Україні розвивалася на різних етапах державотворення за протилежними векторами: під впливом власних національних традицій (в добу Київської Русі, Галицько-Волинської, Литовсько-Руської держави, Гетьманщини тощо), а також під впливом права Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Російської імперії, Радянського Союзу. На сучасному етапі українського державотворення 1991-2014 рр. засади правового статусу суддів судів загальної юрисдикції орієнтовані на міжнародні стандарти у галузі

судочинства.

4. Дослідження динаміки процесу виникнення, становлення та розвитку правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні стало можливим з огляду на багатий нормативний матеріал: 1) акти національного законодавства (закони та підзаконні акти); 2) міжнародні документи у галузі судочинства.

РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ СТАТУСУ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ

У правовій державі суддям надається виключна роль. На відміну від інших гілок влади судова влада здійснюється ними особисто, а тому ефективність її реалізації безпосередньо залежить від суб'єктивних чинників – моральних якостей та рівня знань.

В даному контексті потрібно звернутися до зауваження А.Ф. Коні: «..... суддя покликаний докладати всі сили і розуму і совісті, знання і досвіду, щоб постигнути життєву і юридичну правду справи. Оформлюючи цю правду у певні форми, він повинен сприяти в кожному окремому випадку відновленню похитного правопорядку». При цьому, характеризуючи правила судочинства, автор віддав пріоритет не їм, а судді – тому хто їх застосовує: «...чим глибше вони (судді – Авт.) торкаються особистості й долі людини, тим більш важливим інтересам суспільного життя служать, тим серйозніше постає питання – у чиї руки віддається право реалізації правил і за яких умов» [64].

Слушні зауваження, щодо портрету судді навів Ю. М. Грошевой. Грунтуючись на результатах власного дослідження, дійшов висновку, що на ефективність виконання соціальної ролі по здійсненню правосуддя у першу чергу впливають результати професійної підготовки і власного професійного досвіду судді [23].

Наведені зауваження підтверджують тезу про те, що одним із ключових напрямків судової реформи повинні стати розробка і введення науково обґрунтованих способів і методів добору суддівських кадрів. Адже ефективність судової системи безпосередньо пов'язана та повністю залежна від її суддівського корпусу: його професійності, знань, особистісних рис, правової культури. Виявлення цих якостей у кандидатів на посади судді має пріоритетне значення. На сьогодні накопичено багатий теоретичний та науково-практичний досвід добору кандидатів: нормативно закріплені критерії, процедура формування суддівського корпусу; осмислений психологічний портрет судді.

Виявлення всіх векторів компетентності кандидатів здійснюється за допомогою спеціального механізму формування суддівського корпусу, який охоплює спеціальні критерії добору та процедуру призначення (обрання) на посаду. На протязі 1991 – 2014 рр. він показав свою динамічність, обумовлену прагненням законодавця сформувати професійний корпус суддів судів загальної юрисдикції на засадах незалежності і самостійності судової влади.

2.1. Критерії добору кандидатів на посаду суддів

В законодавстві 1991 – 2014 років склалися дві групи критеріїв добору суддів судів загальної юрисдикції: позитивні та негативні. Позитивні – це вимоги, яким особа повинна обов'язково відповідати. Негативні – законодавчо закріплені критерії, які виключають можливість набуття статусу суддів. В свою чергу серед них доцільно виділити такі групи: особисті та професійні.

До перших відносимо критерії, безпосередньо пов'язанні з фізичними властивостями та громадсько-політичним статусом кандидата – вік, громадянство, моральні якості. Вони покликані виявити у кандидата соціальну, психофізіологічну та моральну компетентність. Другу групу складають освітній ценз, досвід роботи. Вони спрямовані на виявлення професійних навичок та здібностей здійснювати правосуддя.

У комплексі вони дають підстави стверджувати про те, що умовою набуття правового статусу судді є здатність бути суддею (правосуб'єктність судді). В юридичній науці це поняття «правосуб'єктність» - не нове. Воно широко використовується для розкриття правового статусу судді. Москвич Л. О. розкриває її як здатність конкретної людини бути носієм судової влади. Вона обумовлена сукупністю якостей та здібностей особи, що відповідає критеріям, визначених в законодавстві як обов'язкові для наділення встановленим комплексом юридичних можливостей [88].

Єгорова В.С. під правосуб'єктністю суддів судів загальної юрисдикції розуміє здатність особи у встановленому законодавством порядку набувати правового статусу судді суду загальної юрисдикції, тобто виступати носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків професійного судді. Ця здатність обумовлена, на думку науковця, соціальною, психофізіологічною, професійною та моральною компетентністю кандидата на посаду судді [31, с. 10].

Зміст правосуб'єктності розкритий на конституційному, міжнародному та нормативному рівнях. Критерії диференційовані залежно від рівня і виду суду, а також залежно від посади.

В ч. 2 ст. 127 Конституції України сформульовано що, на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший 25 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менше як 3 роки, проживає в Україні не менше як 10 років, та володіє державною мовою.

В ч. 3 ст. 127 Конституції України передбачалося, створення спеціалізованих судів. Основний закон також передбачає, що судьями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. В той же час в Конституції України передбачалось, що додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного рівня встановлюються законом [70].

Закон України «Про статус суддів» у ст. 7 закріпив, що суддею апеляційного суду могла стати особа зі стажем роботи в галузі права не менш

як 5 років, в тому числі не менш як 3 роки на посаді судді та на день обрання досягла 30 років.

Суддею Вищого спеціалізованого суду міг бути громадянин України, який мав стаж роботи у галузі права не менше 7 років, в тому числі не менш 5 – на посаді судді, та не молодший 30 років. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України. До складу вищого спеціалізованого суду входять судді, обрані на посаду судді безстроково, з числа яких призначаються голова суду та його заступники [45].

Закон України «Про судоустрій України» встановив додаткові вимоги щодо кандидатів на посади суддів військового суду (суддя повинен перебувати на військовій службі), а також розширив коло осіб, які можуть претендувати на заняття посади професійного судді спеціалізованого суду, за рахунок осіб, які не мають юридичної освіти, а лише вищу освіту і відповідний стаж роботи в галузі з питань юрисдикції цього суду (ст. 59, 63 Закону України «Про судоустрій України»).

На посаду судді Верховного Суду України міг претендувати громадянин України зі стажем роботи у галузі права не менш як 10 років, у тому числі не менше 5 років на посаді судді, та досяг на день обрання 35 років

Одним з перших критеріїв, який визначає здатність бути суддею суду загальної юрисдикції є громадянство України. Відсутність громадянства безумовно означає неможливість призначення суддею, а його втрата є підставою для припинення його повноважень і статусу. Ця умова є загальноприйнятою, простежується в законодавстві України щодо статусу суддів судів загальної юрисдикції всіх ланок. Наявність громадянства України підкреслює стійкий політично-соціальний зв'язок між кандидатом державою та народом, є гарантією відповідального ставлення до виконання завдань судочинства та фактором довіри українського народу.

Однак в окремих країнах мають місце винятки. Як правило вони обумовлені сукупністю історичних та політичних чинників. Наприклад, в Князівстві Андора за відсутності серед кандидатів громадян Андори, посаду можуть зайняти громадяни Іспанії та Франції [139, с. 47-48].

В Російській Федерації теоретично допускається можливість набуття статусу суддів особами з подвійним громадянством.

Проте М. І. Клеандров заперечив, керуючись рішенням Конституційного суду від 4 грудня 2007 р., практичну реалізацію цього висновку. Головним аргументом його висновку став факт ослаблення політичного зв'язку між державою та відповідним кандидатом [57, с. 91-92].

На посаду судді в Україні може бути рекомендований громадянин, який проживає в Україні не менше як 10 років. Критерій «проживання» або «осілості» в законодавстві 1991-2014 років був новелою та вказував на індивідуальне фізичне перебування особи в Україні, тобто в межах цілісних і суверенних кордонів держави. Однак Закон України «Про судоустрій» та

Закон України «Про статус суддів» залишили не вирішеними питаннями щодо тлумачення юридичного змісту «проживання протягом 10 років», з точки зору його безперервності. Як наслідок, перевірка цієї умови кваліфікаційними комісіями отримала формальний характер.

Здійснення правосуддя вимагає від особи психологічної та соціальної зрілості. Вона безпосередньо визначається через досягнення певного віку, в якому розкривається життєвий досвід і формуються моральні установки. В «Афінській політиці» Арістотель зазначав, що суддями можуть бути люди, віком старше тридцяти років за умови, що вони не є державними боржниками і не позбавлені громадянської честі [6, с. 36].

Конституцією України та інших нормативних актах запроваджено диференційований *віковий ценз* для кандидатів на посади суддів судів загальної юрисдикції. За загальним правилом на посаду судді вперше може претендувати кандидат не молодше 25 років. Підвищений віковий ценз встановлений для суддів під час просування по службі у ході призначення на посади суддів апеляційних чи спеціалізованих судів – 30 років; Верховного Суду України – 35 років. В межах даного підрозділу доцільно зупинитися на характеристиці вікових меж для кандидатів, які набувають статусу судді вперше.

Питання нижньої вікової межі для набуття статусу судді вперше викликало багато зауважень. Сумнівним на думку науковців та суддів, була наявність достатнього життєвого досвіду у молодих спеціалістів 25-річного віку. Суддівська спільнота та науковці підтримали підвищення віку для кандидатів на посади суддів. Такої точки зору дотримується і Венеціанська комісія з огляду на міжнародні та європейські стандарти.

Не менш актуальним було питання граничного віку. В законодавстві України 1991-2014 р. гранична вікова межа не регламентована. Однак у ст. 126 Конституції України встановлено, що однією з підстав звільнення судді від посади є досягнення суддею 65 років. Такий підхід свідчить про недостатнє правове регулювання цього питання.

У деяких державах положення про граничний вік кандидата знайшло законодавче закріплення. В Англії кандидат на посаду судді повинен бути не старшим за 60 років (граничний вік перебування на посаді – 70 років) [139].

Однак у законодавстві цих країн передбачено певні винятки, спрямовані на залучення до виконання суддівської діяльності досвідчених юристів. В Італії винятки допускаються щодо видатних професорів права, а також адвокатів з не менш ніж 15-річним стажем, внесених в особливі списки для заняття посад у вищих ланках судової системи [139].

Здійснення правосуддя вимагає високого рівня теоретичної та практичної підготовки в галузі права. У зв'язку з цим обов'язковою конституційною вимогою є наявність у кандидата вищої юридичної освіти.

Вища освіта, згідно Закону України «Про освіту» забезпечує фундаментальну, наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів та здібностей. Згідно ст. 7 Закону України «Про вищу освіту», вищу

освіту мають особи, які закінчили навчання у вищих навчальних закладах, успішно пройшли державну атестацію відповідно до стандартів вищої освіти і отримали відповідний документ про вищу освіту державного зразка.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року, вища освіта забезпечує сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти. Вимога, щодо наявності вищої юридичної освіти у кандидата на посаду судді зумовлена необхідністю укомплектування судової системи професійними юристами. Проте не точність формування цього положення викликає деякі питання [35].

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про вищу освіту» в Україні існує базова і повна вища освіта. Для здійснення суддівської діяльності слід залучати високопрофесійних фахівців, тому вважаємо за доцільне передбачити в законодавстві необхідність наявності повної вищої освіти у кандидата на посаду судді. Після прийняття Закону України «Про вищу освіту» в новій редакції, фактично були зрівняні дипломом спеціаліста до магістра. Ситуація дещо погіршилась, оскільки, при вступі в магістратуру був конкурс в результаті якого на навчання до магістратури потрапляли кращі абітурієнти які пройшли конкурс [35]. Крім того, навчання в магістратурі як правило тривало довше. А дисципліни викладалися на більш високому рівні. Таким чином, можна сказати, що рівень знань магістра є вищим за рівень знань спеціаліста. Оскільки суддівська робота вимагає високої теоретичної-практичної підготовки, то доцільно було б призначити чи обирати на посаду судді особу, яка закінчила магістратуру. Відповідні суперечності були усунуті Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р.

Окремі вчені вважають отримання вищої юридичної освіти недостатньою умовою з огляду на зарубіжний досвід. Мова йде на разі про спеціальну підготовку кандидата у Франції, Португалії, Іспанії, ФРН, Марокко, Єгипет та ін. В законодавстві цих країн передбачено проходження кандидатом на посаду судді навчання в спеціалізованих навчальних закладах для суддів [128].

В Україні створення системи підготовки кандидатів передбачено в Національній школі суддів України. Відповідно до ст. 81 Закону України «Про судоустрій й і статус суддів» у державі діє Національна школа суддів України, що забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для судової системи і здійснює науково-дослідницьку діяльність. Вона була утворена рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 21 грудня 2010 року та указом Президента України від 7 січня 2011 року, яким доручено прискорити формування Національної школи суддів України на базі Академії суддів України» [149].

Національна школа суддів є державною установою зі спеціальним статусом. Національна школа суддів України утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України і здійснює свою діяльність у відповідності з Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Статутом, що затверджується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України [136]. Її очолює ректор, який призначається на посаду Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Проректори Національної школи суддів України призначаються на посади Вищою кваліфікаційною комісією суддів України за поданням ректора Національної школи суддів України [45].

Відповідно до ст. 82 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Національна школа суддів України здійснює:

- 1) організацію спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді;
- 2) підготовку суддів:
  - яких призначено на посаду судді вперше;
  - яких обрано на посаду судді безстроково;
  - яких призначено на адміністративні посади в судах;
- 3) періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня кваліфікації;
- 4) підготовку працівників апаратів судів;
- 5) проведення наукових досліджень з питань удосконалення судочинства;
- 6) вивчення міжнародного досвіду організації діяльності судів;
- 7) науково-методичне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції.

В п. 6 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який зазначено, що суддя призначений на посаду вперше, проходить щорічну двотижневу підготовку в Національній школі суддів України, а особа, яка обіймає цю посаду безстроково, проходить двотижневу підготовку в ній не менше, ніж раз на 3 роки [45]. Необхідною умовою для зайняття посади судді будь-якого суду, вказаного у ч. 5 ст. 7 Закону України «Про статус суддів» є складання кваліфікаційного екзамену. Ця умова не поширювалась на осіб, які мають відповідний стаж роботи на посаді судді, давність якого не перевищує 11 років [44].

Обов'язковою вимогою щодо кандидата на посаду судді є наявність у нього певного стажу роботи у галузі права. Однак як слушно зауважив Ю. М. Кармазін, негативним явищем при формуванні суддівського корпусу є те, що він формується за рахунок колишніх працівників міліції, прокуратури і Служби Безпеки України, які залишили службу в цих органах з різних причин, у тому числі й через професійну непридатність [84]. Тому виправданими пропозиціями вважаємо необхідність не менше ніж 2 років стажу роботи в суді, до призначення її на посаду судді.

Для здійснення правосуддя особа має бути наділена високими моральними якостями. Їх роль важко переоцінити. Увага до моральних якостей кандидата на посаду судді приділяється вже достатньо давно. У більшості країн світу, де накопичений багатий досвід існування незалежної

судової влади, норми професійної етики суддів органічно ввійшли в практику і свідомість представників судових установ [108, с. 5].

В Англії незалежність суддів була проголошена ще конституційним актом 1701 р., відповідно до якого судді призначаються довічно та займають свої посади «поки поведуть себе добре». При призначенні суддів, поряд з політичними і коню'ктурними міркуваннями в Великобританії, також прийнято враховувати моральну й ділову характеристику кандидата на посаду судді. При цьому моральним якостям майбутнього судді надається велике значення. При оцінці моральної характеристики виходять з критеріїв пануючої моралі, хоча такі розуміння як особиста чесність, враховуються у всіх випадках [5, с. 22].

Дуже багату історію розвитку правил суддівської поведінки мають Сполучені Штати Америки. Їх офіційний звід з'явився ще в 1924 р. [9, с. 104] Однак в 1924 р. Американська асоціація юристів, переглянула норми суддівської етики [8, с. 823].

В 1986 р. комісія з етики і професійної відповідальності Американської асоціації юристів, дійшла до висновку про бажаність перегляду кодексу, який був прийнятий ще в 1972 р. В результаті 1990 р. комісія з поліпшення суддівської етики і Державним інститутом правосуддя, за істотної підтримки самої судової влади, асоціацій юристів і громадськості, прийняли документ, який отримав назву Типовий кодекс суддівської поведінки 1990 р. Його прийняли більше ніж 20 штатів, щоправда деякі з них прийняли його зі змінами [122, с. 106].

У зв'язку з таким загальноновизнаним підходом, в законодавстві України встановлено ряд заборон. В ч. 7 ст. 7 Закону України «Про статус суддів» вводилися обмеження на зайняття посади судді. Зокрема, зазначалось, що не може бути суддею особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

Водночас у Законі України «Про судоустрій України» у п. 4 ст. 59 містився перелік осіб які не могли бути рекомендовані на посаду професійного судді. По-перше, особи, визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними. При цьому факт визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним мав підтверджуватися рішенням суду, яке набрало законної сили. По-друге, особи, які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді; Наявність хронічного психічного чи іншого захворювання підтверджували відповідним медичним висновком чи висновком психіатричної експертизи. По-третє, особи, щодо яких проводиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або, які мають не зняту чи не погашену судимість [46]. Наявність судимості встановлювалась вироком суду, на підставі матеріалів про звільнення особи від відбування покарання. Факт провадження дізнання, досудового слідства чи судового розгляду кримінальної справи доказувався відповідною довідкою органу, в провадженні якого знаходиться справа.

На сьогодні існує ціла система міжнародних документів, які ставлять вимоги до критеріїв добору корпусу суддів та закріплюють гарантії для кандидатів на посади суддів. Наприклад, Європейська хартія про статус суддів (Рада Європи) вимагає здійснення добору кандидатів на засадах рівності. Кандидату не може бути відмовлено у посаді виключно на підставі статі, етнічного чи соціального походження чи то на підставі його філософських або політичних поглядів, чи релігійних переконань. Цей перелік розширила Рекомендація щодо суддів від 17 листопада 2010 р. (Комітет міністрів Ради Європи), додавши, що не має бути жадної дискримінації на підставі кольору шкіри, мови, релігії, національного походження, належності до національної меншини, власності, неспроможності, народження, сексуальної орієнтації або інших ознак. Важливим є зауваження про те, що вимога про належність до громадянства не повинна сприйматися як дискримінаційна.

Щодо критеріїв добору у міжнародних актах діє вимога про їх комплексний характер. Згідно Європейською хартією про статус суддів (Рада Європи), законом має бути передбачено забезпечення умов, які гарантуватимуть дотримання вимог щодо освітньої кваліфікації та наявності попереднього досвіду; належна підготовка за державний кошт кандидатів, відібраних для ефективного виконання обов'язків суддів. З іншої сторони, Загальна Хартія судді від 17 листопада 1999 р. (Міжнародна Асоціація суддів) встановила у ст. 9, що обрання судді на посаду має відповідати об'єктивним прозорим критеріям і базуватися на його професійній кваліфікації. У тому числі Рекомендація щодо суддів від 17 листопада 2010 р. (Комітет міністрів Ради Європи) також підкреслює вимогу про об'єктивність критеріїв [30].

Таким чином, законодавство України про статус суддів судів загальної юрисдикції 1991-2014 рр. містило комплекс критеріїв добору кандидатів на посаду суддів. Однак положення національних нормативних актів не відповідало міжнародним стандартам у галузі судочинства. По-перше, виклад критеріїв у Законі України «Про статусу суддів» та «Про судоустрій України» був неконкретний, що давало простір кваліфікаційним комісіям довільного трактування юридичних фактів. По-друге, нижня вікова межа, хоча й перевищувала попередній рівень – 18 років, але визнавалася заниженою відносно міжнародного стандарту – 30 років. Варто підкреслити і позитивні зрушення. Протягом 1991-2014 рр. був запроваджений інститут спеціальної підготовки кандидатів на посади суддів, реалізований через створення Національної школи суддів України. Ці кроки дають підстави стверджувати про часткову реалізацію міжнародних стандартів та констатувати широкий простір для наступних реформ у цій сфері: деталізація критеріїв добору; запровадження методики визначення моральних якостей кандидата; підвищення віку для кандидатів на посади суддів.

2.2. Органи, що беруть участь у формуванні суддівського корпусу

У механізмі формування корпусу суддів на початку судової реформи було задіяне широке коло державних органів загальної та спеціальної компетенції.

До першої групи належать Президент України, Верховна Рада України. Президент України виконує установчу функцію у здійсненні політики кадрового забезпечення судів загальної юрисдикції, зокрема, згідно ст. ст. 106, 128 Конституції України, він утворює суди та здійснює перше призначення на посаду судді суду загальної юрисдикції строком на 5 років. Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган України бере участь у формуванні корпусу суддів, здійснюючи безстрокове обрання на посади після закінчення 5-річного строку перебування на посаді.

До другої групи належать Вища рада юстиції, Державна судова адміністрація, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, кваліфікаційні комісії суддів [79, с. 318]. Протягом 1991 – 2014 рр. на законодавчому рівні активно тривало узгодження їх компетенції, відпрацьовувалися механізми системи стримування і противаг в здійсненні державної влади та забезпечення незалежності судової влади.

Організаційне і кадрове забезпечення судів загальної юрисдикції покладено на Державну судову адміністрацію, яка є центральним органом виконавчої влади. Установа була створена 2002 році Кабінетом міністрів України як еквівалент міністерства для контролю і надання адміністративних та технічних керівних рекомендацій та забезпечення діяльності широкої мережі українських місцевих та апеляційних судів. Заснування Державної судової адміністрації (Далі по тексті – ДСА) було вимогою часу. За десятиліття після проголошення незалежності України уряд розширив юрисдикцію судів у відповідь на зростаючу потребу в розумному вирішенні конфліктів й ефективному відправленні правосуддя. В свою чергу завантаженість судів випробовувала існуючу інстанційну структуру на міцність. Уряд відреагував призначенням додаткових суддів, однак не передбачив потреби розпочати процес планування та внутрішнього управління судовою владою. Тому створення ДСА стало розважливим та організованим довгостроковим кроком у відповідь на такий брак адміністративної спроможності. Установа здійснювала, згідно ст. 125, 126 Закону України «Про судоустрій України», вивчення кадрових питань, зокрема щодо прогнозування необхідної потреби в спеціалістах; ведення статистичного і персонального обліку даних про кадри суддів; підготовки матеріалів щодо призначення, обрання та звільнення суддів [135, с. 30]. У своїй діяльності вона підпорядковувалася Кабінету міністрів України. До 2010 р. судова система стабілізувалася та стала більш зрілою з прийняттям 7 липня 2010 року Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Серед ключових заходів цього закону, спрямованих на зміцнення інституційної незалежності судової системи, було виведення ДСА з-під контролю і підпорядкування Кабінету міністрів України до З'їзду суддів і перевів ДСА як юридичну особу з виконавчої до судової гілки влади. 2 жовтня 2010 року Рада суддів затвердила Положення № 12 «Про державну судову адміністрацію України»,

в якому окреслено роль і функції ДСА. Контроль та нагляд за її діяльністю відтепер належав Раді суддів, вищому органу суддівського самоврядування. 5 квітня 2011 р. ДСА затвердила наказом № 82 Положення «Про територіальні управління Державної судової адміністрації». Таким чином, протягом 2002-2010 рр. відбувся перехід ДСА від виконавчої до судової гілки влади, що супроводжувалося зміною кадрового складу [25, с. 4-7].

ДСА України очолює Голова, який обирається на посаду і звільняється з посади Радою суддів України. Голова ДСА України має першого заступника та заступників, які обираються на посаду та звільняються з посади Радою суддів України за поданням Голови ДСА України.

До завдань ДСА вже як органу судової влади належить організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади в межах повноважень, визначених законом; забезпечення належних умов діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах повноважень, визначених законом; участь в утворенні та ліквідації судів загальної юрисдикції в межах повноважень, визначених законом.

Особливе та неоднозначне місце серед органів кадрового забезпечення посідає Вища рада юстиції. Як підкреслює заступник Голови Верховного Суду України В. В. Кривенко, Вища рада юстиції порівняно новий для національної правової системи орган забезпечення кадрового формування корпусу професійних суддів [74, с. 66]. Функціонування цього органу вперше було передбачено Конституцією України 1996 р., а її статус визначений статтею 131 Основного закону. Зокрема на конституційному рівні в розділі VIII «Правосуддя» урегульовано функції та порядок формування складу Вищої ради юстиції. Це свідчить про те, що ця установа віднесена до провідних конституційних органів національної системи судової влади.

Положення її правового статусу розвинув Закон України «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 р.. Згідно ст. 1 цього Закону Вища рада юстиції є колегіальним незалежним органом, відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно й неупередженого здійснювати правосуддя на професійних засадах, а також за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та в межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність [37]. В межах своїх повноважень Вища рада юстиції виносить подання про призначення та звільнення суддів з посади; рішення про порушення вимог щодо несумісності, про дисциплінарну відповідальність; рішення з приводу оскарження результатів кваліфікаційного іспиту кандидатів на посаду судді; реагує на відмову в рекомендації для обрання кандидатом на посаду судді безстроково [37]. Від так є гарантом прав та інтересів прав кандидатів на посаду суддів, так і діючого корпусу суддів судів загальної юрисдикції.

У зв'язку з такою відповідальною місією, важливим є забезпечення незалежності Вищої ради юстиції через спеціальну процедуру формування її складу. Так, згідно зі ст. 131 Конституції України Вища рада юстиції

складається з двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури двох членів Вищої ради. До складу Вищої ради юстиції, входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України. Такий підхід до формування цього органу, з одного боку, є виправданим, оскільки відповідає принципу його незалежності від різних гілок влади і враховує необхідність стримування однієї гілки влади іншими при вирішенні покладених на нього завдань, а також забезпечує контроль з боку юридичної громадськості за його діяльністю шляхом участі в його роботі представників юридичних вузів, наукових установ та адвокатів як членів цього конституційного органу [37, с. 7]. Однак є й інша точка зору.

Хоча у даній процедурі було враховано досвід вищих рад магістратур, які діють у Франції, Італії, Іспанії, Португалії та Польщі [74], проте має місце принципова відмінність між українською моделлю та зарубіжними. За загально визнаною в конституційному праві розвинутих країн світу позицією, подібні органи належать до органів суддівського самоврядування. В той час як в Україні Вища рада юстиції має переважні ознаки контрольного-наглядового органу [90, с. 29] чи органу виконавчої влади зі спеціальним статусом [49, с. 121-124].

Арбітром у цьому слугують міжнародні стандарти, які можна знайти у Європейській хартії про статус суддів Ради Європи 1998 р. Відповідно до ст. ст. 1.3 та 1.4, йдеться, що: «стосовно кожного рішення обрання, добір, призначення, просування по службі або припинення повноважень судді закон передбачає втручання уповноваженого органу, який не залежить від законодавчої та виконавчої гілок влади, мінімум половина членів якого є суддями, обраними у встановленому порядку іншими суддями на основі принципів, що гарантують максимальне представництво судової гілки влади». Закон гарантує кожному судді, який вважає що його законні інтереси або, у ширшому сенсі, – його незалежність чи незалежність судового процесу поставлено під загрозу або ігноруються, право звернутись до такого незалежного органу, що має повноваження, щоб виправити ситуацію або запропонувати рішення [29, с. 2].

У висновках багатьох експертів країн Західної Європи відзначається, що чинний склад Вищої ради юстиції в Україні не відповідає рекомендаціям Ради Європи, оскільки менше ніж 50 відсотків від загальної кількості членів Ради не є суддями, обраними самими суддями. Наприклад, заступник Генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто (м. Турин, Італія) зазначив, що представництво суддів у Вищій раді юстиції таке незначне, що розмова про самоврядування судової гілки влади звучить майже як знущання. З огляду на це, на його думку, конче потрібно, щоб орган, від якого залежить судове самоврядування, складався переважно із суддів: інакше ми не зможемо говорити про «самоврядування», щоб описати цей сумний стан справ, краще буде використовувати термін «управління ззовні».

У тому числі у п. 129 Спільного експертного висновку № 588/2010 від 11 жовтня 2010 р. Венеціанської комісії та Дирекції із співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи щодо Закону України «Про судоустрій та статус суддів» зазначається, що Вища рада юстиції не є органом, склад якого відповідає європейським стандартам, вона не повинна мати повноважень призначати голів судів та їх заступників». У п. 130 йдеться про те, що «необхідно змінити склад органу, забезпечивши, щоб більшість, або принаймні суттєва частина її членів були суддями, обраними самими суддями. У Конституції має бути забезпечено, щоб суддівська недоторканість гарантувалася не Верховною радою України, а справді незалежним суддівським органом.

Важливим є також і те, що Європейський суд з прав людини рішенням у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року зобов'язав Україну навести лад у складі Вищої ради юстиції. Рішення остаточне і набуло сили 27 травня 2013 р.

Цю позицію підтримують і представники українського судового відомства. Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів у своєму виступі на V з'їзді суддів, про склад Вищої ради юстиції, що в ряді випадків це зводить роботу кваліфікаційних комісій нанівець. «Не може бути такої розбіжності між представництвом суддівського корпусу в кваліфікаційних комісіях суддів і у Вищій раді юстиції, оскільки ці два органи покликані виконувати спільну роботу з підбору кадрів на посади суддів та вирішувати питання їх дисциплінарної відповідальності» [67, с. 14]. З'їзд суддів вирішив ініціювати перед Верховною Радою України зміни до Закону України «Про Вищу раду юстиції» з метою приведення його положень у відношенні представництва суддів у цьому органі відповідно до вимог Європейського Співтовариства [94, 15].

Вища кваліфікаційна комісія суддів України та кваліфікаційні комісії суддів як спеціальні органи кадрового забезпечення почали своє становлення в роки незалежності із прийняттям Закону України «Про статус суддів» № 2862 від 15 грудня 1992 р. та «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» № 3911 від 2 лютого 1994 р. Закон «Про статус суддів» визначив, що формування суддівського корпусу здійснюється через кваліфікаційні комісії суддів. В свою чергу Закон «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» визначив систему цих комісій: 1) кваліфікаційні комісії суддів місцевих та апеляційних судів в АР Крим, областях, м. Києві та Севастополі; 2) кваліфікаційна комісія суддів господарських судів; 3) кваліфікаційна комісія суддів військових судів; 4) Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Строк повноважень усіх комісій – 5 років з дня їх обрання.

Кваліфікаційні комісії суддів місцевих та апеляційних судів в АР Крим, областях, м. Києві та Севастополі утворювалися у складі 11 осіб. До складу входили: 8 суддів; одна особа, яка обиралася Верховною радою АР Крим, обласною, Київською та Севастопольською міськими радами; одна особа, яка

призначалася Радою Міністрів АР Крим, головами обласних, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями; одна особа із числа представників наукових установ. Вища кваліфікаційна комісія суддів України утворювалася у складі 13 осіб. До її складу входили: 6 суддів загальних судів; 3 судді господарських судів; 1 суддя військового суду; одна особа, яка обиралася Верховною радою України; одна особа, яка призначалася Міністром юстиції України; одна особа із числа представників наукових установ.

Члени кваліфікаційних комісій здійснювали свої повноваження на громадських засадах.

У 2002 році був прийнятий Закон України «Про судоустрій України», який визначив засади функціонування кваліфікаційних комісій, вніс зміни до структури, порядку призначення та обрання членів кваліфікаційних комісій суддів. Вперше було визначено правовий статус комісій як постійно діючих органів у системі судоустрою України. Згідно закону в державі діяли Вища кваліфікаційна комісія суддів України, кваліфікаційні комісії суддів загальних судів, кваліфікаційна комісія суддів військових судів, кваліфікаційні комісії спеціалізованих судів. Система кваліфікаційних комісій мала розгалужену систему по всіх регіонах України, що дозволяло проводити добір кандидатів на місцях. У своїй роботі вони тісно взаємодіяли з Вищою радою юстиції. Їх завданням визначено забезпечення формування корпусу професійних суддів, здатних кваліфіковано, сумлінно і неупереджено здійснювати правосуддя, шляхом відбору і рекомендування осіб для заняття посади професійного судді та визначення рівня фахової підготовленості професійних суддів; надання висновків про звільнення судді з посади.

Водночас залишилася норма, за якою члени кваліфікаційних комісій здійснювали свої повноваження на громадських засадах і на час роботи звільнялися від виконання службових обов'язків за основним місцем роботи.

Відповідно до ст. 75 цього Закону кваліфікаційні комісії суддів, які діяли у складі 11 членів, які мали вищу юридичну освіту (Вища кваліфікаційна комісія - 13 членів). До складу кваліфікаційних комісій входили: шість суддів, два представника від Міністерства юстиції України, два представника, уповноважені відповідною обласною Київською міською радою за місцем знаходження комісії, одна особа від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Вища кваліфікаційна комісія суддів складалася з семи суддів, двох осіб, призначених Верховною Радою України, двох осіб, призначених Президентом України, однієї людини від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, однієї людини від Міністерства юстиції України [46, с. 121].

Кваліфікаційні комісії вирішували важливі завдання з організації кадрового забезпечення суддівського корпусу, зокрема формування корпусу професійних суддів, здатних кваліфіковано, сумлінно і неупереджено здійснювати правосуддя шляхом відбору і рекомендування осіб для зайняття посади професійного судді. У тому числі кваліфікаційні комісії були уповноважені законом на розгляд питань про дисциплінарну відповідальність суддів та щодо надання висновків про звільнення суддів з посад.

Дисциплінарними органами щодо суддів місцевих судів були кваліфікаційні комісії суддів; Вища кваліфікаційна комісія суддів України – щодо суддів апеляційних та Касаційного суду України; Вища рада юстиції – здійснював дисциплінарне провадження щодо суддів вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України (ст. 98 Закону «Про судоустрій України» від 7.02. 2002 року).

В механізмі добору суддівських кадрів кваліфікаційні комісії перевіряли відповідність кандидатів на посади суддів вимогам закону; проводили кваліфікаційну атестацію у формі кваліфікаційного іспиту; давали висновок про рекомендацію кандидатів для призначення на посади суддів. При цьому кваліфікаційні комісії, так само як і Вища рада юстиції, не мали повноваження за безпосереднім призначенням суддів на посаду, хоча і брали участь у формуванні суддівського корпусу

Однак правове регулювання їх діяльності, згідно Закону України «Про судоустрій України» не було позбавлене ряду недоліків. По-перше, члени кваліфікаційних комісій працювали на «громадських засадах», що негативно впливало на якість виконання завдань цими органами. Цієї точки зору притримувалися як науковці, так і практики. Голова Апеляційного суду Харківської області В. Д. Бринцев називав це положення закону «головним лихом». Такий підхід, на його думку, викликав проблеми у веденні діловодства комісій, яке здійснював працівник суду без звільнення від основної роботи та без належної підготовки [135, с. 177].

З прийняттям Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. змінилося співвідношення повноважень між Вищою радою юстиції, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та кваліфікаційними комісіями. Останні втратили своє значення. Відтоді два органи відповідали за добір та рекомендацію кандидатів на посади суддів вперше. Вища кваліфікаційна комісія суддів оголошувала та проводила конкурс; приймала рішення щодо кандидатів і направляла його до Вищої ради юстиції, яка розглядала рекомендацію і вносила подання Президенту, а Президент призначав на посаду судді, при цьому він мав право відхилити кандидатуру.

Такий підхід створював складнощі в процедурі та зустрів критику з боку європейської спільноти. Так, Венеціанська комісія звернула увагу на те, що вона не бачить необхідності в збереженні обох окремих органів (п. 40 висновку CDL-AD (2013) 014).

Отже, Державна судова адміністрація України, Вища рада юстиції України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України на першому етапі судової реформи 1992-2002 рр. були об'єднані не лише загальною метою, але й структурною належністю до виконавчої гілки влади. Такий стан речей обумовив втрату довіри населення до суддів і судової влади в цілому. На цьому наголошувала Концепція удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів. Документом констатовано факт, що така строкатість уповноважених осіб призвела до складної ситуації. Громадяни України не

сприймають судочинство як незалежне, так як у країні відсутня прозора процедура добору суддів, а також наявний вплив на суддів, що здійснюється як «ззовні» – з боку інших гілок влади. Зовнішній вплив розкривається через широкі повноваження органів виконавчої влади у формуванні корпусу суддів, притягнення їх до відповідальності та припиненні повноважень.

Лише з 2002 р. розпочався процес руйнування зв'язків з виконавчою владою. Однак він не мав комплексного характеру. Радикальні зміни відбулися у юридичному статусі Державної судової адміністрації України, яку визнано органом судової влади. Якісні зміни відбулися у структурі кваліфікаційних комісій. Вони стали самостійними органами з професійним штатом. На жаль, протягом 1998-2014 рр. модель правового статусу Вищої ради юстиції не зазнала реформаційного впливу, що надалі дає підстави висловлювати сумніви щодо відносної незалежності судової влади в Україні і корпусу суддів судів загальної юрисдикції в цілому.

2.3. Процедура набуття правового статусу судді судів загальної юрисдикції

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а звернення до суду за їх захистом гарантується (ст. 3, 55 Конституції України). Тому саме в період набуття Україною ознак демократичної, соціальної, правової держави проблема кадрового забезпечення судової влади набуває особливої актуальності.

Добір суддів у різних країнах світу здійснюється багатьма способами. Така різноманітність спостерігається і в Європі, де можна знайти будь-яку можливу систему обрання кандидатів на посаду судді.

Перший метод полягає у наданні повноважень щодо обрання суддів виконавчій або законодавчій гілці влади: з одного боку, це сприяє підвищенню законності призначення, втім, високій ступінь залежності суддів від інших гілок та можливі політичні імплікації несуть певний ризик.

Другий - обрання електоратом. Цей метод, який надає процесу обрання суддів найвищої легітимності, оскільки йде безпосередньо від людей. Однак ця система зобов'язує суддю проводити принизливу і певною мірою демагогічну передвиборчу кампанію, за обов'язкової фінансової підтримки з боку політичної партії, яка рано чи пізно може попросити за це певну послугу. Більше того, суддя може відчувати спокусу прийняти рішення, яке задовольнить його електорат.

Третій – спільне обрання самими суддями пропонує можливість обрання суддів, які мають найкращу технічну підготовку, але водночас існує великий ризик консерватизму та кумівства.

Четвертий – подання кандидатур комітетом суддів та юридичними навчальними закладами (бажано, призначених незалежним органом, що

складається з представників судової системи) на відкритих конкурсних засадах – остання система, що застосовується у деяких країнах.

Відповідно до Конституції України, Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України», «Про Вищу раду юстиції», Положення «Про Міністерство юстиції України» та інших нормативних актів в Україні формування власне суддівського корпусу можливо за двома процедурами: призначення Президентом України – коли статус судді набувається вперше; та обрання Верховною Радою України безстроково по закінченню 5 років повноважень [44].

2.3.1. Процедури добору та призначення кандидатів на посаду судді вперше

Відповідно до ч. 1 ст. 128 Конституції України в зазначається, що перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом [70]. До прийняття Конституції України, відповідно до Закону України «Про статус суддів» в редакції від 15 грудня 1992 р. судді районних (міських), міжрайонних (окружних) судів обиралися відповідно обласними, Київською і Севастопольською міськими Радами народних депутатів (ч. 1 ст. 9). Судді, які вперше проходили конкурсний відбір, обиралися на 5 років. Таким чином, відбулося заміна участі гілки влади у формуванні суддівського корпусу.

З метою гарантування неупередженості суддів законодавством 1991-2014 років встановлено спеціальну процедуру добору кандидатів та призначення на посаду вперше. Саме такий порядок забезпечує реальне проведення в життя принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону [11].

У більшості зарубіжних країнах суддівський корпус формується шляхом призначення суддів на посаду судді. В Іспанії і Франції судді призначаються на конкурсній основі органами суддівського самоврядування. У Польщі судді призначаються Президентом за поданням Всепольської Судової влади. У Великобританії – лордом-канцлером, за порадою комісії, яка знаходиться при ньому (склад комісії не розголошується). У США федеральні судді, а також голова Верховного суду призначаються Президентом за згодою Сенату.

В ст. 8 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року [44] детально розкривався добір кандидатів у судді, який здійснювався за результатами складання кваліфікаційного екзамену. Регламентований порядок визначався відносним архаїзмом процедури. Наприклад, кандидатури підлягали попередньому обговоренню на засіданнях постійних комісій відповідних рад народних депутатів, а обрання суддів проводилося на підставі висновку відповідних комісій рад. Після прийняття Конституції України та Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року, попередній

закон зберіг логічну структуру, але був адаптований до конституційних засад судоустрою та судочинства.

За загальним правилом добір кандидатів на посаду судді починався зверненням особи до відповідної кваліфікаційної комісії суддів із заявою про призначення на посаду судді. Право на таке звернення могла реалізувати особа, яка відповідала вимогам кандидатського цензу. Заявник ставав кандидатом у судді з моменту його відбору за результатами проходження кваліфікаційної атестації. Такий висновок можна зробити з положень ст. 8 Закону України «Про статус суддів» та ст. 60 Закону України «Про судоустрій України». При доборі кандидатів забезпечувалась рівність їх прав незалежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної приналежності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань та інших обставин.

Наступним етапом після подання заяви була перевірка претендента на відповідність його вимогам ст. 7 Закону України «Про статус суддів» в редакції від 15 грудня 1992 р., а з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р., відповідно ст. 127, і згодом ст. 59 Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. Значна увага приділялася документам, що посвідчують такі дані про претендента, як: вища освіта, стаж роботи у галузі права, громадянство, строк проживання на території України, відсутність у претендента захворювань, що перешкоджають зайняттю посади судді, та інші дані, необхідні для попередньої оцінки професійної придатності суддівської діяльності. Документи, що входять до змісту особистої справи кандидата, як правило, обов'язково мають містити анкету.

На думку В. В. Сухоноса, І. Є. Марочкина, до змісту анкети доцільно включати коло питань, об'єднаних у наступні розділи: 1) автобіографічні дані; 2) житлові умови; 3) професійна освіта; 4) чоловік (дружина), діти, батьки; 5) працездатність; 6) військова служба; 7) досвід роботи; 8) особисті інтереси і здібності; 9) бажання щодо майбутнього працевлаштування [141, с. 220].

У ході перевірки здійснювалося «розслідування» шляхом детального вивчення всіх позитивних та негативних рис претендентів. Для здійснення цієї функції кваліфікаційні комісії мали право витребувати та одержувати необхідну інформацію від голів судів, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також громадян та їх об'єднань. Ці законодавчі положення схвалювалися представниками юридичної науки. Водночас Запорожцем М. висловлювалися сумніви щодо повноти отриманої інформації та можливості повно дослідити якості особи [135, с. 188]. У тому числі доцільним вважалося надання повноважень кваліфікаційним комісіям ставити завдання спецслужбам (СБУ, МВС України) щодо перевірки кандидатів на предмет їх минулої професійної діяльності, зв'язків з підприємницькими структурами, злочинними формуваннями.

Претенденти, які відповідали результатам перевірки, допускалися до складання кваліфікаційних іспитів. Процедура проведення кваліфікаційного іспиту кандидатів протягом 1992 – 2010 років принципово не змінювалася. Згідно ст. 91 Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р.

кваліфікаційним іспитом було атестування особи, яка виявила бажання бути рекомендованою для призначення на посаду судді вперше. Метою іспиту було виявлення знань та рівня професійної підготовки претендента, готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду.

Іспит складався з підготовки письмового завдання, відповідей кандидата на запитання в усній формі з різних галузей права: цивільного, кримінального, процесуального тощо. За результатами складання іспиту комісія давала висновок про складання іспиту і підготовленість кандидата до судової роботи, а також рекомендацію про призначення його на посаду судді або вмотивований висновок про відмову в такій рекомендації (п. 6 ст. 8 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р.). Оцінювання претендентів відбувалося за п'ятибальною шкалою. Хід складання кваліфікаційного іспиту протоколювався, а всі матеріали іспиту підлягали архівуванню. Результати іспиту вважалися дійсними протягом 3 років.

В цій частині процедури гострої критики отримала методика проведення усної частини іспиту. Проста відповідь і відсутність критеріїв для оцінювання давали простір для суб'єктивізму з боку членів комісії. Відтак юридичною спільнотою рекомендувалося проведення тестування з використанням комп'ютерної програми, складеної на базі тестів, розроблених Вищою радою юстиції. Такий підхід, на думку Селіванова А. та Фесенка Є. зміг би забезпечити об'єктивність, уніфікованість та неупередженість при оцінюванні знань [134, с. 84].

В разі незгоди з рішенням відповідної кваліфікаційної комісії особа мала право оскаржити його у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у 15-денний строк з дня одержання копії рішення.

Однак правове регулювання процедури добору кандидатів та проведення атестації на практиці викликало ряд проблем. У деяких областях кандидат подавав заяву про рекомендацію на посаду голові суду, в інших – до кваліфікаційній комісії чи навіть Президенту України. В тому числі підготовка матеріалів атестаційних справ та строків подання до Президента України не обмежувалися часовими рамками.

Тому вагому роль у розвитку законодавства щодо процедури добору кандидатів на призначення посади судді вперше мав Указ Президента України № 697/2004 від 30 червня 2004 року «Про Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо призначення на посаду професійного судді вперше». Проте з іншої сторони, замість того щоб полегшити роботу, він ускладнив взаємозв'язки між кандидатом, кваліфікаційною комісією, Державною судовою адміністрацією та Вищою радою юстиції.

В описаній процедурі існувало ряд прогалин. На законодавчому рівні не були врегульовані питання про відкриття конкурсу на посаду судді, участі громадськості при висуненні та обговоренні кандидатів. Процедура була закритою та недемократичною. Її перебудова мала стати передумовою поступового запровадження конкурсного начала при відборі кандидатів, що зробило б призначення суддів більш відкритим та гласним, позбавило б політичних мотивів. Прилуцький С.В. рекомендував запровадити такі

демократичні інститути як громадське обговорення кандидатур у формі місцевих референдумів. Їх організацію науковець покладав на кваліфікаційні комісії [134, с. 186-188]. Москвич Л.М. пропонувала дотримуватися гласності процедури добору через такі механізми: зобов'язати Державну судову адміністрацію повідомляти в засобах масової інформації про проведення конкурсу на заміщення вакантної посади судді [105, с. 98].

Прийнятим Верховною Радою України 7 липня 2010 року Законом України «Про судоустрій та статус суддів» були встановлені більш суворі правила атестації кандидатів на посади суддів, що призначалися вперше. Відповідно до ст. 66 цього Закону передбачалися такі стадії: 1) розміщення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на своєму веб-порталі оголошення добору кандидатів на посаду судді з врахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів та опублікування такого оголошення в газетах «Голос України та «Урядовий кур'єр»; 2) подання особою до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідної заяви та документів, визначених Законом; 3) здійснення на основі поданих кандидатами на посаду судді документів перевірки відповідності осіб вимогам, установлених до кандидата на посаду судді, й організація спеціальної перевірки, в порядку визначеному законом; 4) складання особами, які відповідають вимогам, установлених для кандидатів, іспиту перед Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на виявлення рівня загальних теоретичних знань у галузі права; 5) направлення кандидатів, які успішно склали іспит і пройшли відповідні перевірки, для проходження спеціальної підготовки у спеціалізованому юридичному вищому навчальному закладі четвертого рівня акредитації; 6) направлення на спеціальну підготовку до Національної школи суддів України; 7) допуск кандидатів, які успішно пройшли підготовку до складання кваліфікаційного іспиту перед Вищою кваліфікаційною комісією суддів України; 8) визначення рейтингу кандидатів за результатами складання кваліфікаційного іспиту, зарахування їх до резерву; 9) оголошення конкурсу в разі відкриття вакантних посад серед кандидатів, які перебувають у резерві; 10) проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, виходячи з рейтингу, добору серед кандидатів, які взяли участь у конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді юстиції; 11) розгляд на засіданні Вищої ради юстиції питання про призначення кандидата та внесення в разі прийняття позитивного рішення подання президентові України про призначення кандидата на посаду судді; 12) прийняття Президентом України рішення про призначення кандидата на посаду судді.

Однак, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді» від 3 лютого 2011 року N 2982-VI, згідно з яким із пункту 5 частини першої статті 66 Закону виключено положення щодо «проходження спеціальної підготовки у спеціалізованому юридичному вищому навчальному закладі четвертого рівня акредитації», а також пункт 6 цієї статті, де передбачалося «направлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України кандидатів на посаду судді після

успішного проходження ними підготовки у спеціалізованому юридичному вищому навчальному закладі четвертого рівня акредитації для проходження спеціальної підготовки у Національній школі суддів України», а також у новій редакції викладено частини першу, другу статті 69, пункт 1 частини першої статті 82, абзац четвертий пункту 1 розділу XII "Прикінцеві положення" Закону, із яких виключено норми щодо необхідності проходження кандидатом на посаду судді спеціальної підготовки у спеціалізованому юридичному вищому навчальному закладі четвертого рівня акредитації.

Отже, з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. порядок призначення на посаду судді став більш деталізованим. Скасування його окремих положень пояснюємо відсутністю достатньої навчальної бази, і водночас трактуємо корисним з огляду на спрощення процедури.

Порівняно з попередньою процедурою вирізнялась методика проведення кваліфікаційного іспиту. Він мав двох ступеневий рівень. На першому визначався загально теоретичний рівень знань до спеціальної підготовки, а на другому – спеціальний (за результатами підготовки у вищих навчальних закладах та Національній школі суддів. Кваліфікаційний іспит проводиться шляхом складення кандидатом на посаду судді письмового анонімного тестування та виконання практичного завдання з метою виявлення рівня практичних навичок та умінь у застосуванні закону. Тестування проводилося Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у спеціально відведеному для цього приміщенні, хід тестування фіксувався за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит, може бути допущена до складення такого іспиту повторно не раніш як через рік. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит повторно, може бути допущена до наступного іспиту не раніш як через два роки.

Інформація про результати кваліфікаційного іспиту та місце кандидата на посаду судді за рейтингом є загальнодоступною і розміщується на офіційному веб-порталі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

В свою чергу результати кваліфікаційного іспиту можуть бути оскаржені до Вищої ради юстиції, яка може скасувати рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та зобов'язати її провести повторний кваліфікаційний іспит кандидата на посаду судді, який подав скаргу [45].

Перед призначенням особи на посаду судді вона має бути атестована. Тепер дещо детальніше зупинимось на самому понятті атестація. Термін «атестація» в науці не має однозначного тлумачення. Приміром Т. Д. Плешньова атестацію в трудовому правовідношенні визначає як: а) засіб стимулювання підвищення кваліфікації працівників, б) підставу для присудження кваліфікаційних розрядів, переміщення на іншу посаду, встановлення відповідної оплати праці [95].

О. П. Жиров, пропонує розглядати атестацію як «установлену державою форму періодичної перевірки спеціальної трудової правоздатності певної категорії працівників та якості виконання ними трудової функції з метою

встановлення їх відповідальності займаній посаді, підвищення професійно-ділового й морального рівня, а також сприяння адміністрації в покращенні відбору й розміщення кадрів» [33].

Б. Д. Лебін дотримується думки, що це «порядок установлення кваліфікації спеціаліста, тобто визначення на підставі оцінки проведеної ним роботи (постійної чи за певний період часу) чи володіє він необхідними знаннями, досвідом навичками для виконання конкретних обов'язків» [77].

У багатьох енциклопедичних словниках трактування терміна «атестація» зводиться до перевірки компетенції службовців. Так, «Юридичний енциклопедичний словник» формулює його як «визначення кваліфікації працівника з метою перевірки відповідності його займаній посаді. Проводиться для найбільш раціонального використання фахівців, підвищення ефективності їх праці й відповідальності за доручену справу, сприяє подальшому поліпшенню й вихованню кадрів, підвищення їх ділової кваліфікації й високого рівня» [171].

За юридичною енциклопедією під редакцією Ю. С. Шемшученка атестація – це перевірка й оцінка ділової кваліфікації працівників щодо їх відповідності займаній або виконуваній посаді [172].

В. І. Курилов, у широкому значенні формулює атестацію як встановлення кваліфікації, рівня знань працівників, відгук про його відповідність до роботи, про ділові та інші якості. Атестація ж у вузькому розумінні, з його погляду – це проведена підприємством, установою чи організацією у спеціально організаційно-правовій формі періодична перевірка ділових і політичних якостей певних категорій працівників з метою постійного їх ділової кваліфікації, й ідейно-політичного рівня, а також поліпшення відбору й розміщення кадрів [76].

Ще одну важливу характеристику атестації підкреслює А. П. Рачинський, який розглядає її як один із можливих шляхів просування по службі. Під атестацією державних службовців фахівець має на увазі діяльність, у процесі якої атестаційна комісія в межах установленої науково обґрунтованої процедури виявляє ступінь відповідності працівника посаді, яку він обіймає, тобто комісія дає оцінку ділових, особистих якостей службовця, процесу й підсумків його службової діяльності. Результатами цієї процедури є висновки й рекомендації цієї атестації по покращенню праці як працівника, якого атестують, всього державного органу [112].

У Положенні про проведення державної атестації державних службовців, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р., підкреслюється, що атестація державних службовців проводиться з метою підвищення ефективності їх діяльності й відповідальності за доручену справу, під час якої оцінюються результати роботи, ділові та професійні якості, виявлені ними при виконанні своїх обов'язків, визначених типовими професійно-кваліфікаційними характеристиками посад і віддзеркалених у посадових інструкціях [102].

Основні ознаки поняття «атестація». Це – відповідна процедура, що здійснюється періодично стосовно працівників; спрямована на перевірку

ділових якостей особи; має стимулююче значення для професійного зростання працівників; допомагає роботодавцеві здійснювати розстановку кадрів з метою найбільш ефективного використання їх здібностей, знань і професійних навичок; є одним з можливих способів просування по службі; дозволяє встановити відповідність працівника займаній посаді або виконуваний роботі.

На підставі наведених ознак можемо запропонувати авторське тлумачення атестації суддів як оцінку ділових, професійних та особистих якостей судді, що проводиться з метою підвищення ефективності виконання ним трудової функції, стимулювання зростання його професійного розвитку і дозволяє встановити його відповідність займаній посаді.

Що стосується нормативної регламентації атестації суддів, то до 13.09.2013 року діяло Положення «Про порядок кваліфікаційної атестації суддів», затверджене наказом Державної судової адміністрації України 4 серпня 2006 р . [91]. Але у зв'язку з прийняттям Наказу Державної судової адміністрації №118 від 13.09.2013 року, воно втратило свою чинність.

Законодавчо встановлено 3 види кваліфікації атестації судді: чергова; дострокова; позачергова.

Основна мета атестації суддів – визначення їх кваліфікаційних класів. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» кваліфікаційні класи скасовані. Раніше атестація проводилася кваліфікаційними комісіями. З прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вони ліквідовані, за винятком Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Закон України «Про судоустрій і статус суддів», на відміну від попередніх законодавчих актів, щодо встановлення правового статусу суддів, не регламентує процедури проведення атестації.

Більшість науковців критикує участь двох органів у цій процедурі, їх думка співпадає з висновком Венеціанської комісії. На їх думку, оптимальним є варіант, коли Вища рада юстиції не виконуватиме роль пошти між кваліфікаційною комісією і президентом, а сама здійснюватиме призначення, переведення або звільнення суддів. Водночас роль Президента мала б бути формальною з метою уникнення будь-якої залежності від влади.

Глава держави згідно чинним законодавством України не має компетенції в питаннях добору кандидатів на посаду судді, основна його функція полягає у затвердженні представлених кандидатів. Водночас ні в Конституції, ні в інших законах України відсутнє положення про підстави відмови Президентом у призначенні.

Однак факт призначення Президентом не означає сам по собі момент набуття статусу судді. Для вітчизняного права характерним є те, що набуття статусу не збігається з моментом виникнення у особи повноважень судової влади. Цю особливість обумовлює залежність від процедури принесення присяги судді.

Відповідно до Конституції України присяга суді – це обов'язок двоякого характеру. З одного боку, він впливає з особливостей публічної діяльності судді щодо здійснення правосуддя, а з іншого – несе глибоке

суспільно-правове навантаження. Суддя, присягаючи приймає до виконання визначене коло обов'язків, обумовлених специфікою та умовами судової діяльності.

Протягом 1991-2014 рр. відбувалося поступове нормативне закріплення інституту присяги, яке не було позбавлене певних протиріч. Закон України «Про статус суддів від 15 грудня 1992 р. поділив усіх суддів держави на дві рівні групи. До першої належали ті, які були вже приведені до присяги, а до другої – ті, хто не присягнув. Згідно ст. 10 Закону передбачалося, що вперше обраний суддя в урочистій обстановці приймає присягу. Тому на суддів, які були наділені повноваженнями до прийняття цього Закону, його дія не поширювалася. Відтак абсолютна більшість суддів Верховного суду України й обласних судів процедуру прийняття присяги не проходила.

У свою чергу, суддів, приведених до присяги прийнято поділяти на чотири групи. Перша – це судді, які відповідно до Конституції України 1977 р. в період з січня 1993 по 28 червня 1996 р. обиралися на посади на сесіях обласних рад і відповідно одразу ж на сесії проголошували текст присяги. Друга та третя групи – це судді, призначені на посади Президентом України з часу прийняття нової Конституції 1996 р. і до травня 1999 р. Щодо цих суддів в кожній області існувала своя процедура – від «присягання» начальнику Управління юстиції до урочистого проголошення присяги на розширеному сумісному засіданні президії обласного суду й колегії Управління юстиції. Четверта група – судді, що присягали перед Президентом відповідно до процедури, встановленої Указом Президента України від 11.05.1999 р. З дати його прийняття один раз нарік всіх новопризначених суддів запрошували до президентської резиденції і вони одночасно повторювали слова присяги слідом за суддею, старшим за віком. Після цього. Їм вручали посвідчення судді, підписані президентом. Така процедура не вирізнялась оперативністю [135, с. 206-208].

2.3.2. Порядок обрання судді на посаду безстроково

Після закінчення 5-річного строку з моменту призначення особи суддею в дію вступала конституційна норма, згідно якої всі судді, крім суддів Конституційного Суду України, обиралися Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому, законом.

Згідно з ч. 2 ст. 15 Закону України «Про статус суддів» про наявність підстав для припинення повноважень судді та про висунення кандидатур для обрання суддею голова суду, в якому працює суддя, або голова вищестоящего суду повідомляв орган, який призначив або обрав суддею, в строк, що не

перевищує 1 місяця з дня виникнення підстав, передбаченого законом. До такого повідомлення додавалися документи, які свідчили про наявність підстав для припинення повноважень. Закон встановлював, щоб голови відповідних судів повідомляли Президента України про те, що строк 5-річного призначення суддів закінчився і вони висуваються для обрання безстроково.

Водночас до закінчення цього строку суддя самостійно ініціював процедуру його обрання безстроково. Він подавав до відповідної кваліфікаційної комісії суддів заяву про обрання його безстроково і таким чином, він автоматично набував статусу кандидата на посаду судді. Заява кандидата адресувалася Верховній Раді України, датувалася до винесення рішення кваліфікаційною комісією суддів і містила у собі прохання про обрання суддею безстроково. Такий кандидат проходив процедуру розгляду його кандидатури кваліфікаційною комісією суддів, яка давала висновок про можливість його обрання безстроково. Рішення комісії повинно було містити у собі відомості про те, що кандидат відповідав вимогам ч. 3 ст. 127 Конституції України і рекомендувався для обрання на посаду судді відповідного суду безстроково.

Однією з підстав відмови в наданні позитивної рекомендації, з огляду зі ст. 41 Закону України «Про статус суддів», могла бути невідповідність даній посаді. У випадку виявлення невідповідного для здійснення правосуддя рівня професійних знань судді, кваліфікаційна комісія суддів своїм рішенням відклала атестацію і надавала строк для підвищення професійної кваліфікації та набуття відповідних знань, але не більше 6 місяців. Якщо після встановленого строку кваліфікаційна комісія суддів знову робила аналогічний висновок, то приймала рішення, яким повідомляла голову відповідного суду та орган, що призначив чи обрав суддю, для вирішення питання про звільнення судді з посади.

Згідно із Законом «Про судоустрій України» Верховна Рада України обирала суддів безстроково на підставі рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за поданням Голови Верховного Суду України чи голови відповідного вищого спеціалізованого суду. З цією метою для обрання судді безстроково до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України надсилалися належним чином оформленні документи: рішення кваліфікаційної комісії суддів; подання голови Верховного суду України чи голови відповідного вищого спеціалізованого суду; особистий листок; автобіографія; характеристика з місця роботи кандидата з підписом голови суду та завірена печаткою; довідка з даними про навчання і трудову діяльність кандидата в минулому. Після розгляду Вищою кваліфікаційною комісією суддів України вказані матеріали разом з рекомендацією надсилалися до Верховної Ради України, а разом з тим до Комітету з питань правової політики та судово-правової реформи.

В свою чергу Комітет формував висновок щодо кандидата, в якому мали мати місце: 1) перелік документів щодо кандидатів, які розглянув Комітет, відповідно до чинного законодавства; 2) висновки кваліфікаційної

комісії і Комітету щодо рівня кваліфікації та освіти кандидатів на посади суддів; 3) перелік документів, які додатково витребувані комісією; 4) чітко виражену точку зору Комітету щодо схвалення чи заперечення відносно кандидатури судді; 5) обґрунтування і мотиви прийнятого рішення.

Більш детальна регламентація цієї процедури обрання суддів безстроково була прописана Постановою Верховної Ради України «Про порядок розгляду питання про обрання судді безстроково» [99].

У Постанові зазначалося, що відповідно до п. 27 ст. 85 Конституції України встановлено тимчасовий, до законодавчого регулювання, порядок обрання суддів безстроково. Згідно Постанови, Комітет з питань правової політики та судово-правової реформи після розгляду кандидатур на своєму засіданні, із запрошенням на нього народних депутатів України від відповідних виборчих округів, подавав свій висновок на проект постанови щодо особи, яка рекомендувалась на посаду судді безстроково.

Відповідно до ст. 91 Конституції України, обраною на посаду судді безстроково вважається особа, за яку проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України. В разі обрання судді приймалася відповідна Постанова за підписом Голови Верховної Ради України. З моментом її прийняття суддя вважався обраним безстроково.

Відповідно до ст. 128 Конституції України чітко вказано, що порядок обрання суддів Верховною Радою України повинен здійснюватися в порядку, встановленому законом. З цією метою був прийнятий Закон України «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України» [36]. Він встановив відмінний від попереднього порядок обрання.

На першому етапі обрання кандидат подавав звернення про обрання професійним суддею до Державної судової адміністрації, а суддів Верховного Суду України та суддів спеціалізованих судів – до голів цих судів щодо рекомендації їх для обрання судьями безстроково. У цьому випадку виникла правова колізія з Законом «Про судоустрій України». Адже, згідно з ч. 3 ст. 60 Закону кожен, хто відповідав встановленим вимогам кандидата на посаду судді, мав право звернутися до відповідної кваліфікаційної комісії суддів із заявою про рекомендацію його для призначення чи обрання суддею.

Наступним етапом була підготовка матеріалів щодо обрання кандидатів безстроково з повідомленням про це в місцевих засобах масової інформації та направлення їх до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Виконання цієї функції згідно пп. 4, 4-1 ст. 126 Закону «Про судоустрій України» покладалося на Державну судову адміністрацію України.

Надалі, після здійснення перевірочних заходів та підготовки особової справи, відбувалося надання рекомендації про можливість обрання кандидата на посаду судді безстроково Вищою кваліфікаційною комісією суддів України не пізніше ніж за два місяці до закінчення строку перебування судді на посаді.

На засіданні комісії могли бути присутні народний депутат, який мав право отримувати відповідні матеріали та брати участь у розгляді питання про обрання кандидата на посаду судді. У випадку відсутності перешкод

Голова Верховного Суду України або голова відповідного вищого спеціалізованого суду вносив подання до Верховної Ради України про обрання кандидата суддею безстроково. Разом з рекомендацією Вищої кваліфікаційної комісії суддів та іншими матеріалами, вони вносилися до Верховної Ради України не пізніше як через один місяць після надходження висновку Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Справа судді, який рекомендувався до обрання, надходила до Комітету Верховної Ради України, до відання якого належав розгляд питань про обрання та звільнення суддів, обраних безстроково. Комітет досліджував особову справу кандидата, розглядав подання та приймав рішення щодо рекомендації кандидата на посаду та винесення цього рішення на розгляд на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Закон передбачав, що Комітет здійснював перевірку дотримання кандидатом на посаду судді безстроково вимог ст. 127 Конституції України та ст. 7 Закону «Про статус суддів», а також перевірку звернень громадян, громадських організацій, підприємств, установ, організацій, органів державної влади всіх рівнів та органів місцевого самоврядування щодо діяльності кандидата. У випадку, якщо розгляд звернень потребував додаткової перевірки, Комітет міг прийняти рішення про направлення їх до Верховного Суду України, відповідного вищого спеціалізованого суду, Вищої ради юстиції, Державної судової адміністрації України, Ради суддів України або кваліфікаційних комісій суддів. Строк розгляду таких звернень та надання відповідей Комітету встановлювався відповідно до положень, передбачених Законом про звернення громадян.

Кандидат при цьому мав право ознайомитися з матеріалами звернень щодо його діяльності, запитів Комітету за ними та відповідей, наданих Комітету.

Секретаріат Комітету у триденний строк з дня надходження подання поширював серед народних депутатів України через Апарат Верховної Ради України списки кандидатів, які пропонувалися для обрання суддями безстроково чи звільнення суддів, обраних безстроково.

Комітет розглядав подання про обрання кандидата колегіально в місячний строк з дня його надходження.

Завершальною стадією наділення суддів повноваженнями є прийняття Верховною Радою України рішення щодо обрання кандидатів або відмову їм в обранні на посаду судді безстроково. Обговорення питання про обрання кандидата на посаду судді безстроково на пленарному засіданні Верховної Ради України починалося з доповіді призначеного Комітетом доповідача. Власне саме рішення про обрання приймалося шляхом відкритого фіксованого голосування більшістю голосів конституційного складу Верховної ради України та оформлювалося постановою.

Якщо кандидата на посаду судді не було обрано, Вищою радою юстиції вносилося подання про звільнення цього кандидата з посади судді.

Внесення двічі відхилених Верховною радою України кандидатур на обрання судді безстроково не допускалося.

Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 07 липня 2010 р. порядок обрання кандидата на посаду судді безстроково був дещо змінений. На першому етапі кандидат не пізніше як за 6 місяців до закінчення строку повноважень звертався з заявою до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 77). Крім того, правом на звернення користувався кандидат, якого звільнено з посади судді, у зв'язку із закінченням строку, на який його було призначено, та який раніше не звертався до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України із заявою про обрання його на посаду судді безстроково. У тому числі таким правом користувалися кандидат, звільнений з посади судді за його заявою про відставку, або кандидат, який раніше вже був обраний суддею безстроково і звільнений з посади за власним бажанням, протягом трьох років з дня звільнення. Такі кандидати можуть бути рекомендовані лише після проходження відповідного кваліфікаційного оцінювання (ст. 77).

На другому етапі Вища кваліфікаційна комісія суддів України повідомляє про підготовку матеріалів щодо кандидата на посаду судді безстроково на своєму офіційному веб-порталі та в офіційних засобах масової інформації не пізніше наступного робочого дня після отримання заяви кандидата.

Після чого на третьому етапі здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України перевірка відомостей про кандидата з врахуванням показників розгляду кандидатом справ. За її результатами Вища кваліфікаційна комісія суддів України приймає рішення про рекомендування чи відмову у рекомендуванні його для обрання на посаду судді безстроково і в разі рекомендації направляє відповідне подання до Верховної Ради України (ст. 76) [45]. Ця процедура має бути закінчена не пізніше ніж за два місяці до закінчення строку перебування його на посаді судді.

Подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та прийняте нею рішення вносяться до Верховної Ради України не пізніш як за місяць до закінчення строку перебування такого кандидата на посаді судді.

Порядок розгляду питання та прийняття рішення Верховною радою України про обрання кандидата на посаду судді безстроково встановлюється цим Законом та Регламентом Верховної ради України. У разі якщо кандидата не обрано, Вищою Радою юстиції вноситься подання про звільнення цього кандидата з посади.

2.4. Порядок зайняття адміністративних посад

Адміністративними посадами в суді вважаються посади голови суду та заступника (заступників) голови суду.

Зі здобуттям незалежності України їх статус суддів, які зайняли ці посади, тривалий час залишався невизначеним. Так само недоліками правового регулювання вирізнялася процедура призначення суддів на ці посади.

Ще 16 жовтня 2001 р. Конституційний Суд України за конституційним поданням Вищої ради юстиції щодо офіційного тлумачення п. 1 ч. 1 ст. 131 Конституції України (справа про призначення суддів), звернув увагу на невизначеність на законодавчому рівні питання щодо призначення на адміністративні посади голів судів загальної юрисдикції та їх заступників.

На нормативному рівні цю проблему почали вирішувати лише з прийняттям Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. та Постанови «Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад», Указом Президента №1425/2003 від 10 грудня 2003 р. «Про порядок розгляду питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) та звільнення з цих посад», Рішенням Ради суддів України «щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції та звільнення з цих посад» від 31 травня 2007 р.

Відповідно до ч. 5 ст. 20 Закону України «Про судоустрій України» голова суду, його заступник призначалися на посаду строком на п'ять років зі складу суддів і звільнялися з посади Президентом України за поданням голови Верховного Суду України на підставі рекомендації Ради суддів України.

«Концепція вдосконалення суддівства для утвердження справедливого суду в Україні згідно з європейськими стандартами», затверджена Указом Президента України від 10 травня 2006 р., визначила можливість обрання голови суду та його заступника зборами суддів відповідного суду, територіальною радою суддів або іншим органом суддівського самоврядування залежно від рівня суду й чисельності суддів у ньому [160]. Ця концепція була підтримана Радою суддів України (Заява «Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні» від 26 травня 2006 р. [48]).

Однак ідеї закладені в концепції на законодавчому рівні так і не були закріплені. Натомість 11 вересня 2006 р. було видано Указ Президента України «Про внесення змін до Указу Президента України від 10 грудня 2003 р., №1425 і від 30 червня 2004 р., №697, у якому встановлено, що за поданням голів апеляційних судів формується резерв кандидатів на заміщення адміністративних посад у судах загальної юрисдикції. В Указі також зазначалося, що суддя не може бути призначений на адміністративну посаду в суді до закінчення 6-місячного строку перебування в резерві [150].

Всупереч цим ідеям Указом Президента України від 23 березня 2007 р., № 240 «Про внесення зміни до Указу Президента України від 10 грудня 2003 року» № 1425 встановлено норму, за якою в разі звільнення судді з адміністративної посади у зв'язку із закінченням строку повноважень, переведення його на роботу на посаду судді до іншого суду, грубого порушення посадових обов'язків глава держави на період до призначення судді на таку посаду в порядку передбаченому ст. 20 Закону України «Про судоустрій України», призначає виконуючим обов'язків голови суду його заступника або одного із суддів цього суду [45]. Відтак можна дійти до

висновку, що Президент України без будь-якого погодження (зокрема із органами суддівського самоврядування) міг у такому випадку призначати суддю на посаду виконуючого обов'язки голови суду чи його заступника. З нашої точки зору було б доцільно узгодити це призначення з органами суддівського самоврядування.

Процедура призначення суддів на адміністративні посади була змінена лише у зв'язку з прийняттям рішення Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення ч. 5 ст. 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) від 16 травня 2007 р. В ньому зазначено, що положення ч. 5 ст. 20 Закону України «Про судоустрій України» відповідно до якого голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України, втратило чинність, як таке що, є неконституційним, на підставі Рішення Конституційного Суду України від 16 травня [116].

Указаним рішенням Верховній Раді України було рекомендовано в законодавчому порядку врегулювати питання про призначення судді на посаду голови суду, його заступника і звільнення їх із цих посад.

30 травня 2007 р. парламентом було прийнято постанову «Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад», якою до законодавчого врегулювання запроваджено призначення суддів на адміністративні посади і звільнення з них (крім Верховного Суду України) Вищою радою юстиції на підставі рекомендацій Ради суддів України (щодо спеціалізованих судів – голови відповідного вищого спеціалізованого суду), зборів суддів відповідних судів і члена Вищої ради юстиції [98].

Можна зробити висновок, проаналізувавши вказану постанову, що вона була прийнята з порушенням імперативних приписів Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року щодо можливості впорядкування питання призначення суддів на адміністративні посади тільки законом.

В решті Рішенням Конституційного Суду України від 25 березня 2010 р. у справі № 9-рп/2010 за конституційним поданням зверненням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 102, 103, 116 , Закону України «Про судоустрій України» постанову Верховної Ради України «Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад» від 30 травня 2007р., було визнано неконституційною. Таким чином не залишилося жодного органу чи посадової особи, яка мала б можливість на законних підставах призначати голів суду та їх заступників.

Однак, відповідно до постанови «Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад» Рада суддів України 31 травня 2007 року прийняла рішення «Про призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції та звільнення з цих

посад» [119], яким до врегулювання цього питання в законодавчому порядку взяла на себе відповідальність за призначення суддів на посади голів та їх заступників судів загальної юрисдикції і звільнення їх із цих посад (крім адміністративних посад у Верховному суді України).

Парламент, вважаючи це перевищенням повноважень Радою суддів України, тому утворив Тимчасову слідчу комісію з метою перевірки дотримання останньою законодавства при прийнятті вказаного рішення (постанова від 8 червня 2007 року «Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань з'ясування обставин прийняття Радою Суддів України рішення про призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з них». На розгляд Верховної Ради України було внесено законопроект №3586 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» (щодо призначення суддів на адміністративні посади)» який і був нею прийнятий [109].

Але, на жаль, Президент України наклав вето на Закон, і продовжив протистояння між судовою і законодавчою гілками влади в питанні на призначення суддів на адміністративні посади. Однак Рада Суддів України продовжувала призначати суддів на адміністративні посади.

І лише з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., це питання було вирішено. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в ст. 20 зазначається, що Голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники призначаються на посади строком на п'ять років із числа суддів цього суду та звільняються з посад Вищою радою юстиції за поданням відповідної ради суддів. Голова Верховного Суду України, Перший заступник Голови Верховного Суду України, заступники Голови Верховного Суду України обираються на посади і звільняються з посад Пленумом Верховного Суду України у порядку, встановленому цим Законом. Призначення судді на адміністративну посаду без додержання вимог цього Закону не допускається.

Наділення Вищої ради юстиції правом призначати суддів на адміністративні посади не узгоджувалося зі ст. 131 Конституції України, що містить вичерпний перелік повноважень. У тому числі такий порядок не відповідав загальноновизнаним міжнародним документам. Про недоцільність наділення повноваженнями наголошувала Рада суддів України у зверненні до народних депутатів щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 27 червня 2008 р.. Головним мотивом було саме неузгодженість такого порядку з Конституцією України. Такої точки зору притримувалися Головне науково-експертне управління Верховної ради України, Верховний суд України, а також Венеціанська комісія та Дирекція з технічного співробітництва Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи (висновок від 18 жовтня 2010 р. № 588/2010).

Суддя не може обіймати одну адміністративну посаду відповідного суду більш як два строки підряд.

Звільнення судді з адміністративної посади не припиняє його повноважень судді. Звільнення з посади судді, а також закінчення строку, на який суддю призначено (обрано) на адміністративну посаду в суді, припиняє здійснення ним повноважень на адміністративній посаді.

Особливим є порядок заміщення посади Голови Верховного Суду України та його заступника. Згідно з ст. 42 і 44 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вони обираються на посаду строком на 5 років і звільняються з посади шляхом таємного голосування. Пленум Верховного Суду може висловити недовіру Голові Верховного Суду України, що має наслідком припинення його повноважень. Однак висловлення такої недовіри Голові Верховного Суду України не позбавляє його повноважень як судді.

З 2014 року у національній судовій системі відбулися суттєві покращення щодо процедури призначення на адміністративні посади. Законом України «Про відновлення довіри до судової системи України» від 8 квітня 2014 р. внесено зміни до механізму формування адміністративного управління судової системи. Передбачено, що керівництво місцевого, апеляційного суду призначається на посади строком на один рік шляхом таємного голосування з-поміж суддів цих судів, але не більше як на строк повноважень судді. Зазначені особи можуть бути достроково звільнені з посади за ініціативою третини від загальної кількості суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів, які працюють у відповідному суді.

2.5. Порядок припинення правового статусу суддів

В незалежній Україні звільнення судді з посади є досить складною процедурою, це пов'язано з специфікою суддівської роботи, а саме: здійсненням правосуддя та принципом незмінюваності. Одним з головних принципів, які гарантують незалежність судової гілки влади, є принцип незмінюваності. У цьому контексті Принцип I 3 вищезгаданої Рекомендації No. R (94) 12 проголошує, що “Судді, яких було призначено чи обрано на посаду, не можуть бути усуненими з неї до досягнення пенсійного віку або закінчення строку, на який їх було призначено.” Ця норма не визнає та не передбачає жодних винятків – ані у випадку зміни юрисдикції суду, ані у випадку дисциплінарного правопорушення (див. Принцип VI 1.b., який передбачає лише «доручення судді виконання інших завдань *в межах суду*»).

Відповідно до Закону України «Про статус суддів», який був прийнятий 15 грудня 1992 р., в ст. 15 зазначалося, суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення суддею вимог щодо несумісності;

- порушення суддею присяги;
  - набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього
- ;
- припинення його громадянства;
  - визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
  - подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;
  - повноваження судді припиняються у разі його смерті [44]².

Про наявність підстав для припинення повноважень судді та про висунення кандидатур для обрання суддею голова суду, в якому працює суддя, або голова вищестоящего суду повідомляє орган, який призначив або обрав суддю, в строк не більше одного місяця з дня виникнення підстав, передбачених Законом України «Про статус суддів». До повідомлення додаються документи, які свідчать про наявність підстав для припинення повноважень судді.

Суддя не пізніше як за місяць до досягнення 65-річного віку повинен подати особисту заяву про припинення своїх повноважень на ім'я голови суду чи голови вищестоящего суду, органу, який призначив або обрав суддю. В разі неподання у встановлений термін особистої заяви повноваження передбачалося, що судді припиняються через місяць з дня досягнення відповідного віку без права на відставку [44].

Наступним етапом на шляху правового регулювання звільнення судді з посади стало прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Відповідно до п. 5 ст. 126 Конституції України передбачається вичерпний перелік підстав звільнення судді з посади у судах загальної юрисдикції, до яких належать [70, с. 36]: За своїм змістом він повторював норму попереднього закону. У відповідності до Конституції України була викладена відповідна стаття Закону України «Про статус суддів», Закону України «Про судоустрій України» (ст. 61 п. 6). Зазначалися підстави звільнення судді з посади: підстави та порядок звільнення судді з посади, умови його відповідальності та інші питання статусу суддів визначаються відповідно до Конституції України та Законом України «Про статус суддів» [44].

В ст. 61 п. 7 зазначався, порядок обрання на посаду та звільнення з посади судді безстроково Верховною Радою України визначається Законом України «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України» [42].

В Розділі VII Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [46, с. 86], який був прийнятий 7 липня 2010 року, деталізується перелік звільнення судді з посади, що передбачений у Конституції України.

По-перше, звільнення судді з посади вразі закінчення строку, на який його призначено. Перше призначення на посаду професійного судді строком на 5 років здійснюється Президентом України. Підставою звільнення судді з

² Закон України від 15 грудня 1992 року №2862 – XII «Про статус суддів» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 146

посади, є закінчення строку, на який його призначено. У випадку, якщо вчасно не винесено рішення про звільнення судді, він не вправі виконувати свої повноваження з наступного дня після закінчення строку, на який його було призначено. Слід зазначити, що закінчення строку, на який обрано чи призначено суддю, стосується тільки суддів Конституційного Суду і суддів, які вперше призначаються на посаду. Решта суддів обіймає посади безстроково, але відповідно до ст. 126 Конституції України вони повинні бути звільнені після досягнення шістдесяти п'яти років.

По-друге, відповідно до ст. 102 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Підставою припинення суддею своїх повноважень є досягнення ним шістдесяти п'яти річного віку, що є граничним віком для зайняття відповідної посади. Суддя звільняється з посади наступного дня після досягнення ним шістдесяти п'ятирічного віку. Вища кваліфікаційна комісія суддів України не пізніше як за місяць до цього дня повинна повідомити Вищу раду юстиції про наявність такої підстави для звільнення судді. Не пізніше як за 15 днів до досягнення суддею граничного віку перебування на посаді, Вища Рада юстиції вносить подання про звільнення судді до Верховної Ради України або Президента України (залежно від того яким суб'єктом було обрано чи призначено суддю на посаду). У будь-якому випадку суддя не вправі здійснювати свої повноваження з наступного дня після досягнення зазначеного віку.

По-третє, звільнення судді з посади за станом здоров'я детально регламентується ст. 103 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підставою для чого служить медичний висновок, що надається медичною комісією, утвореною спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, або за рішенням суду, яке набрало законної сили, про визнання судді обмежено дієздатним або недієздатним.

Розглянемо підстави звільнення судді з посади більш детально.

Визнавши, що стан здоров'я не дає змоги судді протягом тривалого часу або постійно здійснювати свої повноваження Вища рада юстиції вносить подання про звільнення судді до органу, який його обрав або призначив. Звільнення в такому випадку буде законним, лише тоді коли суддя не в змозі здійснювати своїх повноважень постійно або протягом тривалого часу. Поняття «тривалий час» є певним чином оціночним і не визначається базовим законом. У цьому разі можна звернутись до трудового законодавства. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 40 КЗпП України підставою розірвання трудового договору є нез'явлення працівника на роботу протягом понад 4-х місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності без урахування відпустки у зв'язку з вагітністю й пологами, якщо законодавством не встановлено більш тривалий строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні [47, с. 6].

По-четверте, ст. 104 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Суддя звільняється з посади у разі порушення ним вимог щодо несумісності за поданням Вищої ради юстиції, яке вноситься до органу, який обрав або призначив суддю, в порядку, встановленому Законом України «Про Вищу

раду юстиції».

Професійні судді не можуть належати до політичних партій чи профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької і творчої. При порушенні цих вимог суддя звільняється з посади за поданням Вищої ради юстиції, яке вноситься до органу, який обрав або призначив на посаду суддю.

Ще однією підставою звільнення судді з посади є порушення присяги. Особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді такого змісту: Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватися морально-етичних принципів поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади".

Суддя складає присягу під час урочистої церемонії у присутності Президента України. Текст присяги підписується суддею і зберігається в його особовій справі.

По-п'яте, ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає звільнення судді у зв'язку обвинувальним вироком суду щодо нього. Суд, який ухвалив цей вирок негайно повідомляє про це Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, яка у свою чергу інформує про це Вищу раду юстиції, яка і вносить подання про звільнення судді з посади. Внаслідок звільнення за вказаною підставою суддя втрачає передбачені законом гарантії незалежності й недоторканості, право на грошове та інше забезпечення.

По-шосте, законодавчо визначеною підставою припинення повноважень судді є визнання його безвісти відсутнім або оголошення померлим, що здійснюється в порядку цивільного судочинства. Після набрання законної сили рішення суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення його померлим, суд що ухвалив дане рішення, повідомляє про це Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, яка надсилає відповідні відомості до Верховної ради юстиції. Вища рада юстиції вносить подання про звільнення такого судді органу чи особі, яка його обрала чи призначила. Поява судді, якого було визнано безвісти відсутнім або оголошено померлим, є підставою для скасування даного рішення про його звільнення.

По-сьоме, відповідно до ст. 107 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя звільняється з посади за поданням Вищої ради юстиції у разі припинення його громадянства відповідно до Закону України «Про громадянство України». У Законі України «Про громадянство України» [39, с. 2] в ст. 17 визначено конкретний перелік підстав припинення громадянства:

- внаслідок виходу з громадянства України;
- внаслідок втрати громадянства;

- за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Суддя з моменту припинення його громадянства не може продовжувати здійснювати свої повноваження.

По-восьме, особливою підставою для припинення повноважень судді є вихід його у відставку. Згідно з ч. 1 ст. 109 Закону, суддя який має стаж роботи на посаді судді не менше 20-ти років вправі подати заяву про відставку. Також, суддя має право у будь-який час перебування на посаді незалежно від мотивів подати заяву про звільнення з посади за власним бажанням.

Заява про відставку та заява про звільнення з посади за власним бажанням подається суддею безпосередньо до Вищої ради юстиції, яка протягом одного місяця з дня надходження відповідної заяви вносить до органу, який обрав або призначив суддю, подання про звільнення судді з посади. У разі звільнення судді з посади в результаті внесення такого подання Вища рада юстиції повідомляє про це Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Суддя продовжує здійснювати свої повноваження до прийняття рішення про його звільнення. За суддею, звільненим за його заявою про відставку, зберігається звання судді та гарантії недоторканності, встановлені для судді до його виходу у відставку.

Стаття 110 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [45] встановлює вимоги до подання:

- дата внесення подання;
  - прізвища, ім'я й по-батькові судді;
  - рік народження судді;
  - відомості про перебування на даній посаді судді;
- назва суду;
- підстава внесення подання про звільнення;
  - фактичні обставини (в разі внесення подання про звільнення за особливих обставин, визначених Законом України «Про Вищу раду юстиції»).

Порядок розгляду питання та прийняття Верховною Радою України рішення про звільнення з посади судді, обраного безстроково, встановлюється цим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та Регламентом Верховної Ради України. Питання про звільнення з посади судді, обраного безстроково, розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України без висновку комітетів Верховної Ради України та будь-яких перевірок. Розгляд питання про звільнення з посади судді, обраного безстроково, на пленарному засіданні Верховної Ради України починається з доповіді Голови Вищої ради юстиції або члена Вищої ради юстиції, який діє за його дорученням. Рішення про звільнення з посади судді приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України і оформляється постановою Верховної Ради України. У разі недержання кількості голосів народних депутатів України, передбачених частиною четвертою цієї статті, щодо звільнення з посади судді, обраного безстроково, проводиться повторне голосування. Повноваження судді

припиняється з дня набрання чинності постановою Верховної Ради України

Аналіз розділу VIII Конституції України та Закону № 2453 дає Конституційному Суду України підстави для висновку, що відставка судді є особливою формою звільнення його з посади за власним бажанням та обумовлена наявністю в особи відповідного стажу роботи на посаді судді. Наслідком відставки є, зокрема, припинення суддею своїх повноважень з одночасним збереженням за ним звання судді і гарантій недоторканності, а також набуттям прав на виплату вихідної допомоги та отримання пенсії або щомісячного довічного грошового утримання.

Звільнення судді з посади за станом здоров'я відбувається через погіршення стану його здоров'я, що не дає йому змоги протягом тривалого часу або постійно здійснювати свої повноваження. Звільнення на такій підставі відбувається у разі, коли суддя не набув права на відставку. Судді, звільнені з посади внаслідок неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я та на підставі подання заяви про відставку, мають неоднаковий правовий статус та різні умови соціального забезпечення.

По-десяте, останньою підставою припинення повноважень судді, яка не залежить від волі сторін трудових відносин, є смерть судді. Голова суду в якому ця особа обіймає посаду, має повідомити Вищу кваліфікаційну комісію суддів України про цю подію. До повідомлення в обов'язковому порядку додаються документи що свідчать про наявність підстави для припинення повноважень судді (зокрема, свідоцтво про смерть).

Що ж стосується юридичних фактів-дій, здебільшого вони залежать від волі саме судді як працівника. Так, згідно з ч. 2 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя вправі у будь-який час перебування на посаді незалежно від мотивів подати заяву про звільнення з посади за власним бажанням безпосередньо до Вищої ради юстиції. Протягом місяця з дня її подання Вища рада юстиції вносить подання про звільнення судді з посади до органу, який його обрав або призначив суддю. При цьому суддя зобов'язаний виконувати свої повноваження до прийняття рішення про його звільнення.

Суддя який був призначений на посаду судді вперше Президентом України звільняється ним же про що видається відповідне розпорядження. Розгляд питання про звільнення судді, який був обраний на посаду безстроково належить до компетенції Верховної Ради України.

До Вищої ради юстиції з пропозицією про прийняття подання про звільнення судді з посади можуть звернутися:

- Вища кваліфікаційна комісія суддів України;
- Член Вищої ради юстиції.

Вища рада юстиції за пропозицією Вищої кваліфікаційної комісії суддів України або за власною ініціативою вносить подання про звільнення судді з посади до органу який їх призначив або обрав.

Рішення щодо пропозицій про звільнення суддів за обставин, зазначених у ст.126 Конституції України, приймається на засіданні Вищої ради юстиції більшістю голосів її членів, які брали участь у засіданні. У разі

звернення судді з заявою про звільнення з посади за власним бажанням Вища рада юстиції вносить подання про звільнення судді з посади до органу, який його призначив або обрав, після попереднього з'ясування дійсного волевиявлення судді, чи не має місце сторонній вплив на нього або примус.

Ми вважаємо, що потрібно внести зміни в Закон України «Про судоустрій і статус суддів» додаткові підстави звільнення судді із займаної посади: 1) вразі скасування або реорганізації суду, якщо суддя не згоден на переведення до іншого суду; 2) систематичне або грубе порушення Кодексу професійної етики суддів; 3) невідповідність рівня професійних знань судді займаній посаді. Вважаємо, що запровадження цього переліку звільнення судді з посади сприятиме підвищенню авторитету та незалежності судової влади в Україні.

Отже, звільнення судді з посади може відбуватись на загальних підставах характерних для всіх категорій працівників, (припинення строку призначення чи обрання. За власним бажанням, неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я, та уразі смерті), спеціальних – пов'язаних із особливим здійсненням судьями своїх повноважень (порушення присяги, набрання законної сили обвинувальним вироком суду), так із особливими вимогами (досягнення 65 віку). При цьому щодо всіх суддів (окрім суддів Конституційного Суду України) суб'єктом, який вносить подання про звільнення є Вища рада юстиції.

До Вищої ради юстиції з пропозицією про прийняття подання про звільнення судді з посади можуть звертатися:

1. Вища кваліфікаційна комісія суддів України за умови, що таке рішення було нею прийняте за результатами перевірки відомостей про наявність підстав для звільнення судді з посади;
2. член Вищої ради юстиції за результатами перевірки відомостей про наявність підстав для звільнення судді з посади, проведення якої було йому доручено відповідно до цього закону.

Слід відзначити, що у ст. 42 Закону України «Про Вищу раду юстиції» законодавець закріплює розгляд справи та прийняття рішення як одну стадію. Це суперечить ст. 39 Закону «Про Вищу раду юстиції», це зумовлює необхідність внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції».

Значна частина подань Вищої ради юстиції про звільнення суддів з посад внесена, у зв'язку з поданням про звільнення за порушення присяги стосовно 7 суддів.

Питання про підстави внесення Вищою радою юстиції подань про звільнення суддів від займаних посад відповідно до п. 1 ст. 131 Конституції України (що може бути пов'язано або з усуненням суддівської діяльності взагалі, або із звільненням від адміністративної посади в органі судочинства) багато в чому залежить від конкретизації в чинному законодавстві підстав для звільнення і конкретизації порядку звільнення. Адже деякі з цих підстав не досить конкретно визначені у ч. 3 ст. 126 Конституції України.

Згідно Закону України «Про Вищу раду юстиції» Президент України вносить подання про звільнення суддів з посад. З 1998 року по березень 2003 року за поданнями Вищої ради юстиції з посади судді за порушення присяги

було звільнено 46 суддів та 5 суддів, в зв'язку з набранням сили обвинувального вироку.

Впродовж 2001 р. Вищою радою юстиції було розглянуто 27 матеріалів стосовно звільнення суддів з займаної посади за порушення присяги, у зв'язку з чим було прийнято рішення про внесення подання про звільнення з посади 17 суддів. У 2001 році відповідно до подань Вищої ради юстиції 15 суддів було звільнено з посади судді за порушення присяги, трьох суддів було звільнено з посади у зв'язку з набранням законної сили обвинувального вироку.

Протягом 2002 р. Вищою радою юстиції було розглянуто 51 матеріал стосовно звільнення суддів з займаної посади за порушення присяги, у зв'язку з чим було прийнято рішення про внесення подання про звільнення з посади стосовно 12 суддів та 2 суддів, у зв'язку з набранням сили обвинувального вироку. Відповідно до подань Вищої ради юстиції у 2002 році 13 суддів було звільнено з посади за порушення присяги.

У порівнянні з аналогічним періодом 2001 року, у 2002 році зменшилася кількість подань про звільнення суддів із посад за власним бажанням (на 16), за порушення присяги судді (на 6), у зв'язку з виходом у відставку (10), у зв'язку з набранням законної сили обвинувальними вироками (на 1).

Судді також звільнялися у зв'язку з поданням заяви про звільнення з посади за власним бажанням. У цьому разі Президент України видавав Указ «Про звільнення суддів»: (Наприклад: Указ Президента України від 15 січня 2005 року «Про звільнення суддів» [157]; Указ Президента України №587/2008 року «Про звільнення суддів» [156]; Указ Президента України від 21 травня 2010 року «Про звільнення суддів» [152]).

Також суддя міг звільнитися у зв'язку з поданням заяви про відставку за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню виконання обов'язків. У цьому випадку Президент також видає: Указ Президента України від 15 січня 2005 року «Про звільнення судді» [157]; Указ Президента України від 6 грудня 2006 року «Про звільнення судді» [148]).

Указом Президента України звільняються судді і у зв'язку з порушенням присяги: (Указ Президента України від 30 вересня 2004 року «Про звільнення суддів» [158]; Указ Президента України від 15 січня 2013 року «Про звільнення суддів» [154]; Указ Президента України від 21 травня 2014 року «Про звільнення суддів» [156]).

У зв'язку з закінченням строку, на який призначено суддю, суддя звільняється також відповідно до Указу: (Наприклад: Указ Президента України від 26 червня 2008 року. «Про звільнення суддів» [154]; Указ Президента України від 21 грудня 2011 року. «Про звільнення суддів» [153]; Указ Президента України від 9 листопада 2012 року. «Про звільнення суддів» [155]; Указ Президента України від 17 січня 2014 року. «Про звільнення суддів») [156].

Конституційний Суд України вважає, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 131 Конституції України (про внесення подання про призначення суддів на посади

або про звільнення їх з посад), Вища рада юстиції має виключне конституційне повноваження вносити подання про звільнення судді з посади і що будь-яких застережень чи обмежень реалізації цього повноваження Конституція України не передбачає.

Це конституційне повноваження Вищої ради юстиції конкретизується положеннями ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Вищу раду юстиції» про те, що таке подання про звільнення судді за загальними обставинами може бути внесене за пропозицією кваліфікаційної комісії суддів або за власною ініціативою, тобто за пропозицією члена Вищої ради юстиції за наслідками перевірки відповідних даних. Так само і згідно з ч. 1 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» розгляд питань про звільнення судді за особливих обставин з підстав, передбачених п. 4-6 ч. 5 ст. 126 Конституції України (порушення суддею вимог щодо несумісності; порушення суддею присяги; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді), можливий після надання кваліфікаційною комісією суддів відповідного висновку або знову ж таки за власною ініціативою Вищої ради юстиції. Запрошення судді, справа якого розглядається, є обов'язковим [37].

Отже, звільнити суддю з займаної посади може лише відповідний суб'єкт, що призначив його на посаду. Рішення про звільнення судді з посади міститься у відповідному акті Президента України чи Верховної Ради України з вказівкою на підставу його винесення.

Висновки до розділу 2

1. Законодавство України про статус суддів судів загальної юрисдикції 1991-2014 рр. містить комплекс критеріїв добору кандидатів на посаду суддів. Однак положення національних нормативних актів не відповідали міжнародним стандартам у галузі судочинства. Виклад критеріїв був неконкретним, що надавало простір довільного тлумачення юридичних фактів

2. Процедура формування корпусу суддів судів загальної юрисдикції розвивалася з огляду на міжнародні стандарти судочинства через запровадження демократичних засад конкурсного відбору, інституту спеціальної підготовки кандидатів на посади суддів, гласності тощо.

3. Становлення засад правового статусу суддів судів загальної юрисдикції відбувалося у тісному взаємозв'язку з виконавчою владою, пройшовши шлях від повного отождоження до збереження механізмів впливу за виконавчою владою через участь у процедурі формування корпусу суддів; припинення їх повноважень та притягнення до юридичної відповідальності.

4. Формування корпусу суддів судів загальної юрисдикції України побудована на засадах залучення всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Однак співвідношення їх повноважень в законодавстві 1991-2014 рр. тяжіє на користь виконавчої влади як в частині призначення на посаду, так і в

процедурі зайняття адміністративних посад. Однак під впливом Європейських організацій система органів кадрового забезпечення корпусу суддів судів загальної юрисдикції частково було виокремлено зі структури органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Державна судова адміністрація України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України).

5. Процедура формування корпусу суддів судів загальної юрисдикції потребує запровадження додаткових гарантій для кандидатів на посади суддів судів загальної юрисдикції, зокрема на стадії прийняття рішень Президентом України та Верховною радою України щодо призначення та обрання суддів. Ані Президент України, ні Верховна рада України не обґрунтовують відмови в своєму рішенні.

6. Особливістю законодавства 1991-2014 рр. є та обставина, що набуття правового статусу судді суду загальної юрисдикції не збігається з моментом виникнення у особи повноважень судової влади. Вони виникають лише після принесення присяги судді.

7. Недоліком правового регулювання процедур набуття і припинення правового статусу суддів судів загальної юрисдикції є опосередкована роль органів суддівського самоврядування.

РОЗДІЛ 3. ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Судді судів загальної юрисдикції наділені всіма правами та основними свободами людини і громадянина, за винятком обмежень, обумовлених їх особливим правовим статусом. На суддів як громадян України покладено і виконання конституційних обов'язків: захист Вітчизни; сплата податків і

зборів; не завдавати шкоди природі, культурній спадщині; неухильно дотримуватися Конституції України; не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Водночас, набуття правового статусу судді суду загальної юрисдикції обумовлює виникнення додаткових службових прав, обов'язків та повноважень. Через їх зміст розкриваються межі правомірної поведінки судді при здійсненні професійної діяльності, що сприяють успішному здійсненню професійних функцій.

Службові права є суб'єктивним правом, оскільки належать конкретному суб'єкту – судді. Їх сутність полягає у можливості нормативно визначити вид і міру можливої поведінки особи, наділеної статусом носія судової влади. В теорії юридичної науки прийнята наступна класифікація службових прав судді.

До першої групи належать права, які забезпечують особливий правовий статус судді і його правовий захист: право на повагу професійної честі гідності судді; особисту і майнову недоторканість; стабільність трудової зайнятості; кар'єру; відставку.

До другої – права, що сприяють безпосередньому виконанню службових обов'язків: право самостійно приймати рішення у межах своїх повноважень; вимагати створення і забезпечення необхідних умов для здійснення професійної діяльності; суддівський імунітет та інші. Третя група представлена правами, які допомагають судді реалізовувати належні йому конституційні права і основні свободи, закріплюють можливість користуватися соціальними благами: право на соціальний і правовий захист; одержання матеріальної винагороди за свою працю; інші права передбачені трудовим і пенсійним законодавством; пільги з житлово-комунального, транспортного та іншого обслуговування [134, с. 45-46].

За своєю юридичною природою ці службові права судді складають вид і міру можливої поведінки судді, можливість вимагати відповідних дій (їх виконання чи, навпаки, утримання від них), можливість звернутися в необхідних випадках за сприянням до відповідного державного органу, а також можливості користуватися певними соціальними благами [86, с. 112].

Суддя при вступі на посаду судді наділяється додатковими правовими можливостями – службовими правами, метою яких є створення сприятливих умов для успішного виконання своїх службових функцій. Л. М. Москвич, вважає, зміст поняття «права судді» становлять такі компоненти: 1) можливість діяти, 2) можливість вимагати, 3) можливість захисту, 4) можливість користуватися конкретним соціальним благом [86, с. 375].

Значна кількість норм, які характеризують службові права судді, крім Конституції України та спеціальних законів України, містяться також в інших законах. В тому числі Кодексі адміністративного судочинства України, Кримінально-процесуальному кодексі України, Цивільно-процесуальному кодексі України, Цивільному і Кримінальному кодексах, та нормативних актах нижчої ієрархії права.

Суддя при здійсненні своїх прав, повинен виконувати покладені на нього обов'язки. У літературі ще за Радянської доби була спроба розкрити

зміст поняття «обов'язок» через категорію «необхідність». Службові обов'язки судді нормативно визначені як вид та міра необхідної поведінки носія судової влади. Суддя не тільки в професійній, а й у суспільній діяльності, також в приватному житті повинен дотримуватись певних норм поведінки, щоб сприяти підтриманню авторитету судової влади в цілому [134]

Моральні та правові обов'язки суддів перед суспільством найповніше виявляються у правовій категорії «професійного обов'язку». У цьому понятті органічно поєднуються правові, моральні та етичні (справедливість, добро) сторони [51]. Особливість професійного обов'язку судді полягає в тому, що він тлумачиться:

- по-перше, як обов'язок, передбачений правовими нормами, так і обов'язок перед суспільством, пов'язаний зі здійсненням професійної діяльності;
- по-друге, професійний обов'язок усвідомлюється суддею як моральна необхідність і виконується у зв'язку з його переконаннями. Гарантією його виконання є насамперед моральні чинники – сумління, справедливість, гідність, громадська репутація [20].

Усвідомлення суддею професійного обов'язку передбачає турботу про професійну гідність, постійне вдосконалення професійної майстерності, прагнення виховувати своєю діяльністю, особистим прикладом повагу до закону, правосуддя, суду [24].

Сутність службових обов'язків судді загальної юрисдикції полягає в тому, що це відповідна, необхідна, потрібна з погляду не лише закону, а й моралі поведінка, зміст якої обумовлюється специфікою статусу, особливостями соціальної функції.

3.1 Службові права та обов'язки суддів, їх зміст

Поняття «службових прав суддів» та їх зміст розвивалися зі становленням правового регулювання професійної діяльності суддів судів загальної юрисдикції. Професійні судді України користуються всіма правами та основними свободами людини і громадянина. Службові права судді у певних межах залежали від його волі і свідомості. Суддя може відмовитися від використання наданих йому правових можливостей, і не вчиняти передбачених законом дій якщо це дозволено законом і належить до так званих дискреційних повноважень судді.

Найбільш повно права судді визначаються в базовому Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Розглянемо більш детально права судді, які викладені в ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

1. Право на повагу професійної честі і гідності судді. Відповідно до ст.3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Цивільний кодекс України містить розділ «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи», де в ст.297 ЦК України передбачається: кожен має право на повагу до гідності та честі; гідність та честь фізичної особи є недоторканими; фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі [166, с. 12]. Стаття 129 Конституції України окремо визначає право судді на повагу професійної честі і гідності судді.

За таких умов право на повагу професійної честі і гідності судді обумовлене конституційно-правовими засадами та слідує з природи цивільно-правового статусу кожної фізичної особи.

Це право отримало своє закріплення на нормативному рівні зі становленням законодавства про статус суддів. Воно було визначено ст. 14 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р. Згідно Закону прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які беруть участь у справі чи присутні в судовому засіданні, а також вчинення поза судовим засіданням будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду чи судді у зв'язку з їх службовою діяльністю, тягнуть за собою відповідальність згідно з законом. В такій редакції стаття була збережена після прийняття Закону України «Про судоустрій України» 7 лютого 2002 р. Однак змінилася норма, яка визначала міру кримінального покарання за прояв неповаги до суду. Кримінальний кодекс Української УРСР передбачав кримінальну відповідальність за такі дії, що свідчать про неповагу професійної честі і гідності судді, як: погроза вбивством, насильством чи знищенням майна щодо судді, а так само щодо його близьких родичів (ст. 176-2 КК УРСР); образа судді (ст. 176-3 КК УРСР). За ці злочини передбачалося покарання у першому випадку - у вигляді позбавлення волі до 3 років або виправних робіт на строк від 1 до 2 років; а у другому – позбавленням волі до 2 років або виправними роботами на той же строк або штрафом в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р . розширив перелік цих діянь, зокрема додано посягання на життя судді: вбивство або замах на вбивство судді (ст. 379 КК України). Разом з тим підвищено розмір санкцій. В частині умисного заподіяння шкоди майну та завдання тілесних ушкоджень передбачено позбавлення волі від 5 до 15 років і навіть довічне ув'язнення (при посяганні на життя) [75].

Право на повагу професійної честі і гідності судді отримало свій подальший розвиток і у ч. 3 ст. 6, ст. 50 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року.

2. Право судді самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень безпосередньо базується на принципі незалежності судової влади. Саме цей принцип, визначає становище суду та суддів у державі. Це право сформульовано в законодавстві практично всіх держав Європи, у міжнародних документах. У національному законодавстві цей принцип

зафіксований частиною другої статті 126 Конституції України. Формулу «вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється» треба розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

В ст. 12 Закону «Про статусу суддів», яка містить положення про недопустимість втручання в професійну діяльність судді. Будь-яке, не передбачене законом втручання в діяльність судді переслідується законом. В ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка містить положення про недопустимість втручання в професійну діяльність судді, суддя не зобов'язаний давати будь-яких пояснень з приводу розглянутих або тих, що ще знаходяться в його провадженні справ, а також надавати їх будь-кому для ознайомлення, інакше як у випадках і в порядку, передбачених законом [166, с. 4].

Гарантією реалізації цього права є процесуальний порядок прийняття судових рішень. Так, наприклад, відповідно до ст. 196 ЦПК України [167, с. 18], зазначається: під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу; під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи; судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті.

3. Право судді на особисту і майнову недоторканість. Право судді на особисту і майнову недоторканість. Це право регламентується досить докладно в ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Суддя згідно з цією статтею є недоторканим. Однак слід розуміти, що право судді на недоторканість не є особистим привілеєм громадянина, який обіймає посаду судді, а є засобом захисту публічних інтересів, насамперед інтересів правосуддя. Суддя не може без згоди Верховної ради України бути затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (ст. 126 Конституції України).

Суддівський імунітет або право на недоторканість судді поширюється на житло та службове приміщення, особистий та службовий транспорт, а також на засоби комунікації судді. Ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть проводитися лише за судовим рішенням.

Суддівський імунітет, за словами Є. Б. Абросимової, передбачає створення спеціальних процедур притягнення судді до відповідальності, які дозволяють, з одного боку, забезпечити недоторканність судді, а з іншого - у разі необхідності вирішити питання про притягнення його до того чи іншого

виду відповідальності [3, с. 84].

4. Право на відставку вперше в українському законодавстві було закріплено у ст. 43 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992. Згідно цього закону кожен суддя за умови, що він працював на посаді судді не менше 20 років, мав право на відставку, тобто на звільнення його від виконання обов'язків за власним бажанням або у зв'язку з закінченням строку повноважень; суддя також має право на відставку за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню виконання обов'язків. За суддею, який перебуває у відставці, зберігається звання судді і такі ж гарантії недоторканності та соціального захисту, як і до виходу у відставку. Суддя, який пішов у відставку, виплачується вихідна допомога без сплати податку у розмірі місячного заробітку за останньою посадою за кожен повний рік роботи на посаді судді, але не менше шестимісячного заробітку;

Судді гарантується законом матеріальна винагорода за працю. Суддівська винагорода суддів загальної юрисдикції регулюється Законом України «Про судоустрій і статус суддів», та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами. Структура заробітної плати суддів України визначена в ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і складається із посадового окладу, премій, надбавок за вислугу років та інших надбавок [70, с. 811].

Можна погодитись з думкою Є. А. Смоленцева, що матеріальне забезпечення судді повинно бути достатнім, узгоджуватися з економічними умовами, що змінюються в країні [127, с. 4]. Оскільки розмір матеріальної винагороди може вплинути на неупередженість судді при прийнятті ним рішень і таким чином гідна оплата праці судді може зменшити рівень корупції в українських судах.

Право на стабільність трудової зайнятості гарантує суддям можливість обіймати посаду до досягнення пенсійного віку чи закінчення строку їх повноважень. Це право нерідко трактується терміном «безстроковість», який у совою чергу, є складовою принципу незмінюваності.

У ст. 126 Конституції України проголошується цей принцип для носіїв судової влади, крім посади суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначені на посаду судді вперше. Для вперше призначуваних на посаду Президентом України суддів повноваження судді становлять 5 років, судді Конституційного Суду призначаються на 9 років, всі інші судді обрані Верховною Радою України перебувають на відповідній посаді до досягнення 65-річного віку [105, с. 49].

Право судді на соціальний і правовий захист. Суддя, члени його сім'ї та їх майно знаходяться під особливим захистом держави. Право на соціальний і правовий захист закріплено, в законі України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до ст. 134 цього закону, судді, члени їхніх сімей та їх майно перебувають під особливим захистом держави. Органи внутрішніх справ зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їхнього майна, якщо від судді надійде відповідна заява.

В ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» життя і здоров'я суддів підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [45, с. 57].

Відповідно до ч. 2 ст. 2 КзпП України, визначається що, працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством.

Одне з основних конституційних прав людини і громадянина є право на відпочинок, що закріплено в Конституції України. Стаття 45 Конституції України зазначає, кожен, хто працює має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом [70].

Суддя як і решта працівників в Україні має право на відпустку. Надання відпустки ст. 4 КзпП України, а також Законом України «Про відпустки» Розділ 1. У ст. 4 Закону України «Про відпустки» зазначаються такі види відпусток:

- 1) щорічні відпустки: основна відпустка (стаття 6 цього Закону); додаткова відпустка за роботу зі шкідливими та важкими умовами праці (стаття 7 цього Закону); додаткова відпустка за особливий характер праці (стаття 8 цього Закону); інші додаткові відпустки, передбачені законодавством ;
- 2) додаткові відпустки у зв'язку з навчанням (статті 13, 14 і 15 цього Закону);
- 3) творча відпустка (стаття 16 цього Закону);
- 3-1) відпустка для підготовки та участі в змаганнях (стаття 16-1 цього Закону);

4) соціальні відпустки: Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами (стаття 17 цього Закону); відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (стаття 18 цього Закону); відпустка у зв'язку з усиновленням дитини (18-1 цього Закону); додаткова відпустка працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину – інваліда з дитинства підгрупи А першої групи (стаття 19 цього Закону);

5) відпустки без збереження заробітної плати (стаття 25, 26 цього Закону).

Законодавством, колективним договором, угодою та трудовим договором можуть установлюватись інші види відпусток [38].

Отже, Закон України «Про відпустки» не тільки детально визначає право на відпустку а й регулює питання про реалізацію цього права в разі звільнення працівника. Датою звільнення вважається останній день відпустки.

Що стосується щорічних додаткових відпусток, то за Законом України «Про відпустки» їх можна поділити на додаткову відпустку а) за роботу зі шкідливими і важкими умовами праці та її тривалість; б) за особливий характер праці та її тривалість. До суддів ці види додаткових відпусток не застосовуються [38].

В ст. 130 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зазначається що, суддям надається щорічна оплачувана відпустка тривалістю 30 робочих днів з виплатою, крім суддівської винагороди, допомоги на оздоровлення у розмірі посадового окладу. Суддям, які мають стаж роботи більше 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів [45].

Право на отримання суддею щорічної основної відпустки в перший рік роботи виникає по закінченні 6-ти місяців безперервної роботи у відповідному суді. До стажу роботи, який надає право на щорічну відпустку, діють такі періоди:

- Час, коли працівник фактично не працював, але за ним згідно із законодавством зберігалися місце роботи (посада) та заробітна плата повністю або частково (в тому числі час оплачуваного вимушеного прогулу, спричиненого незаконним звільненням або проведенням на іншу роботу);

- Час, коли працівник фактично не працював, але за ним зберігалось місце роботи (посада) і йому виплачувалася допомога по державному соціальному страхуванню, за винятком частково оплачуваної відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

- Час, коли працівник фактично не працював, але за ним зберігалось місце роботи (посада) і йому не виплачувалася заробітна плата у порядку, визначеному статтями 25 і 26 цього Закону, за винятком відпустки без збереження заробітної плати для догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку.

- Час навчання з відривом від виробництва тривалістю менше 10 місяців на денних відділеннях професійно-технічних навчальних закладів.

Щорічні відпустки за наступні роки роботи можуть бути надані судді в будь-який час робочого року відповідно до затвердженого графіку черговості відпусток.

Наступним видом відпустки, що може бути використана суддею в процесі трудової діяльності, є відпустка у зв'язку з навчанням. Так звані «учбові відпустки» передбачені окремою главою Закону України «Про відпустки». Суддя також може здобувати другу вищу освіту. Їх тривалість відпусток для працівників, які здобувають другу вищу освіту за заочною (вечірньою) формою навчання у навчальних закладах, які мають у своєму підпорядкуванні підрозділи післядипломної освіти, визначається як для осіб, які навчаються на 3-му й наступних курсах вищого навчального закладу відповідного рівня акредитації. На період виконавчих занять, лабораторних робіт, складання заліків та іспитів тривалість відпустки у вищих навчальних закладах становить: 10 календарних днів – I й II рівнів акредитації з вечірньою формою навчання; 20 календарних днів – III й IV рівнів акредитації з вечірньою формою навчання; 30 календарних днів – незалежно від рівня акредитації із заочною формою навчання [38].

Судді, в процесі своєї професійної діяльності, можуть продовжувати навчання в аспірантурі. Згідно із ст. 15 Закону України «Про відпустки» працівникам, допущених до складання вступних іспитів в аспірантуру з відривом або без відриву від виробництва, для підготовки до складання іспитів надається один раз на рік додаткова оплачувана відпустка з розрахунку 10 календарних днів на кожний іспит [38].

Отже, учбова відпустка надається для складання заліків та екзаменів, написання курсових і дипломних робіт та складання кандидатських іспитів.

Іншим видом відпусток на які може претендувати суддя є творча відпустка. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про відпустки» така відпустка надається працівникам для закінчення дисертаційних робіт, написання підручників та в інших випадках, передбачених законодавством [38]. Тривалість, порядок, умови надання та оплати творчих відпусток регулюється Постановою Кабінетом Міністрів України від 19 січня 1998 року [101].

Суддя має право на позачергове влаштування дітей у дошкільні заклади і позачергове встановлення квартирного телефону, безплатне користування на території України всіма видами транспорту міського, приміського і місцевого сполучення (крім таксі), а також встановлення квартирної охоронної сигналізації і користування нею за рахунок державного бюджету; судді мають право на придбання на пільгових умовах жилих приміщень комунального фонду та приміщень, наданих їм в користування в порядку, передбаченому частиною сьомою цієї статті, із знижкою на 50 відсотків їх вартості та на одержання кредитів на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво з погашенням наданої позики за рахунок відповідних бюджетів за умови тривалості роботи на посаді судді не менше десяти років;

Суддя і члени його сім'ї мають право на безоплатне медичне обслуговування в державних закладах охорони здоров'я. Члени сім'ї судді обслуговуються в тих медичних закладах, де обслуговується суддя. Суддям за рахунок державного бюджету, а членам їх сімей за власний рахунок щорічно надається путівка на санаторно-курортне лікування. Ці права зберігаються за ними і після виходу судді у відставку або на пенсію.

5. Право на навчання та підвищення кваліфікації суддів. При здійсненні своїх повноважень суддя об'єктивно породжує ще одне явище, а саме – просування по службі. Мова йде про право судді на кар'єру. В літературі термін «кар'єра» розуміється як успішне просування по службі у певній сфері діяльності, також підвищення соціального статусу, досягнення успіху та слави [172, с. 631].

Запорукою успішного кар'єрного зростання є підвищення кваліфікації суддями. На жаль, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» це питання врегульоване фрагментарно. Є лише окремі норми, які визначають завдання Національної школи суддів України (п. 3 ст. 82) стосовно щодо періодичного навчання суддів з метою підвищення рівня їх кваліфікації [166, с. 61]. Отже, підвищенням кваліфікації суддів є: щорічне двотижневе навчання професійних суддів вперше призначених на посаду впродовж п'яти років ; місячне навчання професійних суддів, обраних безстроково – один раз на п'ять років; тематичні семінари, що організовуються в рамках навчальних планів Академії суддів України, в тому числі, за участі інших навчальних закладів.

Отже, за допомогою юридичної категорії «службові права судді» встановлено міру (межі, обсяг) поведінки судді, а також її конкретний вид. Засобом закріплення визначеної поведінки судді виступають норми позитивного права, у першу чергу приписи закону [86, с. 110].

У вітчизняній літературі, службові обов'язки носія судової влади поділяються на 3 групи: дотримання законодавства при здійсненні професійної діяльності; дотримання етичних основ діяльності; сумлінне і професійне виконання своїх службових функцій [134].

Звертаючись до досвіду зарубіжних країн, слід зазначити, що в США діє Кодекс судової етики, що містить принципи, яких зобов'язаний додержуватись суддя: зберігати чесність і незалежність судової влади; не вчиняти неналежні дії у своїй діяльності і допускати сумнівну поведінку; виконувати посадові обов'язки неупереджено і сумлінно; регулярно подавати звіти про свої прибутки, які він отримав за правову та позасудову діяльність; суддя не повинен втручатися в політичну діяльність [6, с. 21].

Суддівська спільнота, як і представники інших професій, сформулювала обов'язки морально-етичного характеру, так звані етичні правила. Перший етичний кодекс судді схвалено у Європі Асоціацією Італійських суддів. Етичні кодекси мають і судді країн Східної Європи – Чехії, Словаччини, Естонії, Литви, Росії, Молдови. Кодекс професійної етики судді [60] діє і в Україні. Спочатку його схвалили Рада суддів України 24 лютого 2000 року, а 24 жовтня 2002 року Кодекс професійної етики судді було

затверджено V з'їздом суддів України. Частина етичних обов'язків, передбачених Кодексом професійної етики судді, є одночасно і юридичними обов'язками.

Ми погоджуємось з Н. Радутною що, незалежність, сприяє судді бути вільним від впливу з зовні, а безсторонність, як суто етична категорія, надає незалежності моральний зміст, покладаючи на суддю суб'єктивний обов'язок йти цією незалежністю, а не чекати, коли вона буде забезпечена [110, с. 20].

Судова незалежність, включає в себе як правові, так і моральні вимоги [17, с. 117]. Особливість професії судді з позиції етичних вимог полягає у наявності морального права вирішувати долю інших людей.

Наділення правом бути суддею означає суспільну довіру йому. Для громадян суддя і поза судовим засіданням залишається суддею і тому він «приречений серцем» грати цю роль постійно, незалежно від того чи виконує він свої службові обов'язки або перебуває поза службою [17, с. 110]. Для збереження довіри з боку громадян суддя повинен дотримуватися моральних вимог, що панують у суспільстві [17, с. 41]. А. Л. Ликос зазначає, що до змісту культури суддів та інших учасників судового процесу входять професіоналізм, кваліфікація, культура почуттів, індивідуально-вольові, психологічні особливості (темперамент, характер), комунікативні якості. До особистих властивостей суддів належать й естетичні смаки, тобто вміння грамотно, чітко висловлювати свої думки, не вживати вульгарних виразів, вміння одягатися відповідно до умов судового засідання, володіти собою, забезпечувати доступну інформацію, порядок, чистоту робочого кабінету тощо [78, с. 74].

Відповідно до ст. 5-6 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року, суддя має при здійсненні правосуддя дотримуватися Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків; додержуватися службової дисципліни та розпорядку роботи суду; не належати до політичних партій та профспілок, не брати участі у будь-якій політичній діяльності, не мати представницького мандата, не обіймати будь-які інші оплачувані посади та не виконувати іншу оплачувану роботу крім наукової, викладацької та творчої; не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, про які він дізнався під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закриті судові засідання; не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності [44].

Також обов'язковою умовою набуття статусу судді є складення ним присяги. Присяга судді має не лише велике моральне, але й правове значення, адже порушення присяги було підставою для звільнення з посади судді відповідно до ст. 10 Закону України «Про статус суддів» [44]. Суддя складає присягу під час урочистої церемонії у присутності Президента України. Текст присяги підписується суддею і зберігається в його особовій справі.

З прийняттям Закону України «Про судоустрій України» 7 лютого 2002 року, втратив свою чинність Закон України «Про статус суддів» в статті 23 Закону України «Про судоустрій України» зазначалося, що суддя місцевого суду здійснював:

- 1) правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) процесуальні дії та організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи;
- 3) контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, постановлених під його головуванням;
- 4) інші передбачені законом повноваження.

При цьому всі обов'язки судді місцевого, апеляційного та вищого спеціалізованого суду були ідентичними.

Відповідно до ст. 54 Закону «Про судоустрій і статус суддів» зміст службових обов'язків було розширено. Відповідно суддя був зобов'язаний:

- 1) своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства ;
- 2) дотримуватися правил суддівської етики;
- 3) виявляти повагу до учасників процесу;
- 4) додержуватися присяги судді;
- 5) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;
- 6) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, встановлених Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції";
- 7) подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції"[45].

Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів. Щодо робочого часу, М. Г. Александров, вважав, що поняття «робочий час» характеризував не тільки як норму тривалості праці, встановлену законом або на його підставі, а також як обов'язок, виконання якого регулюється головним чином правила внутрішнього трудового розпорядку [129]

Л. Я. Гінцбург, зазначав, що робочий час у юридичному значенні є тим часом, який віддає працівник підприємству (установі) з моменту, коли розпорядження адміністрації, яка здійснює керівництво процесом праці, стає для нього обов'язковим і закінчуючи моментом, коли він знову вільний діяти за своїм розсудом [14]. На думку, О. С. Пашкова робочим часом називає час, протягом якого робітник або службовець відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку повинен перебувати на підприємстві, установі чи організації [130].

Отже, «робочий час судді» є нормою тривалості часу, протягом якого особа виконує свої трудові обов'язки з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку відповідного суду в якому працює суддя. Крім робочого часу судді, також важливою ознакою є тривалість робочого часу судді протягом якого він працює. В ст. 50 КЗпП України врегульовано що, нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму його тривалості часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті [59].

Нормальна тривалість часу для суддів є 40 годин на тиждень і за загальним правилом не може бути ні збільшена, ні зменшена. Зменшену тривалість робочого часу на тиждень КЗпП України передбачає при скороченому або неповному робочому часі. Відповідно до ст. 51 КЗпП України скорочення робочого часу використовується для неповнолітніх і працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, отже, згадана норма на суддів не поширюється [59].

Щодо неповного робочого часу то, згідно зі ст. 56 КЗпП України за угодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. На прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до 14 років або дитину-інваліда, в тому числі таку, що знаходиться під її опікою, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Оплата праці в цих випадках проводиться пропорційно відпрацьованому часу або від виробітку. Робота на умовах неповного робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників [59].

Зменшення тривалості робочого часу для суддів можливе й з урахуванням норми ст. 53 КЗпП України, яка встановлює, що напередодні святкових і неробочих днів тривалість роботи працівників, крім працівників, зазначених у статті 51 цього Кодексу, скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні. Напередодні вихідних днів тривалість роботи при шестиденному робочому тижні не може перевищувати 5 годин [59].

На думку, Ю. П. Дмитренко, робочий час – це відрізок календарного часу, протягом якого працівник відповідно до чинного законодавства, колективного договору, правил внутрішнього розпорядку і графіка роботи повинен перебувати у визначеному йому місці й виконувати свої функціональні обов'язки, зумовлені трудовим договором [26].

П. Д. Пилипенко, виділяє загальні і спеціальні режими робочого часу. «При загальних режимів робочого часу розподіл норми тривалості робочого часу, при якому досягається її виконання, відбувається за тижневий або інший облік періоду. До загальних режимів робочого часу належить: п'ятиденний робочий день, шестиденний робочий тиждень та підсумований облік робочого

часу» [147]. Спеціальні режими робочого часу, застосовуються лише як виняток щодо певного кола осіб, що зумовлено особливими умовами й характером їх праці, специфікою займаної посади, соціальною функцією особи. Також він відносить сюди ненормований робочий день, преривний робочий час, гнучкий графік роботи й вахтовий метод її організації [147].

Суддя повинен утримуватися від іншої роботи, яка заважає йому належним чином виконувати свої службові обов'язки. Він має право тільки займатися науковою, викладацькою або творчою роботою і не іншою оплачуваною роботою та дотримуватись присяги судді, вступаючи на посаду судді. В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» в ст. 55 присяга судді має такий зміст: «Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватися морально-етичних принципів поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади».

3.2. Дисциплінарна відповідальність: підстави та порядок притягнення

Дисциплінарна відповідальність суддів загальної юрисдикції є видом юридичної відповідальності, яка в свою чергу належить до відповідальності соціальної [93, с. 5]. Дослідженню юридичної відповідальності присвячено ряд робіт, проте її загальновизнану концепцію ще повністю не розробили [123, с. 221]. Але вже визначилося два підходи до дослідження питань відповідальності. Перший передбачає традиційне поєднання категорій правової відповідальності з правопорушенням [50, с. 23]. Прагненням розглядати позицію, під впливом філософсько-етичних навчань, в середині 60-х років минулого століття породило другий підхід до дослідження, при якому юридична відповідальність розглядається не тільки в ретроспективному, а й у перспективному, позитивному аспекті [10, с. 43].

Існують і інші менш поширені в літературі погляди на поняття ретроспективної юридичної відповідальності. Так, В. М. Горшенев [19, с. 26] і В. В. Меньшиков [87, с. 43]. визначають юридичну відповідальність як визнану державою здатність особи (громадянина, посадової особи) давати звіт про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходи державного

примусового впливу у формі позбавлення благ, безпосередньо їй належать.

Інститут дисциплінарної відповідальності суддів знайшов своє відображення і в законодавстві держав-учасниць СНД: Азербайджану, Вірменії, Білорусії, Грузії, Казахстану, Молдови, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану [56, с. 67]. Існує він і в країнах: Греції [66, с. 245], Іспанії [67, с. 112], Італії [68, с. 334], Франції [72, с. 65], Македонії [69, с. 158] та інших європейських держав.

Дисциплінарна відповідальність є індивідуальною і конкретною, забезпечується державним примусом, і виражає ступінь негативної оцінки з боку держави не тільки проступку, а й особистості судді, який допустив порушення [44, с. 88].

М. Цепляева та І. Яблокова пишуть про те, що залучення суддів до дисциплінарної відповідальності суперечить принципу їх статусу, який означає рівність суддів незалежно від їх посадового становища. Крім того, автори ставлять питання про відповідність етичним нормам випадків оскарження судьями рішень про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності та застосування заходів стягнення [165, с. 32].

Надання дисциплінарної влади кваліфікаційним комісіям, які складаються в більшості з суддів, а не, наприклад, органам державної судової адміністрації, закономірно впливає з конституційного принципу незалежності суддів і забезпечує його. І хоча дана обставина (тобто надання дисциплінарної влади самим судьям) іноді викликає природний скептицизм все таки необхідно спонукати професіоналів самим приймати заходи щодо «неслухняних» членів [2, с. 110].

З нашої точки зору, дисциплінарна відповідальність судді для досягнення справедливих результатів повинна наближатися до судової. Особа, яка вважає себе постраждалим від неправильної поведінки судді, а також суддя, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження, повинні мати право бути вислуханим.

Дисциплінарна відповідальність спрямована те, щоб забезпечити попередження можливості вчинення нових правопорушень. Застосування заходів державно-примусового впливу до особи «налаштовує» її проти нових правопорушень. Можливість застосування заходів державно-примусового впливу сприяє виробленню в інших осіб мотивів до дотримання юридичних норм [4, с. 226].

На думку Терьохіна В. А., дисциплінарний характер носять і самі санкції, що застосовуються до суддів. Розбіжність цих санкцій за термінологією зі звичайними дисциплінарними стягненнями, передбаченими трудовим законодавством, не змінює їх дисциплінарної природи. До того ж і процедури притягнення суддів до відповідальності, при всій специфічності організації та діяльності кваліфікаційних колегій, полягають в загальну схему дисциплінарного провадження: порушення справи про проступок; додаткова перевірка (дисциплінарне розслідування); розгляд справи; перегляд рішення у справі; виконання рішення. Таким чином, інститут припинення суддівських повноважень фактично вважався інститутом дисциплінарної відповідальності

суддів [144, с. 16].

Мають місце різні підходи до визначення підстав притягнення суддів до відповідальності.

У більшості держав світу порушення суддею присяги, якщо таке діяння не містить складу злочину, не є підставою для звільнення його з посади. Натомість в ч. 5 ст. 126 Конституції України навпаки зазначається, що суддя звільняється з посади за «порушення суддею присяги» [71].

Порушення вимог щодо несумісності посади судді з іншими видами діяльності відповідно до ч. 5 ст. 126 Конституції України є самостійною підставою для звільнення судді з посади, а тому за таке порушення не повинна застосовуватися дисциплінарна відповідальність. Як стверджує, Д. А. Гавриленко: «Відповідальність в юридичному сенсі завжди означає невідгідні наслідки для винного внаслідок порушення ним діючих правових норм» [13, с. 87].

За ці порушення винна особа від імені держави піддається певному покаранню. Закон України «Про статус суддів», який був прийнятий 15 грудня 1992 в ст. 31 містив таку норму. Суддя притягується до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку, а саме за порушення: законодавства при розгляді судових справ; вимог, передбачених статтею 5 Закону України «Про статус суддів» обов'язків, зазначених у статті 6 Закону України «Про статус суддів» [44, с. 3].

Нагадаємо, що на суддів покладено ряд обов'язків. По-перше, при здійсненні правосуддя дотримуватися Конституції і законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків. По-друге, дотримуватися вимог, передбачених статтею 5 Закону України «Про статус суддів», службової дисципліни та розпорядку роботи суду; По-третє, не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, про які вони дізналися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закриті судовому засіданні; По-четверте, не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності.

Професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої [70, с. 5]. Як справедливо зазначають І. С. Самощенко і М. Х. Фарукшин, в останньому випадку очевидний зв'язок дисциплінарної відповідальності з виконуваними функціями суб'єкта, оскільки вчинки, за вчинення яких вона настає, несумісні саме зі службовим становищем даної посадової особи, особливим характером виконуваних ним службових функцій [124, с. 121].

Скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у винесенні цього

рішення, якщо при цьому не було допущено навмисного порушення закону чи несумлінності, що потягло за собою істотні наслідки. У відповідності зі специфікою діяльності на суддів покладається певне коло службових обов'язків, порушення яких може бути підставою їх залучення до дисциплінарної відповідальності. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про статус суддів», судді зобов'язані, по-перше, дотримуватися Конституції і законів України при здійсненні правосуддя [56, с. 84]. По-друге, судді, як і деякі інші категорії посадових осіб, наприклад, працівники прокуратури, міліції, несуть дисциплінарну відповідальність не тільки за порушення службових обов'язків і дисципліни, а й за скоєння вчинків або яких-небудь дій, що порочать звання і можуть викликати сумнів у їх об'єктивності, неупередженості та незалежності (п.4 ст.6 Закону України «Про статус суддів»).

Вплив з боку держави на дисциплінарну відповідальність судді полягає в тому, що в нормативних правових актах України знаходять своє відображення професійні стандарти суддівської діяльності та поведінки (які виражені в службові обов'язки та вимоги, що висуваються до судді). Їх порушення в деяких випадках, буде підставою дисциплінарної відповідальності.

З урахуванням викладеного дисциплінарний проступок судді можна визначити як винне, протиправне порушення службових обов'язків, що полягає в обмеженні або порушенні законних прав та інтересів осіб. Які беруть участь у судочинстві або звертаються за судовим захистом, у порушенні суддівських обмежень, а також загальноновизнаних моральних норм.

Положення про дисциплінарну відповідальність суддів містилося і в міжнародних актах. Так, Європейська Хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р передбачала положення, які гарантували досягнення цілей діяльності носіїв судової влади [29, с. 5]. У п. 5. 1. закріплена їх дисциплінарна відповідальність. У п. 5.1. підкреслювалося, що єдиною підставою для введення таких санкцій є невиконання одного з обов'язків, зазначених у Хартії, і перелік санкцій, які можуть бути застосовані, повинна надаватися в Законі України «Про статус суддів» [29, с. 3].

У рекомендації № (94), яка була прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 «Про незалежність, ефективність і роль суддів». Урядам держав-членів пропонувалося «... прийняти або підсилити всі заходи, необхідні для підвищення ролі окремих суддів і суддівського корпусу в цілому і зміцнити їхню незалежність і ефективність, зокрема, через застосування таких принципів»: принцип VI «Невиконання своїх обов'язків і дисциплінарні порушення», що передбачає можливість застосування дисциплінарних санкцій [113-114, с. 10].

Зміст даного принципу розвивався у таких положеннях. По-перше, коли судді виконують свої обов'язки ефективно та неупереджено або коли мають місце дисциплінарні порушення, повинні бути вжиті всі необхідні заходи, за умови, що вони не впливають на незалежність правосуддя. Відповідно до конституційних принципів та правовою традицією держави можуть бути прийняті, наприклад, такі заходи: усунення судді від розгляду

справи; переклад судді на іншу роботу в суді; штрафні санкції, наприклад зменшення розміру винагороди протягом якогось періоду часу; тимчасове припинення суддівських функцій. По-друге, судді, які були призначені безстроково, не можуть бути відкликані без достатніх на те підстав до пенсійного віку. Такі підстави повинні чітко визначатися законом. Вони можуть стосуватися випадків, коли суддя не в змозі відправляти судочинство, або ж він здійснив кримінальний злочин чи серйозно порушив дисциплінарні правила. По-третє, коли виникає необхідність вживання заходів, передбачених у пунктах 1 і 2 держава повинна розглянути можливість створення – відповідно до закону – спеціального повноваженого органу, який повинен накладати санкції та вживати дисциплінарні заходи, якщо такі заходи не приймає суд. Рішення такого органу повинні контролюватися судовим органом вищої інстанції, або ж він сам може бути таким органом вищої інстанції. У законі має бути передбачена відповідна процедура для того, щоб суддя, якого це стосується, міг скористатися, щонайменше, гарантованою судовою процедурою. Йдеться про розгляд справи в розумний строк і право відповіді на будь-які пред'явлені обвинувачення [113-114, с. 11].

Вітчизняне законодавство встановлює особливий порядок провадження деяких слідчих дій відносно суддів: затримання, арешт, обшук і порядок судового розгляду справи. Але порядок кримінального та адміністративного провадження, судового розгляду справ про притягнення судді до відповідальності здійснюється на загальних підставах процесуального законодавства.

Відповідно до ст. 85 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» органами, які здійснюють дисциплінарне провадження щодо судді є: Вища кваліфікаційна комісія суддів України - щодо суддів місцевих та апеляційних судів; Вища рада юстиції - щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України. На першому етапі судової реформи в Україні ці рішення до 2002 р. приймали кваліфікаційні комісії суддів.

Діяльність цих органів щодо вирішення питання про дисциплінарну відповідальність здійснюється в порядку дисциплінарного провадження. У п. 1 ст. 97 Закону «Про судоустрій України», визначено, що дисциплінарне провадження – це процедура розгляду органом, визначеним законом, звернення, в якому містяться відомості про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді. Дане визначення було збережене і з прийняттям 7 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів»(ст. 84).

Згідно Закону «Про судоустрій України» (ч.1 ст. 99) передбачено такі стадії провадження: здійснення перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до відповідальності; відкриття дисциплінарної справи; розгляд справи і прийняття рішення. Ці стадії повторив Закон України «Про судоустрій та статус суддів», однак надав дисциплінарному провадженню змагального характеру, дозволивши «обвинуваченому» судді доводити свою невинуватість під час прийняття рішення у справі.

У ст. 32 Закону України «Про статус суддів» містився перелік видів дисциплінарних стягнень: догана, пониження кваліфікаційного класу. За

кожне з порушень, зазначених у статті 31 вище згаданого нами Закону, накладається тільки одне дисциплінарне стягнення. За результатами дисциплінарного провадження відповідна кваліфікаційна комісія суддів може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання про внесення подання про звільнення судді з посади. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» цей перелік було доповнено. Закріплено такі види дисциплінарних стягнень як попередження; догани з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного чи трьох місяців; тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації та подальшим кваліфікаційним оцінюванням.

Суб'єктом ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність Законом України «Про судоустрій» визначено вичерпне коло посадових осіб, органів та установ державної влади (ч. 2 ст. 97). Тому якісно вирізняється надання Законом України «Про судоустрій і статус суддів» права на звернення зі скаргою (заявою) щодо поведінки судді, яка може привести до дисциплінарної відповідальності судді, кожному, кому відомі такі факти.

Для повної реалізації цієї норми Вища кваліфікаційна комісія суддів України затвердила та розмістила на своєму офіційному веб-порталі зразок заяви щодо неналежної поведінки судді, який може послужити початком посадових обов'язків або присяги судді.

У разі участі в розгляді судової справи прокурора органи прокуратури можуть звернутися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України зі скаргою (заявою) щодо неналежної поведінки судді, яка може призвести порушення дисциплінарної справи щодо судді, лише в разі, якщо судова справа, в якому мала місце така поведінка судді, не перебуває у провадженні суду будь-якої інстанції або якщо встановлений процесуальним законом строк подання апеляційної чи касаційної скарги закінчився.

Не допускається зловживання правом звернення до органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, у тому числі ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав, використання такого права як засобу тиску на суддю у зв'язку із здійсненням ним правосуддя. 4) Дисциплінарну справу щодо судді не може бути порушено за заявою чи повідомленням, що не містять відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку судді, а також за анонімними заявами та повідомленнями [45, с. 125].

Однак, не зважаючи на це, такий підхід спричинив навалу звернень до Вищої кваліфікаційної комісії суддів та довільне трактування заявниками підстав звернення. Протягом 2011-2014 рр. найбільша кількість скарг стосувалася ухвалення суддями незаконних, на їх думку, рішень у справах. Зміст звернень фактично зводився до спроб оскаржити рішення суду до Вищої кваліфікаційної комісії як апеляційної інстанції. Відповідно до статистичних даних комісії у 2011 на її адресу надійшло 12465 первинних скарг, у 2012 р. –

10673, у 2013 р. – 9613, і в 2014 р. – 9349. При цьому протягом 2011-2013 рр. догани оголошено лише 360 суддям. Тобто лише один відсоток заяв дав результат. Такий стан речей склався з огляду на відсутність механізму обмеження допуску заяв до розгляду. Згідно із статистичними даними найчастіше до Вищої кваліфікаційної комісії суддів зверталися фізичні особи. За результатами розгляду їх скарг 229 суддів були притягнуті до відповідальності (в період з 2011 до 2013 рр.). Найменше результативних заяв надійшло від народних депутатів та органів місцевого самоврядування.

Водночас сам факт відкриття справи не означав застосування дисциплінарного стягнення. У 2011 р. за результатом розгляду відкритих справ лише 25 % суддів притягнуто до дисциплінарної відповідальності, а у 2 % - направлено рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення. В решті випадків дисциплінарні стягнення були припинені.

У 2012-2013 рр. мала місце зворотна тенденція до зменшення кількості рішень про припинення дисциплінарної справи та збільшення рішень про притягнення до відповідальності. За 2012 рік у 65 % відкритих справ провадження було припинено, у 31 % - судді отримали догани. Лише в 4 % Вища кваліфікаційна комісія звернулася до Вищої ради юстиції. У 2013 догани оголошено у 38 % випадках.

Найбільшу кількість доган отримали судді загальних судів. Протягом 2011-2013 рр. 349 суддів було притягнуто до відповідальності. У порівнянні за три роки стягнення отримали лише 8 суддів адміністративних та 3 суддів господарських судів. Серед них встановлено, що передусім це судді судів першої інстанції, обрані на посаду безстроково.

Головна причина оголошення доган – невжиття заходів щодо розгляду справи протягом встановленого законом строку. За цією підставою у 2011 р. мало місце 67 % проваджень, у 2012 – 63 %, а у 2013 р. – 48 %. Далі за кількісними показниками слідувало порушення норм процесуального права, зокрема, пов'язаних з відмовою у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом (15%, 19 та 26 %). Третьою з найпоширеніших підстав стали порушення, допущені суддею внаслідок умисного недотримання норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків, що призвело до скасування або зміни рішення. Жодного разу не стали причиною притягнення до дисциплінарної відповідальності факт неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, зазначення в ній завідомо неправдивих відомостей.

3.3. Гарантії незалежності суддів судів загальної юрисдикції

Незалежність суддів є невід'ємною складовою їх статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону.

У радянські часи зазначалося, що незалежність суддів – це справа сумління самого судді. Саме він повинен бути відповідальним за порушення

принципу незалежності суддів [53, с. 8]. Погодимось з думкою В. І. Кононенко, що суддя – це жива людина і в нього, як у будь-якої іншої людини, є свої певні цінності, почуття і пристрасті. Оскільки суддя є розумною істотою, яка приймає рішення шляхом логічного та психологічного процесу, ніхто не може стверджувати, що він – машина, позбавлена почуттів. Здатність судді, звільнитися від стороннього тиску, завжди бути нейтральним залежить від його особистих якостей [65, с. 55].

Питання незалежності суддів залишилося актуальним і в незалежній Україні. Цьому питанню була присвячена ст. 11 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року, в цій статті незалежність суддів забезпечувалась:

- встановленим законом порядком їх обрання (призначення), зупинення їх повноважень та звільнення з посади;
- особливим порядком присвоєння військових звань суддям військових судів;
- передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя;
- таємницею прийняття судового рішення і заборонаю її розголошення;
- заборонаю під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя;
- відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- правом судді на відставку;
- недоторканністю суддів;
- створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу;
- особливим порядком фінансування судів;
- системою органів судового самоврядування.

Відповідно до статті 42 цього закону, судді, члени їх сімей та їх майно перебувають під особливим захистом держави. Органи внутрішніх справ зобов'язані вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їх майна, якщо від судді надійде відповідна заява. Вчинені у зв'язку з службовою діяльністю судді посягання на його життя і здоров'я, знищення чи пошкодження його майна, погроза вбивством, насильством чи пошкодженням майна судді, образа чи наклеп на нього, а також посягання на життя і здоров'я близьких родичів судді (батьків, дружини, чоловіка, дітей), погроза їм вбивством, пошкодженням майна тягнуть за собою відповідальність згідно із законодавством. Суддя має право на забезпечення засобами захисту, які йому надаються органами внутрішніх справ [44].

Наступним кроком на шляху забезпечення незалежності суддів стало прийняття у 1996 р. Конституції України. В ній передбачалось, що: судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ч.1 ст.129 Конституції України); незалежність і недоторканість суддів гарантуються

Конституцією і законами України (ч.1 ст.126 Конституції України) [70, с. 35]. В Основному Законі України незалежність як складова конституційного статусу особи та її професійної діяльності визначена лише стосовно суддів і забезпечується, насамперед, особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади (пункт 27 частини першої статті 85, частини четверта, п'ята статті 126, частини третя, четверта статті 127, стаття 128, пункт 1 частини першої статті 131); заборонаю впливу на них у будь-який спосіб (частина друга статті 126); захистом професійних інтересів суддів (частина шоста статті 127); підкоренням суддів при здійсненні правосуддя лише закону (частина перша статті 129); особливим порядком притягнення їх до дисциплінарної відповідальності (пункт 3 частини першої статті 131); державним фінансуванням та належними умовами для функціонування судів і діяльності суддів шляхом визначення у Державному бюджеті України окремо видатків на утримання судів (частина перша статті 130); притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суду і судді (частина п'ята статті 129); організацією державною особистої безпеки суддів та їхніх сімей (частина сьома статті 126); здійсненням суддівського самоврядування (частина друга статті 130); заборонаю для професійних суддів належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (частина друга статті 127).

Незалежність суддів також забезпечувалась: незмінюваністю суддів та їх недоторканістю; відповідальність за неповагу до суду чи судді, встановленою законом; належним матеріальним та соціальним забезпеченням суддів; забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна, а також іншими засобами їх правового захисту [46, с. 18].

Складовою незалежності суддів є їхня недоторканність, призначення якої - забезпечити здійснення правосуддя. Недоторканність суддів – один із елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення - забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом.

Відповідно до положення частини першої статті 126 Конституції України зміст недоторканності суддів як умови виконання ними професійних обов'язків не обмежується визначеною у частині третій цієї статті гарантією, згідно з якою суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом.

Це положення знайшло своє закріплення на нормативному рівні у ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Суддя не може без Верховної Ради України бути затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Суддя, який затриманий за підозрою за вчинення діяння, за яке встановлена кримінальна або адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду. Кримінальна справа щодо судді

може бути порушена лише Генеральним прокурором України або його заступником. Відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованої постанови Генерального прокурора України. Відповідно до ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя не може без Верховної Ради України бути затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Суддя, який затриманий за підозрою за вчинення діяння, за яке встановлена кримінальна або адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи.

Додаткові гарантії незалежності і недоторканності суддів, крім уже передбачених Конституцією України, можуть встановлюватися також законами. Реалізуючи свої повноваження визначати в законах України додаткові до конституційних гарантії незалежності суддів, Верховна Рада України в Законі № 2453 установила, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання, і така незалежність судді забезпечується, зокрема, його належним матеріальним та соціальним забезпеченням. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом (частина перша, пункт 8 частини четвертої статті 47). У цій статті також закріплено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї (частина п'ята); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України гарантій незалежності судді (частина шоста). Визначені Конституцією та законами України гарантії незалежності суддів є невід'ємним елементом їх статусу, поширюються на всіх суддів України та є необхідною умовою здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом.

Задля допомоги суддям у вирішенні судових справ у випадку прогалин у законодавстві Пленумом Верховного Суду України було прийнято Постанову від 12 квітня 1996 року «Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів» [103, с. 6] та Постанову від 30 травня 1997 р. №7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» [104, с. 78]. Верховний Суд України роз'яснив, що судді не повинні брати на себе функції, які можуть бути розцінені як прояв їх необ'єктивності чи зацікавленості в результатах розгляду справи і зокрема, функції державного обвинувачення [122, с.40]. Хоча після прийняття відповідних змін до нормативних актів було досягнуто окремих гарантій незалежності судової влади, але спроба втручання в правосуддя не припинилася. Зокрема, спостерігався вплив на суддів з боку посадових осіб органів державної влади шляхом так званих «телефонних вказівок» [81, с. 36]. Це створювало серйозну перешкоду при здійсненні правосуддя. В результаті чого були непоодинокі

випадки коли приймались необ'єктивні рішення.

Гарантією незалежності суддів є відповідальність за неповагу до суду. Така відповідальність встановлена в ст.185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. В цій статті зазначається: «Неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню. Головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил...» [61, с. 21].

На наш погляд, недоліком зазначеної вище статті є те, що в ній не передбачена відповідальність за неповагу до судді поза судовим засіданням, пов'язану із судовою діяльністю судді.

Реформою 2002 р. також було здійснено подальший розвиток законодавства яке регулювало статус суддів. Зазначимо, що функціонування суддівського самоврядування є однією із гарантій незалежності правосуддя. В суддівському самоврядуванні повинні брати участь лише ті особи, які мають безпосередній стосунок до судової діяльності. До прийняття Закону України «Про судоустрій України» кваліфікаційні комісії фактично були усунені від призначення кандидатів на посаду судді тому, ці функції перебрала на себе Вища рада юстиції [8, с. 2]. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» питання незалежності судді було врегульовано таким чином в ст. 47 [45, с. 3] зазначалося, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Потрібно звернути увагу також на те, що Конституційний Суд України визнав цю норму такою, що відповідає Конституції України розглядаючи цю справу у 2011 р., у п.2 сказано що, суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

В п.3 зазначається, що суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідних заходів для усунення загрози.

Крім того, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не потрібно допускати звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України гарантій незалежності судді [45, с. 34].

Законодавством передбачено державний захист суддів, членів їх сімей і майна. Органи внутрішніх справ зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їх майна, якщо від судді надійде відповідна заява. Учиненні у зв'язку зі службовою діяльністю

судді посягання його життя і здоров'я його близьких родичів (батьків, дружини, чоловіка, дітей), погроза їм убивством, пошкодженням майна тощо тягнуть за собою відповідальність, установлену законом. Крім того, суддя має право на забезпечення засобами захисту, які йому надаються органами внутрішніх справ.

Прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року в ст. 134 ч. 1 передбачалось, судді, члени їхніх сімей та їх майно перебувають під особливим захистом держави. Органи внутрішніх справ зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їхнього майна, якщо від судді надійде відповідна заява. У ч. 2 ст. 134 цього ж Закону, встановлено, що вчинені у зв'язку із службовою діяльністю судді посягання на його життя і здоров'я, знищення чи пошкодження його майна, погроза вбивством, насильством чи пошкодження майна судді, образа чи наклеп на нього, а також посягання на життя і здоров'я близьких родичів судді (батьків, дружини, чоловіка, дітей), погроза їм вбивством, пошкодженням майна тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Таким чином, можна сказати, що незалежність суддів – одна з основ демократичного цивілізованого суспільства та гарантія надійного захисту визначених Конституцією України соціальних цінностей та правопорядку в державі.

Недоліком законодавства України є також і те, що суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину та примусово доставлений у будь-який державний орган у порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Законодавство не встановлює відповідальності за привід чи примусове доставлення судді у будь-який державний орган [, с. 42].

Важливою гарантією незалежності судді є його недоторканість. В Законі України «Про статус суддів» стаття 13 зазначала, також недоторканність суддів:

1. Судді - недоторканні. Недоторканність судді поширюється на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належне йому майно і документи.

2. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом

3. Суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину, а також підданий приводу чи примусово доставлений у будь-який державний орган в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні злочину чи адміністративного правопорушення, стягнення за яке накладається у судовому порядку, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи.

4. Проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть

провадитись тільки за вмотивованим рішенням суду, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки.

5. Кримінальна справа щодо судді Конституційного Суду України та будь-якого суду загальної юрисдикції розглядається у першій інстанції апеляційним судом.

6. Підсудність справи визначається Головою Верховного Суду України або його заступником. При цьому справа не може розглядатись тим судом, у якому обвинувачений працював суддею [44].

Специфіка трудової діяльності потребує, крім додержання засад судочинства, ще й позбавленого політичної пристрасті суддю, дотримання вимог несумісності. Незалежність судді до будь-якої партії небезпечна для правосуддя. Необхідну за законом політичну нейтральність судді не може бути зведено тільки до формальних заборон його зв'язків із політичними партіями й рухами. Взагалі можливі й інші прояви суддею його політичних симпатій або антипатій (надання матеріальної підтримки певним партіям, участь у вуличних демонстраціях, агітація за кандидатів у депутати) [138].

Все це акції політичного характеру, й суддя має залишатися осторонь них. Якщо ж його політична заангажованість перетворюється на постійний фактор, на тлі якого він продовжує виконувати свої професійні суддівські обов'язки, то, незалежно від відсутності в судді формального членства в партії або русі, цілком правомірним є порушення питання про припинення його суддівських повноважень [137].

У Кримінальному кодексі України (Далі по тексту – КК України) передбачено покарання, за втручання в діяльність судді своїх службових обов'язків.

Стаття 376 Кримінального кодексу України зазначає, втручання в діяльність судових органів: 1) втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

2) Ті самі дії, якщо вони перешкодили запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила, або вчинені особою з використанням свого службового становища – караються позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Стаття 377 КК України передбачає, погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного: 1. Погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя – карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Умисне заподіяння судді, народному засідателю чи присяжному або їх близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до шести років.

3. Умисне заподіяння судді, народному засідателю чи присяжному або їх близьким родичам тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя – карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Також стаття 378 КК України передбачає, умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного: 1. Умисне знищення або пошкодження майна, що належить судді, народному засідателю чи присяжному або їх близьким родичам, у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя – караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загально небезпечним способом, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки – караються позбавленням волі на строк від шести до п'ятнадцяти років.

Стаття 379 КК України зазначає, посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя вбивство або замах на вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі [75].

Особливий порядок фінансування судів і діяльності суддів – одна з конституційних гарантій їх незалежності, що закріплено в ст. 126 Конституції України і спрямована на забезпечення належних умов для здійснення незалежного правосуддя. Отже, встановлені для судді форми матеріального та соціального забезпечення судді спрямовані на забезпечення й гарантування незалежності судді при здійсненні ними своїх повноважень.

Гарантією незалежності суддів є надання їм за рахунок держави матеріального забезпечення (суддівська винагорода, пенсія, щомісячне довічне грошове утримання тощо) та надання їм у майбутньому статусу судді у відставці. Право судді у відставці на пенсійне або щомісячне довічне грошове утримання є гарантією належного здійснення правосуддя і незалежності працюючих суддів та дає підстави висувати до суддів високі вимоги, зберігати довіру до їх компетентності і неупередженості. Щомісячне довічне грошове утримання судді спрямоване на забезпечення гідного його статусу життєвого рівня, оскільки суддя обмежений у праві заробляти додаткові матеріальні блага, зокрема обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу. Конституційний принцип незалежності суддів означає, в тому числі, конституційно обумовлений імператив охорони матеріального забезпечення суддів від його скасування чи зниження досягнутого рівня без відповідної компенсації як гарантію

недопущення впливу або втручання у здійснення правосуддя.

Таким чином, конституційний статус судді передбачає достатнє матеріальне забезпечення судді як під час здійснення ним своїх повноважень (суддівська винагорода), так і в майбутньому у зв'язку з досягненням пенсійного віку (пенсія) чи внаслідок припинення повноважень і набуття статусу судді у відставці (щомісячне довічне грошове утримання). Статус судді та його елементи, зокрема матеріальне забезпечення судді після припинення його повноважень, є не особистим привілеєм, а засобом забезпечення незалежності працюючих суддів і надається для гарантування верховенства права та в інтересах осіб, які звертаються до суду та очікують неупередженого правосуддя.

Викладене відповідає положенням Європейської хартії про закон „Про статус суддів“ від 10 липня 1998 року, за якими рівень винагороди суддям за виконання ними своїх професійних обов'язків має бути таким, щоб захистити їх від тиску, що може спричинити вплив на їхні рішення або взагалі поведінку суддів і таким чином вплинути на їхню незалежність та неупередженість (пункт 6.1); статус забезпечує судді, який досяг передбаченого законом віку для виходу у відставку із посади судді і який здійснював повноваження судді протягом певного строку, право на отримання виплат, рівень яких має бути якомога ближчим до рівня його останньої заробітної плати на посаді судді (пункт 6.4).

Як зазначається в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року № (2010) 12, „оплата праці суддів повинна відповідати їх професії та виконуваним обов'язкам, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їхні рішення. Мають існувати гарантії збереження належної оплати праці на випадок хвороби, відпустки по догляду за дитиною, а також гарантії виплат у зв'язку з виходом на пенсію, які мають відповідати попередньому рівню оплати їх праці“ (пункт 54).

На законодавчому рівні тільки прийнятий 15 грудня 1992 р. Закон України «Про статус суддів» уперше закріпив в Україні принцип – здійснення судової діяльності на засадах професіоналізму.

Постановою Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів» постановила:

Внести до Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів» такі доповнення:

Пункт перший доповнити абзац 2 і 3: «Встановити, що право на отримання щомісячного довічного утримання, передбачено статтею 43 Закону України «Про статус суддів» поширювалось, також на суддів, які до введення цього Закону в дію вийшли на пенсію за віком при умові наявності у них стажу роботи на посаді судді не менше 20 років, суддям яким не присвоєні кваліфікаційні класи, розмір місячного довічного грошового утримання обчислюється з врахуванням посадового окладу судді працюючого на відповідній посаді і доплати за вислугу років» [164].

Довічне щомісячне грошове утримання суддям Конституційного Суду України, Верховного Суду України виплачується за рахунок державного бюджету зазначених судами: суддям арбітражних судів – Вищим Арбітражним Судом України; суддям військових судів – Міністерством Оборони України; суддям інших судів – Міністерство юстиції України.

Щомісячне довічне грошове утримання суддям у відставці виплачувалось в суді за останнім місцем роботи або за їх вибором у суді за місцем їх проживання. При зміні зарплатної плати суддів розмір щомісячного утримання судді у відставці обчислюється виходячи з нового розміру заробітної плати працюючого на відповідній посаді судді [164].

Поданням Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів» статтю 43 п. 4 суддям у відставці, які мають стаж роботи на посаді судді не менше 20 років надано право на одержання звільненого від сплати податку щомісячного грошового утримання в розмірі 80 відсотків заробітної плати працюючого на відповідній посаді судді.

Постановою Верховної Ради України від 15 грудня 1992 року цей Закон введено в дію з моменту його опублікування. Але. Ні Закон України «Про статус суддів», ні Постанова Верховної Ради України «Про введення в дію Закону України «Про статус суддів» не вирішено питання про поширення дії п. 4 ст. 43 на суддів, які вийшли на пенсію до його прийняття, при наявності у них стажу роботи не менше 20 років.

Таких суддів в Україні не велика кількість - 609 чоловік. Загальний стаж роботи кожного з них понад 30, 40 та 50 років, на посаді суддів більшість працювали понад 25, 30, 35 років. Серед 609 пенсіонерів – суддів 224 учасники Великої Вітчизняної війни, з яких 127 інваліди війни та інваліди праці. Вони звертались до Верховної ради України, Верховного Суду України та Міністерства юстиції України з проханням вирішити у законодавчому порядку питання про поширення на них дії п. 4 ст. 43 Закону України «Про статус суддів». Ці дані та фінансові розрахунки свідчать про можливість позитивного вирішення цього питання. Для щомісячного грошового утримання в розмірі 80 відсотків заробітної плати працюючого на відповідній посаді судді 609 згаданих пенсіонерів за мінусом розміру пенсії та доплат до пенсій за віком, учасникам і інвалідам Великої Вітчизняної війни, яку вони отримують додатково потрібно 72398 тис. крб. на рік. При вирішенні цього питання не може не враховуватись моральна сторона і справедливість. Люди які перенесли тяготи війни, повоєнного періоду, у важких умовах захищали законні права та інтереси громадян України не можуть ставитись у гірше становище порівняно з тим суддями, які виходитимуть у відставку згодом. Пояснювальна записка про поширення на минулий час умов соціального захисту деяких інших працівників правоохоронних органів додається, а також додається звернення деяких пенсіонерів. Просимо Верховну Раду України поширити на суддів, які вийшли на пенсію до прийняття Закону України «Про статус суддів» і мають стаж роботи на посаді судді понад 20 років п.4 ст. 43, якою передбачалось право на одержання щомісячного утримання в розмірі 80% заробітної плати працюючого на відповідній посаді судді, як це

позитивно вирішила Верховна Рада Російської Федерації [164].

Розрахунок витрат на грошове утримання суддів, які вийшли у відставку до прийняття Закону України «Про статус суддів» передбачали у таких розмірах:

Судді які вийшли у відставку 27, Верховний Суд України – середньомісячна зарплата з урахуванням доплат за вислугу років – 62387, місячний фонд зарплати/тис. крб. – 1684,0

Судді які вийшли у відставку 181, Обласні суди – середньомісячна зарплата з урахуванням доплат за вислугу років – 56637, місячний фонд зарплати/тис. крб. – 10251,0

Судді які вийшли у відставку 401, Народні суди – середньомісячна зарплата з урахуванням доплат за вислугу років – 47378, місячний фонд зарплати/тис. крб. – 18998,0

Всього: 609 суддів. Сума їхньої зарплати – 30933,0.

Річний фонд витрат: $30933,0 \times 12 \times 0,8 = 296956,8$ тис. крб.

Пенсійне забезпечення суддів складає: $13800 \times 385 \text{ чол.} \times 12 = 63756,0$ тис. крб.

$16100 \times 97 \text{ чол.} \times 12 = 18740,4$ тис. крб.

$27600 \times 127 \text{ чол.} \times 12 = 42062,4$ тис. крб.

Разом: 124558,8 тис. крб.

Необхідно додатково: $296956,8 - 124558,8 = 172398,0$ тис. крб. [164].

Міністерство Фінансів України на ім'я П'ятачку П.О. було надіслано лист з проханням. Комісія Верховної Ради України у питанні законодавства і законності просила Міністерство Фінансів дати висновок про фінансове забезпечення проекту Постанови Верховної Ради України Про доповнення Постанови Верховної Ради України від 15 грудня 1992 року «Про порядок введення в дію Закону України Про статус суддів» [164].

Міністерство Фінансів України розглянувши лист з проханням дати висновок про фінансове забезпечення проекту Постанови Верховної Ради України «Про доповнення Постанови Верховної Ради України» від 15 грудня 1992 р. «Про порядок введення в дію Закону України Про статус суддів» і повідомило, що проект зазначеної Постанови Мінфіну не надіслано. Разом з листом поданий лист Міністерством юстиції України на ім'я Голови Верховної Ради України з проською поширити дію п.4 ст.43 Закону України «Про статус суддів» щодо виплати суддями у відставці і мають стаж роботи на посаді судді не менше 20 р., щомісячне грошове утримання в розмірі 80% заробітної плати працюючого на відповідній посаді судді, на суддів, які вийшли на пенсію до прийняття цього Закону.

Враховуючи, що виплата пенсій суддями проводиться за рахунок Пенсійного фонду, кошти якого не входять до складу Державного бюджету, Мінфін вважає, що висновок про фінансове забезпечення внесення зазначених змін і доповнення до Закону України «Про статус суддів» повинні подати Комісії Пенсійний Фонд і Міністерство соціального захисту населення [164].

Міністерство соціального захисту населення України 24.06.1993 р. №02.-20/26 на №01-1/13-14 від 09.06.1993 р. Заступнику Голови Комісії Верховної

Ради України у питанні законодавства і законності Ткачуку А.Ф. розглянуло надісланий Проект Постанови Верховної Ради України, що стосується доповнення до п.6 Постанови Верховної Ради України від 15 грудня 1992 року «Про введення в дію Закону України Про статус суддів» і повідомило, що зауважень до нього не має.

Пенсійний Фонд України 01.07.1993 №10.01. – 735 на №07.1/ 13-43 від 09.06.1993 р. на запит щодо доповнення Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України Про статус суддів» повідомляє, що законодавством здійснення за рахунок Пенсійного Фонду таких виплат, як довічне грошове утримання п.4 ст.43 Закону України «Про статус суддів» не передбачено. Зазначені виплати не є також і пенсією. У Законі України «Про статус суддів» джерела фінансування довічного грошового утримання суддів не передбачено. Таким чином, Пенсійний Фонд України не має законних підстав для фінансування вказаних виплат. Ці виплати повинні здійснюватися за рахунок державного або місцевого бюджету, як і інші виплати, передбачені Законом України «Про статус суддів», а не за рахунок Пенсійного фонду України [164].

У Законі СРСР «Про статус суддів [34, с. 18] в Розділі VII ст. 20 зазначалось, матеріальне і соціальне забезпечення суддів: 1) заробітна плата для суддів встановлюється з урахуванням кваліфікаційної атестації. Порядок призначення і розміри доплат до посадового окладу за кваліфікацію, а також пенсійного забезпечення суддів встановлюються законодавством Союзу РСР і союзних республік. 2) Місцеві ради народних депутатів зобов'язані не пізніше як через шість місяців після обрання судді забезпечити його благоустроєним жилим приміщенням у вигляді окремої квартири або будинку.

В ст. 42 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року зазначалось, матеріальне та соціальне забезпечення судді є гарантією його незалежності. В статті 44 розкривалося поняття матеріального і побутового забезпечення суддів: а) заробітна плата суддів складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та інших надбавок. б) розміри посадових окладів суддів встановлюються Кабінетом Міністрів України; в) грошове утримання судді військового суду складається з посадового окладу, окладу за військове звання, доплат за кваліфікаційний клас судді та за вислугу років військовослужбовця; г) суддям виплачується щомісячна надбавка за вислугу років у розмірах: при стажі роботи понад 3 роки - 10 відсотків, понад 5 років - 15, понад 10 років - 20, понад 15 років - 25, понад 20 років - 30, понад 25 років - 40 відсотків від посадового окладу з урахуванням доплати за кваліфікаційні класи. Не пізніше як через шість місяців після обрання суддя Конституційного Суду, Верховного Суду, вищого спеціалізованого суду, апеляційного та місцевого суду, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується благоустроєним житлом у вигляді окремої квартири чи будинку або службовим житлом за місцем знаходження суду. Судді військових судів забезпечуються таким же житлом і в ті ж строки за рахунок Міністерства оборони України. У разі незабезпечення судді благоустроєним житлом у

зазначені строки суд за рахунок державного бюджету може придбати квартиру або будинок за ринковими цінами і передати їх у користування судді.

З метою створення умов для діяльності судів державою розроблено й поступово втілюються в життя відповідні заходи щодо забезпечення їх необхідним обладнанням, транспортом, засобами оргтехніки та іншими матеріально-технічними ресурсами, в тому числі виділяють валютні кошти для здійснення міжнародних зв'язків суддів і членів їх сімей прирівняно щодо медичного, побутового та транспортного обслуговування до відповідних посадових осіб Кабінету Міністрів України, місцевих державних адміністрацій [97].

Питання матеріального забезпечення судді знайшло своє відображення і в Міжнародних правових актах зокрема, у п. 6 «Оплата праці та соціальний захист» Європейської Хартії про статус суддів 1998 року [29, с. 7] зазначалось: що рівень оплати, на який судді мають право за виконання своїх професійних судових обов'язків, повинен бути таким, щоб захистити їх від тиску, спрямованого на те, щоб вплинути на їхні рішення чи судову поведінку взагалі та погіршити їхню незалежність та неупередженість. У п. 6.3 Хартії передбачалось, що судді матимуть соціальні пільги, тобто захищеність від звичайних соціальних ризиків: хвороби, пологової відпустки, інвалідності, забезпечення у старості.

Сам термін «гарантія» означає порука (запорука), умова, що забезпечує що-небудь [176, с. 26].

На заміну Закону України «Про статус суддів» 1992 року був прийнятий Закон України «Про судоустрій України» 7 лютого 2002 р. [4, с. 38] в ст. 123 передбачалось: 1) розмір заробітної плати (грошового забезпечення) судді повинен забезпечувати його фінансову незалежність, визначається відповідно до закону про статус суддів та інших нормативно-правових актів щодо умов оплати праці суддів і не може бути зменшений; 2) розмір заробітної плати працівників апарату судів та працівників державної судової адміністрації, їх побутове забезпечення і рівень соціального захисту визначаються законом про державну службу, іншими нормативними актами; 3) Державна судова адміністрація несе видатки на поховання та увічнення пам'яті суддів, у тому числі суддів у відставці.

Особливості матеріального забезпечення судді порівняно з іншими категоріями працівників передбачені й при виході його у відставку, що регламентується розділом X. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [45, с. 67] Судді, який вийшов у відставку, виплачується вихідна неоподатковувана допомога в розмірі 10 місячних заробітних плат за останньою посадою. Якщо ж суддя, відставка якого була припинена у зв'язку з повторним обранням на посаду, знову подає заяву про відставку, виплата вихідної допомоги не здійснюється. Конституційний Суд України вважає, що за своєю правовою природою вихідна допомога є разовою формою матеріальної винагороди при виході судді у відставку. Вона виплачується з метою забезпечення йому належних соціально-побутових умов, а також для

стимулювання осіб, які перебувають на посаді судді, до довгострокового виконання ними професійних обов'язків. Вихідна допомога не належить до таких конституційних гарантій незалежності суддів, як суддівська винагорода чи довічне грошове утримання, оскільки не є основним джерелом матеріального забезпечення суддів, не має постійного характеру та не покриває соціальних ризиків, пов'язаних, зокрема, із хворобою, інвалідністю, старістю.

Також в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» для суддів встановлено особливу систему оплати праці, що відповідає специфіці виконуваної ними трудової функції.

Її регламентація здійснюється в розділі IX Закону України «Про судоустрій і статус суддів». В ст. 129 зазначає, що суддівська винагорода регулюється цим та Законом України «Про Конституційний Суд України» і не може визначатися іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до ч. 2 ст. 129 цього ж закону, суддівська винагорода складається з посадового окладу й доплат. Передбачено 4 види доплат, а) за вислугу років, б) перебування на адміністративній посаді в суді, в) науковий ступінь, г) роботу яку передбачає доступ до державної таємниці. Посадовий оклад судді місцевого суду встановлюється в розмірі 15 мінімальних заробітних плат, визначених законом. В ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р., зазначається що, оплата запроваджується поетапно: з 1 січня 2011 року - 6 мінімальних заробітних плат; з 1 січня 2012 року - 8 мінімальних заробітних плат; з 1 січня 2013 року - 10 мінімальних заробітних плат; з 1 січня 2015 року - 15 мінімальних заробітних плат.

2) Посадові оклади інших суддів встановлюються пропорційно до посадового окладу судді місцевого суду з коефіцієнтом: а) судді апеляційного суду - 1,1; б) судді вищого спеціалізованого суду - 1,2; в) судді Верховного Суду України, судді Конституційного Суду України - 1,3.

3) Суддям виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі: за наявності стажу роботи до 5 років - 15 відсотків, більше 5 років - 20 відсотків, більше 10 років - 30 відсотків, більше 15 років - 40 відсотків, більше 20 років - 50 відсотків, більше 25 років - 60 відсотків, більше 30 років - 70 відсотків, більше 35 років - 80 відсотків посадового окладу.

4) Суддям, які обіймають посади заступника голови суду, секретаря судової палати, заступника секретаря судової палати, секретаря пленуму вищого спеціалізованого суду, секретаря Пленуму Верховного Суду України виплачується щомісячна доплата у розмірі 5 відсотків посадового окладу судді відповідного суду, голові суду - 10 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

5) Суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук з відповідної спеціальності у розмірі відповідно 15 і 20 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

6) Суддям виплачується щомісячна доплата за роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці, у розмірі залежно від ступеня секретності інформації: відомості та їх носії, що мають ступінь секретності "цілком

таємно", - 10 відсотків посадового окладу судді відповідного суду; відомості та їх носії, що мають ступінь секретності "таємно", - 5 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

Стаття 132 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [45, с. 68] регламентує питання щодо забезпечення житлових умов судді: після призначення на посаду суддя Конституційного суду України, вищого спеціалізованого суду, апеляційного, місцевого суду, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується службовим житлом за місцем знаходження суду.

Також Закон СРСР «Про статус суддів» 1989 року, в ст. 22 передбачав, збереження за народними засідателями заробітної плати, інших виплат і пільг на час виконання ними обов'язків у суді: 1) За народними засідателями на час виконання ними обов'язків у суді зберігається середній заробіток за місцем постійної роботи. 2) Щодо інших виплат і пільг час виконання народними засідателями обов'язків у суді прирівнюється до часу виконання основної роботи. 3) Порядок і розміри відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням народними засідателями їхніх обов'язків у суді, встановлюються законодавством союзних республік.

Стаття 45 Закону України «Про статус суддів» зазначала, соціальний захист суддів: Життя і здоров'я суддів підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок державного бюджету на суму десятирічного грошового утримання за останньою посадою.

2. У разі загибелі (смерті) судді, що сталася у зв'язку з виконанням відповідно до закону службових обов'язків, сім'ї загиблого виплачується одноразова страхова сума за рахунок страхових платежів по обов'язковому державному особистому страхуванню суддів в розмірі десятирічного грошового утримання за останньою посадою. За сім'єю загиблого зберігається право на отримання і придбання жилого приміщення на умовах і підставах, які мали місце до загибелі судді, незалежно від стажу його роботи.

3. У разі заподіяння судді у зв'язку з виконанням відповідно до закону службових обов'язків каліцтва чи іншого стійкого ушкодження здоров'я, що виключає можливість продовження професійної діяльності, йому виплачується одноразова страхова сума за рахунок страхових платежів по обов'язковому державному особистому страхуванню суддів в розмірі п'ятирічного заробітку.

Крім того, йому щомісячно виплачується компенсація в розмірі різниці між втраченим заробітком і призначеною пенсією без врахування одноразової страхової суми. За ним також зберігається право на отримання і придбання жилого приміщення відповідно до положень статті 44 цього Закону, незалежно від тривалості роботи на посаді судді. Коли заподіяне каліцтво чи інше пошкодження здоров'я не призвело до стійкої втрати працездатності, виплачується одноразова страхова сума за рахунок страхових платежів по обов'язковому державному особистому страхуванню суддів в розмірі річного заробітку.

4. У разі загибелі (смерті) судді, в тому числі судді у відставці, внаслідок тілесного ушкодження чи іншого ушкодження здоров'я, пов'язаного з виконанням відповідно до закону службових обов'язків, непрацездатним членам сім'ї, що перебували на його утриманні, щомісячно виплачується компенсація в розмірі різниці між частиною заробітку загиблого, що припадала на їх частку, і призначеною пенсією у зв'язку з втратою годувальника без урахування одноразової допомоги.

5. Збитки, заподіяні знищенням або пошкодженням майна судді чи членам його сім'ї і близьким родичам у зв'язку з виконанням відповідно до закону суддею службових обов'язків, відшкодовуються державою в повному розмірі. Виплата відповідних сум провадиться за рахунок державного бюджету.

6. Пенсія чи довічне грошове утримання судді виплачується йому повністю незалежно від заробітку, одержуваного після виходу у відставку, або на пенсію. Різниця між розміром пенсії, на яку має право особа відповідно до цього Закону, та розміром пенсії, призначеної в солідарній системі відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", фінансується за рахунок коштів Державного бюджету України.

В Главі 18 Закону України «Про судоустрій України» передбачалось, що відповідно до Конституції України фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів забезпечує держава. Забезпечення функціонування судової влади передбачає: 1) окреме визначення у Державному бюджеті України видатків на фінансування судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону; 2) законодавче гарантування повного і своєчасного фінансування судів; 3) гарантування достатнього рівня соціального забезпечення суддів.

Стаття 123 Закону України «Про судоустрій України» зазначала, заробітна плата, побутове забезпечення та соціальний захист суддів і працівників судів: 1. Розмір заробітної плати (грошового забезпечення) судді повинен забезпечувати його фінансову незалежність, визначається відповідно до закону про статус суддів та інших нормативно-правових актів щодо умов оплати праці суддів і не може бути зменшений.

Розмір заробітної плати працівників апарату судів та працівників державної судової адміністрації, їх побутове забезпечення і рівень соціального захисту визначаються законом про державну службу, іншими нормативними актами.

Державна судова адміністрація несе видатки на поховання та увічнення пам'яті суддів, у тому числі суддів у відставці.

Також важливою формою матеріального забезпечення судді є їх соціальне страхування. Життя і здоров'я носіїв судової влади, відповідно до ст .135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та

професійних захворювань України, згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [40].

Також, суддя і члени його сім'ї мають право на безоплатне медичне обслуговування в державних закладах охорони здоров'я, що теж є однією з гарантій забезпечення належної діяльності представників судової влади. Члени їх сімей вправі обслуговуватися в тих же медичних закладах, де обслуговуються й судді, що зазначено в ст. 137 цього ж Закону України.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ст. 135 встановлює імперативну норму, згідно з якою життя і здоров'я суддів підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" [45].

Стаття 144 цього ж Закону, зазначає, матеріальне, побутове забезпечення та соціальний захист працівників судової системи: 1. Розмір заробітної плати працівників апаратів судів, Державної судової адміністрації України, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України, їхнє побутове забезпечення і рівень соціального захисту визначаються законом і не можуть бути меншими, ніж у відповідних категорій державних службовців органів законодавчої та виконавчої влади.

Головні розпорядники коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів здійснюють видатки на поховання та увічнення пам'яті суддів, у тому числі суддів у відставці.

У кошторисах судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України передбачаються кошти на представницькі витрати.

Поняття щомісячного довічного грошового утримання міститься у Рішенні Конституційного Суду України від 11.10.2005 року №8 – це особлива форма соціального забезпечення суддів, зміст якої полягає в гарантованій державою щомісячній звільненій від сплати податків грошовій виплаті, що служить забезпеченню їх належного матеріального утримання, в тому числі після звільнення від виконання обов'язків судді. Щомісячне довічне грошове утримання судді у встановленому розмірі спрямовано на забезпечення гідного його статусу життєвого рівня, оскільки суддя обмежений у можливості працею заробляти додаткові матеріальні блага [133].

Особливість щомісячного довічного грошового утримання полягає у правовому регулюванні, а також у джерелах його фінансування, визначених Конституцією й Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з ч. 1 ст. 130 Основного Закону України держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів [70].

Фінансування щомісячного довічного грошового утримання суддів здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Щомісячне довічне грошове утримання виплачується судді за останнім місцем роботи в

розмірі 80% грошового утримання судді, який працює на відповідній посаді. Передбачено, що за кожен повний рік роботи на посаді судді понад 20 років цей розмір збільшується на 2% заробітку, але не більше 90% заробітної плати судді, без обмеження граничного розміру, такого утримання.

Єдиною підставою для припинення виплат щомісячного утримання судді є припинення його відставки, що приймається лише Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Стаття 139 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає такі підстави для цього: повторне обрання на посаду судді; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину; припинення його громадянства; визнання його безвісно відсутнім або оголошення його померлим; смерть судді.

Додаткове матеріальне забезпечення й гарантії для суддів спрямовані на забезпечення найбільш ефективної їх діяльності, і як наголошує Конституційний Суд України у Рішенні по справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58 і 60 Закону України «Про Державний бюджет України» на 2001 рік, Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 ч.1 ст.58 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 р., створюють механізм захищеності судової влади [117].

Закон СРСР «Про статус суддів», в Розділом VII ст. 20 ч. 2 передбачалось, місцеві Ради народних депутатів зобов'язані не пізніше як через шість місяців після обрання судді забезпечити його благоустроєним жилим приміщенням у вигляді окремої квартири або будинку.

Стаття 133 Закону України «Про статус суддів», встановлювалось, що суддя забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України мантиєю на нагрудним знаком, окремим кабінетом, робочим місцем та необхідними для роботи засобами [45].

У Конституції України в ст. 130 зазначається: держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів. Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування [70].

Стаття 119 Закону України «Про судоустрій України» також передбачала, систему забезпечення функціонування судової влади. В Україні діє єдина система забезпечення функціонування судової влади - судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України.

Організаційне забезпечення діяльності судів покладається на державну судову адміністрацію, що утворюється і функціонує відповідно до вимог цього Закону. Організаційне забезпечення діяльності судів відповідно до цього Закону становлять заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру, спрямовані на створення умов для повного і незалежного

здійснення правосуддя.

Судові органи, інші органи державної влади беруть участь в організаційному забезпеченні діяльності судів у випадках і порядку, передбачених цим та іншими законами.

Порядок організаційного забезпечення діяльності Конституційного Суду України встановлюється цим Законом, законом про Конституційний Суд України.

Згідно зі статтею 132 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» після призначення на посаду суддя Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищого спеціалізованого суду, апеляційного, міського суду, який потребує поліпшення житлових умов, отримує службове житло за місцем знаходження суду.

За рахунок коштів Державного бюджету України суддя забезпечується мантиєю й нагрудним знаком, він має окремий кабінет, робоче місце й забезпечується необхідними для роботи засобами. Така норма теж є гарантією належної реалізації суддями своєї трудової діяльності, ефективного відправлення правосуддя.

Законом України «Про оплату праці» в ст. 1 зазначено, заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [43].

У ст. 1 Конвенції МОП №95 «Про захист заробітної плати» (Ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 30 червня 1961 року) де, термін «заробітна плата» визначається як незалежно від назви й методу обчислення, будь-яку винагороду або заробіток, які можуть бути обчислені в грошах, і встановлені угодою або національним законодавством, що їх роботодавець повинен заплатити, на підставі письмового або усного договору про наймання послуг, працівникові за працю, яку виконано, чи має бути виконано, або за послуги, котрі надано, чи має бути надано [63].

У країнах Європейського Союзу під цим правовим поняттям розуміють «звичайну базу або мінімальну оплату праці чи будь-яку іншу винагороду у грошовому еквіваленті, яку отримає робітник за виконану роботу» (ст. 119 Договору про заснування Європейського Співтовариства 1957 р.) [142].

Праця суддів підпадає під дію норм трудового права, і відповідно є оплачуваною. Оплата праці регламентується КЗпП України «Про оплату праці» й нормативно-правовими актами прийнятими в їх розвиток. Також оплата праці судді, спеціальні норми, закріплені Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Зміст і характер трудової функції суддів, має свою специфіку, особливості. Основоположенні принципи організації оплати праці:

- оплата праці повинна забезпечувати працівникові та членам його сім'ї гідний рівень життя, відповідаючи як можливостям досягнутого стану економіки, так і його спеціального статусу, що передбачає певний рівень культурних, професійних і соціальних потреб;
- диференціація оплати праці має залежати від складності останньої, кваліфікації працівника та інших об'єктивних умовах, що впливають на

винагороду за працю;

- вона повинна стимулювати працівника до розкриття своїх розумових і фізичних здібностей та їх реалізації в процесі трудової діяльності;
- не повинно бути дискримінації в оплаті праці з причин раси, статі, віросповідання чи політичних поглядів;
- недопустимо, щоб заробітна плата працівника залежала від результатів праці інших працюючих, підрозділів чи організації в цілому [146].

Отже, законодавством України передбачено достатній обсяг гарантій для забезпечення незалежності суддів. Проте їх реалізація на практиці здійснюється не в повному обсязі через відсутність фінансування.

Висновки до розділу 3

1. Судді судів загальної юрисдикції мають широкий обсяг прав для здійснення правосуддя. В законодавстві 1991-2014 рр. службові права суддів поступово деталізувалися та розширялися. Проте деякі з прав суддів не могли бути реалізовані через відсутність законодавчо закріпленої процедури і гарантій їх реалізації, що надавало їм декларативного характеру. Відтак в українському законодавстві має бути закріплений чіткий перелік службових прав суддів, розкритий їх зміст та передбачений механізм реалізації.

2. Виконання службових обов'язків суддів судів загальної юрисдикції забезпечено інститутом дисциплінарної відповідальності. У правовому регулюванні 1991-2014 рр. мали місце ряд колізій щодо суб'єктів ініціювання дисциплінарного провадження. Нечіткість сприяла неоднозначній практиці реагування на повідомлення про дисциплінарні проступки. У тому числі прийняття Закону України «Про судоустрій України» по суті ліквідувало порядок притягнення суддів до даного виду відповідальності.

3. Недоліки правового регулювання дисциплінарної відповідальності обумовили неефективну реалізацію цього інституту. Вони проявилися у неузгодженості нормативно-правових актів між собою. У зв'язку з цим протягом 2002-2010 рр. механізм з притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності був заблокований. Якісні зміни в правове регулювання вніс Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: дисциплінарне провадження отримало змагальний характер; знято будь-які обмеження щодо суб'єктів ініціативи дисциплінарного провадження; розширено перелік дисциплінарних стягнень.

4. Гарантії незалежності суддів отримали широке закріплення в законодавстві України 1991-2014 років. Однак їх практична реалізація виявила ряд недоліків, пов'язаних з неузгодженістю відповідних законів та підзаконних актів та обмеженими можливостями державного фінансування.

ВИСНОВКИ

У дисертації на теоретичному і фактичному матеріалі вирішено наукове завдання, яке полягає у відтворенні динаміки формування структури правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні 1991-2014 рр., а також в узагальненні та переосмисленні як позитивного, так і негативного досвіду реалізації правового статусу суддів судів загальної юрисдикції.

1. Засади правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні почали закладатися з виникненням держави та запровадженням судового способу вирішення соціальних конфліктів. Класичної структури правовий статус суддів судів загальної юрисдикції в Україні почав набувати після виокремлення судової спільноти від державного (княжого) апарату в окрему гілку влади в другій пол. XVI - XVII ст. та остаточно сформувався у XIX ст., отримавши повноцінне нормативне закріплення та теоретичне обґрунтування у ході судової реформи 1864 р.

2. Структура правового статусу суддів загальної юрисдикції в Україні розвивалася на різних етапах державотворення за протилежними національними векторами: під впливом власних національних традицій (в добу Київської Русі, Галицько-Волинської, Литовсько-Руської держави, Гетьманщини тощо), а також під впливом права Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Російської імперії, Радянського Союзу.

3. Протягом 1991-2014 рр. законодавство України про статус суддів судів загальної юрисдикції розвивалося під впливом вітчизняних політичних та міжнародних сил. Визначено конституційно-правові засади правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, сформовано систему нормативно-правових актів про статус суддів. Їх становлення відбувалося у тісному взаємозв'язку з виконавчою владою, зокрема політичним впливом Президента України. Як наслідок, перше десятиліття її застосування виявило багато недоліків у правовому регулюванні процедур набуття правового статусу, притягненні до дисциплінарної відповідальності, гарантій незалежності суддів. Всі вони були обумовлені неузгодженістю повноважень між гілками влади з цих питань, керованою стремлінням політичного впливу на суд. Такий підхід суперечив принципу незалежності суддів, що викликало критику з боку судової спільноти та міжнародних експертів. За їх ініціативою 2010-2014 року

розпочався якісно новий етап судової реформи, на якому структура правового статусу суддів судів загальної юрисдикції була реформована відповідно до принципу незалежності суддів, встановлених у міжнародних документах з урахуванням позицій міжнародних експертів.

4. Становлення засад правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні відбувалося у тісному взаємозв'язку з виконавчою владою, пройшовши шлях від повного ототожнення до збереження механізмів впливу за виконавчою владою через участь у процедурі формування корпусу суддів; припинення їх повноважень та притягнення до юридичної відповідальності.

5. Незалежність судової влади в Україні забезпечується особливим порядком формування корпусу суддів судів загальної юрисдикції, гарантіями їх правового статусу, та особливими процедурами притягнення до юридичної відповідальності та припинення правового статусу. У механізмі їх здійснення залученні всі гілки влади. Однак співвідношення їх повноважень в законодавстві 1991-2010 рр. тяжіло на користь виконавчої влади. Суддівське самоврядування було позбавлено важелів впливу на прийняття рішень щодо вирішення питань формування корпусу суддів судів загальної юрисдикції та реалізації їх правового статусу. З 2010-2014 року у національній судовій системі відбулися суттєві покращення щодо підвищення ролі органів суддівського самоврядування та судового товариства через закріплення статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; розширення повноважень Ради суддів з кадрових та дисциплінарних питань; розпочався процес реформування статусу Вищої ради юстиції.

6. Добросовісне виконання суддями судів загальної юрисдикції службових обов'язків у суді, всебічний розгляд ними обставин справи, постановлення об'єктивного і неупередженого вироку забезпечувалося інститутом дисциплінарної відповідальності. Цей структурний елемент правового статусу суддів загальної юрисдикції протягом 1991-2014 рр. зазнав значних перетворень. Дисциплінарне провадження отримало змагальний характер; знято будь-які обмеження щодо суб'єктів ініціативи дисциплінарного провадження; розширено перелік дисциплінарних стягнень; визначено єдиний дисциплінарний орган та запроваджено процедуру оскарження його рішення до суду. Недоліком залишилася подвійна процедура одночасного притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1992. – P. 788-822.
2. Sambhav N. Sankar. Disciplining the Professional Judge // California Law Review. – July 2000. – №4. – P.118.
3. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Е. Б. Абросимова. – М.: Институт права и публичной политики, 2002. – 160 с.
4. Алексеев С. С. Проблемы теории права / С. С. Алексеев. – Свердловськ: Вид-во Свердлов. Юрид. ін-ту, 1972. – Т.1. – 374 с.
5. Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия / Т. В. Апарова. – М.: 1996. – 301 с.
6. Арістотель «Афінська політика» Хрестоматія по всеобщей истории государства и права / Под ред. проф. З. М. Черниловского. – М., 1973. – С. 34 – 36
7. Беляев П. О. специальном назначении и судебная грамота в древнем Русском процессе / П. О. Беляев. – М., 1897. – 16 с.
8. Бойко В. Суддя як центральна фігура в судовій реформі / В. Бойко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – №34. – С. 121 – 125.
9. Васьковский Е. В. Российско-американский семинар для представителей судов и представителей квалификационных коллегий судей субъектов Российской Федерации «Продбор судей, судейская этика и дисциплина» / Е. В. Васьковский // Государство и право. – 1999. – №6. – С. 92 – 101.
10. Венедиктов В. С. Теоретичні проблеми юридичної відповідальності в трудовому праві / В. С. Венедиктов. – Харків: Консум, 1996. – 167 с.
11. Власов И. С. Судьи в зарубежных странах. Законодательство зарубежных стран: [Обзорная информация] / И. С. Власов. – Вып. 2. – М.: ВНИИ Советского государственного строительства и законодательства, 1991. – 433 с.
12. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев, 1905. – 712 с.

13. Гавриленко Д. А. Правова держава і дисципліна / Д.А. Гавриленко. – Мінськ: Наука і техніка, 1991. – 119 с.
14. Гинцбург Л. Я. Проблемы рабочего времени в СССР / Л. Я. Гинцбург. – М.: Юрид.мит., 1968. – 184 с.
15. Голунский С. А. История суда и уголовного процесса: альбом наглядных пособий / С. А. Голунский, Д. С. Карев. – М., 2002. – 100 с.
16. Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина перша) / О. В. Гончаренко // Вісник Вищої ради юстиції. – № 1 (5). – 2011. – С. 77 – 92.
17. Городовенко В. В. Незалежність суддів і моральні засади суддівської професії / В. В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – №4. – С. 42 – 44.
18. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія / В. В. Городовенко. – К.: Фенікс, 2007. – 224 с.
19. Горшенев В. М. До питання про поняття юридичної відповідальності у радянському праві / В. М. Горшенев // Питання теорії радянського права. – Новосибірськ, 1966. – С. 343 – 452.
20. Горшенев В. М. Юридическая деонтология: [учебное пособие] / В. М. Горшенев, И. В. Бенедик. – К.: Изд-во УМК при Минвузе УССР, 1988. – С. 78.
21. Греков Б. Д. Феодалные отношения в Киевском государстве / Академия наук СССР. Историческая комиссия / Б. Д. Греков. – М., – Л., 1935. – 136 с.
22. Гринюк В. О. Окремі питання притягнення суддів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності / В. О. Гринюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. – № 84. – 2010. – С.58 – 60.
23. Грошевой Ю. М. Проблеми соціальної психології в кримінальному судочинстві / Ю. М. Грошевой // Радянське право. – 1972. – № 8. – С. 78 – 82.
24. Грошевой Ю. М. Проблема формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Грошевой. – Харьков: Высшая школа, 1975. – 144 с.
25. Державна судова адміністрація України: структурний аналіз та рекомендації [Електронний ресурс] / під ред. М. Зіммер. – К., 2012. – 54 с. – Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc.
26. Дмитренко Ю. П. Трудове право України: підручник / Ю. П. Дмитренко. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.
27. Дьяконов М. Очерки общественного и государственного строя Древней Руси / М. Дьяконов. – М, 1926. – 402 с.
28. Дювернуа Н. Источники права и суд в Древней России / Н. Дювернуа. – М., 1869. – 416 с.

29. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» / Рада Європи. – 1998. – №7. – С.2 – 6.
30. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ, 2015. – 708 с.
31. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Єгорова Валентина Сергіївна. – К., 2008. – 180 с.
32. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню кандидата юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В. С. Єгорова. – К., 2008. – 17 с.
33. Жиров А. П. Правовые аспекты аттестации руководящих работников и специалистов в промышленности: автореф. дис. на соискание научн. степени кандидата юрид. наук: спец. 12.00.05 / А. П. Жиров. – М., 1979. – 23 с.
34. Закон «О статусе судей в СССР» от 04.08.1989 / Верховный Совет СССР // Ведомости съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР.– 1989. – № 9. – 223 с.
35. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37 – 38. – Ст.2004.
36. Закон України «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України» № 1625-IV від 18.03.2004 / Верховна Рада України // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 75 (2738).
37. Закон України «Про Вищу раду юстиції» №22/98-ВР від 15.01.1998 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146
38. Закон України «Про відпустки» № 504/96-ВР від 15.11.1996 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2 – 3. – Ст.12.
39. Закон України «Про громадянство України» № 1636-XII від 08.10.1991 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №13. – Ст. 65.
40. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» №1105-XIV від 23.09.1999 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46 – 47. – Ст.403
41. Закон України «Про Конституційний Суд України» № 422/96-ВР від 16.10.1996 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
42. Закон України «Про обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України» № 1625-IV від 18.03.2004 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради

- України. – 2010. – № 41 – 42. – Ст. 529
43. Закон України «Про оплату праці» № 108/95-ВР від 24.03.1995 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 11. – Ст. 75
44. Закон України «Про статус суддів» № 2863-ХІІ від 15.12.1992 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 8. – Ст. 56
45. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41 – 45. – Ст. 529
46. Закон України «Про судоустрій України» № 3018-III від 07.02.2002 / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27 – 28. – Ст. 180.
47. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження Кодексу законів про працю Української РСР» № 322-VIII від 10.12.1971 // Відомості Верховної Ради України . – 1971. – №50. – Ст. 375.
48. Заява Ради суддів України «Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні» від 26.05.2006 р. [Електрон. ресурс] // Офіційний веб-портал «Судова влада в Україні» – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua>.
49. Ігонін Р. В. Контрольно-наглядові повноваження Вищої ради юстиції як критерій її позиціонування в системі поділу державної влади в Україні / Р. В. Ігонін // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 121 – 124.
50. Іоффе О. С. Питання теорії права / О. С. Іоффе, М. Д. Шаргородський. – М.: Госюриздат, 1961. – 39 с.
51. Ибрагимов М. М. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел: [Учебное пособие] / М. М. Ибрагимов, В. В. Куличенко, Б. Г. Съедин – К.: НИ и РИО Киевской высшей школы МВД, 1990. – 304 с.
52. Иванишев Н. О. древних сельских общинах в Юго-Западной России / Н. О. Иванишев. – Киев, 1863. – 76 с.
53. История судебной системы в России: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / А. А. Демичев и др.; под ред. Н. А. Колоколова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ_ДАНА: Закон и право, 2011. – 471 с.
54. Калашник О. А. Становлення та розвиток місцевих загальних судів України: історичний аспект / О. А. Калашник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 8. – С. 21 – 24
55. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин – СПб., 1830. – Т. 1 – 12.

56. Клеандров М. І. Дисциплінарна відповідальність суддів в державах-учасницях СНД / М. І. Клеандров // Законодавство і економіка. – 2001. – № 10. – С. 167 – 177.
57. Клеандров М. И. Статус судьи: правовой и смежные компоненты / М. И. Клеандров. – М., 2011. – 446 с.
58. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О Ключевский Сочинения: в 9 т. – М. 1987-1990. – Т. 1 – 9.
59. Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 10.12.1971 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2 – 3. – Ст.12
60. Кодекс професійної етики судді, затверджений V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>.
61. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X від 07.12.1984 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51 [додаток]. – Ст.1122.
62. Колоколов Н. А. Проблемы укрепления судейской независимости / Н.А. Колоколов // Советская юстиция. – 1990. – №4. – С. 10–12.
63. Конвенція МОП «Про захист заробітної плати»: від 30.06.1961 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.
64. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Кони // Избранные произведения – М.: Госюриздат, 1956. – 678 с.
65. Кононенко В. І. Неупередженість суддів / В. І. Кононенко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 58–59.
66. Конституція Греції // Конституції держав Європейського Союзу // За заг. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Видавнича група НОРМА – ИНФА. – М. – 1999. – С. 245 – 294.
67. Конституція Іспанії // Конституції держав Європейського Союзу // За заг. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Юрінком – ИНФА. – М. 1999. – 312 с.
68. Конституція Італійської республіки // Конституції держав Європейського Союзу // За заг. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Юрінком – ИНФА – М, 1999. – 423 с.
69. Конституція Республіки Македонія // Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К.: Вид-во «Право», 1996 . – 190с.
70. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, від 28 червня 1996. – №21. – Ст. 49.
71. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. зі змінами. – Х.: Право, 2011. – С. 56
72. Конституція Французької республіки // Конституції держав Європейського Союзу // За заг. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Юрінком – ИНФА. – М. 1999. – 312 с.

73. Кравчук В. М. Порядок призначення й обрання суддів загальної юрисдикції: компаративістське дослідження // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 411 – 415.
74. Кривенко В. В. Щодо статусу Вищої ради юстиції (з позицій подальшого проведення судово-правової реформи в Україні / В.В. Кривенко // Конституційно-правовий статус Вищої ради юстиції: позиції теорії та практики: матеріали науково-практичної конференції 5 жовтня 2012 року [Електронний ресурс]. – Одеса, 2012. – С. 66–76. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/content/article/nauk_prak_konf.pdf
75. Кримінальний кодекс України № 158-VIII від 05.02.2015 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України – 2015. – №13. – Ст.92
76. Курилов В. И. Аттестация специалистов народного хозяйства / В. И Курилов / отв. ред. В. И. Никитинский. – М.: Юрид. лит., 1981. – 95 с.
77. Лебин Б. Д. Права работника науки / Б. Д. Лебин, А. Прижкин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 227 с.
78. Ликос А. Л. Культура правосудия / А. Л. Ликос. – М.: Юрид. лит., 1990. – 75 с.
79. Логвиненко М. І. Вплив та повноваження інших гілок влади на кадрове забезпечення судів: теоретичний аспект поділу влади / М. І. Логвиненко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: юриспруденція. – 2013. – № 6 – 3. – Т.1. – С. 137 – 139
80. Любавский М. К. Лекции по древней русской истории до конца XVI в. / М. К. Любавский. – М., 1918. – 306 с.
81. Маляренко В. Актуальні проблеми становлення судової влади в Україні / В. Маляренко // Право України. – 1996. – №1. – С. 31–36.
82. Маляренко А. Про відповідальність судді за порушення вимог щодо несумісності / А. Маляренко // Закон и Жизнь. – 2012. – № 2. – С. 43 – 48.
83. Мартянова С. М. Правовий статус суддів Війська Запорозького козацько-гетьманської доби: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Мартянова Світлана Мирославівна. – Львів, 2011. – 208 с.
84. Матеріали розширеного засідання президії Верховного Суду України та Ради Суддів України 20 січня 1999 року // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1 (1) . – 10 – 12 с.
85. Меліхова Ю. Суд і суддя в історичній реальності (від часів Київської Русі до сьогодення) / Ю. Меліхова // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – №1 (65) – С.217 – 227.
86. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 292 с.

87. Меньшиков В. В. До питання про співвідношення моральної та юридичної відповідальності в соціалістичному суспільстві / В. В. Меньшиков // Проблеми правознавства. – Новосибірськ, 1967. – С. 143 – 168.
88. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз / Л. М. Москвич. – Х., 2003. – 224 с.
89. Муравьев Н. В. Кандидаты на судебные должности: Вопрос судоустройства и судебной политики / Муравьев Н. В. – М.: Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1886. – 185 с.
90. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції: дис. к.ю.н.: 12.00.10. «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Назаров Іван Володимирович. – Х., 2005. – 200 с.
91. Наказ Державної судової адміністрації України «Про затвердження Положення про порядок проведення атестації суддів» № 80 від 04.08.2006 р. / Державна судова адміністрація // Офіційний вісник України. – 2006. – №34. – Ст. 2445
92. Панталієнко П. В. Адміністративно-правовий статус голови місцевого суду України: авт. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.07. «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / П. В. Панталієнко. – Київ, 2012. – 17 с.
93. Петелин А. І. Проблеми правової відповідальності в соціалістичному суспільстві: [навчальний посібник / А. І. Петелин – Омськ: Омська вища школа міліції, 1976. – 215 с.
94. Підсумки V з'їзду суддів України // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 5. – Ст.16.
95. Плешньова Т. Д. Атестація служащих / Т. Д. Плешньова // Служба в государственных и общественных организациях: Межвуз. науч. тр. – Свердловск. юрид. ин-т, 1988. – 34 – 41 с.
96. Положение о народном суде от 26 октября 1920 г // Собрание узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Уполномоченых Р.С.Ф.С.Р. – 1920. – №25. – Ст. 536.
97. Постанова Верховної Ради України «Про забезпечення діяльності судів» 4019-ХІІ від 24.02.1994 / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 26. – Ст.215
98. Постанова Верховної Ради України «Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад» №1098-V від 30.05.2007 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 34. – Ст. 455.
99. Постанова Верховної Ради України «Про порядок розгляду питання про обрання на посаду судді безстроково» № 1625-IV від 18.03.2004 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 22. – Ст. 164
100. Постанова Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань

- з'ясування обставини прийняття Радою суддів України рішення про призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад» № 1165-V від 08.06.2007 / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – №35. – Ст. 485.
101. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження умов, тривалості, порядку надання та оплати творчих відпусток» від 19 січня 1998 р. № 45 / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України від 05.02.1998. – № 3, стор. 198, стаття 105.
102. Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення атестації державних службовців» від 28.12.2000 р., №1922 / Кабінет Міністрів України // Офіційний Вісник України. – 2000. – №1-2. – Ст. 27.
103. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів» від 12.04.1996 р. // Вісник Верховного Суду України. – 1996. – №1. – С. 6 – 9.
104. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – №8. – С. 74 – 78.
105. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних): [монографія] / Л. М. Москвич, С. О. Іваницький, І. О. Русанова. За заг. ред. І. Є. Марочкіна – Харків: ФІНН, 2009. – 488 с.
106. Прилуцький С. В. Формування корпусу професійних суддів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню доктора. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / С. В. Прилуцький. – К., 2003. – 19 с.
107. Пресняков А. Е. Образование Великорусского государства. Очерк по истории XIII – XV столетий / А. Е. Пресняков. – Пг., 1918. – 460 с.
108. Притика Д. Судова незалежність: етика і проблеми корупції / Д. Притика // Право України. – 2000. – №6. – С. 5 – 12.
109. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» (щодо призначення суддів на адміністративні посади)». (реєстр. №3586, текст законопроекту від 30.05.2007 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.
110. Радутная Н. В. Этика судьи под ред. В. Ткачева / Н. В. Радутная. – М.: Российская академия правосудия, 2002. – С. 15 – 33.
111. Радутная Н. В. Народный судья: Профессиональное мастерство и подготовка / Н. В. Радутная. – Юрид. лит., 1977. – 144 с.

112. Рачинський А. П. Статус державних службовців в Україні: теоретико-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Акад. внутр. справ України / А. П. Рачинський. – К., 2000. – 182 с.
113. Рекомендація № (94) 12 Комітету міністрів державам-членам про незалежність, ефективність і роль суддів // Вісник Верховного Суду України. – 1994. – № 4. – С.10 – 11.
114. Рекомендація № (94) 12 Комітету міністрів державам-членам про незалежність, ефективність і роль суддів // Вісник Верховного Суду України. – 1994. – № 4. – С.10 – 11.
115. Рішення Конституційного Суду України «Справа про призначення суддів на адміністративні посади» // Офіційний вісник України. – 2010. – №1. – Ст. 43.
116. Рішення Конституційного Суду України «Про звільнення судді з адміністративної посади» від 16.05.2007 р., №1-рп/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – №40. – Ст. 1992.
117. Рішення Конституційного Суду України «Справа щодо пілг , компенсацій і гарантій». – 2002 р., №5-рп/2002 / Конституційний Суд України //Офіційний вісник України . – 2002. – №13. – Ст. 609
118. Рішення Конституційного Суду України «Про звільнення судді з адміністративної посади» від 16.05.2007 р., №1-рп/2007 / Конституційний Суд України // Офіційний вісник України. – 2007. – №40. – Ст. 1992.
119. Рішення Ради суддів України «Щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції та звільнення з цих посад» від 31.05.2007 р., №50 [Електрон. ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>.
120. Руденко А. В. Призначення суддів на адміністративні посади; проблеми та шляхи їх вирішення / А. В Руденко, С. А. Трофімов // Учен. заг. Таврич. нац. ун-та. Серія «Юрид. науки», 2009. – Т.22(61). – №2 – С. 216 – 226
121. Русакова І. Г. Історія становлення судової влади в Київській Русі / І. Г. Русакова // Молодий вчений. – № 12 (15), грудень. – 2014. – С. 278 – 281.
122. Савонюк Р. Правосуддя у світлі Конституції: суд без ухвали на обвинувачення / Р. Савонюк // Право України. – 1996. – №11. – С. 40 – 41.
123. Самощенко І. С. Відповідальність за радянським законодавством / І. С. Самощенко, М. Х. Фаркушин. – М.: Юрид. лит., 1971. – 240 с.
124. Самощенко І. С. Сутність юридичної відповідальності в радянському суспільстві / І. С. Самощенко, М. Х. Фаркушин. – М.: Знание, 1974. – 143 с.
125. Сергеевич В. И. «Лекции по истории русского права» / В. И. Сергеевич. – СПб., 1899. – 481 с.

126. Смирнов В. Н. Поняття дисциплінарної відповідальності / В. Н. Смирнов // Правознавство. – 1969. – №3. – С. 252.
127. Смоленцев Е. А. Слово о суде / Е. А. Смоленцев // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – №1. – Ст. 4 – 6
128. Снигирова И. О. Рабочее время и время отдыха: коммент. к КЗоТ: учеб.-практ. пособ. // И. О. Снигирева. – М.: Проспект, 2000. – 158 с.
129. Советское право / под ред. Н.Г. Александрова. – М.: Юрид. мит., 1972. – 428 с.
130. Советское трудовое право: учеб. // под ред. А. С. Пашкова, О. В. Смирнова. – М.: Юрид. мит., 1982. – С. 512
131. Сокальська О. В. Судоустрій та судочинство в Україні (XVI-початок XVIIст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеню кандидата юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. В. Сокальська. – К., 2006. – 20 с.
132. Соловйов С. М. История России с древнейших времен / С. М. Соловйов – М., 1963-1964. – Т. 1 – 24.
133. Справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання: Рішення Конституційного Суду України від 11.10. 2005 р., №8 –рп/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – №42. – Ст.2662.
134. Статус суддів: [навч. посіб.] // За заг. ред. І. Є. Марочкін. – Х.: Право, 2009. – 120 с.
135. Статус судді: питання теорії та практики / Москвич Л. М., Подкопаєв С. В., Прилуцький С. В. – Х., 2004. – 356 с.
136. Статут Національної школи суддів [Електронний ресурс] // Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 12 березня 2012 р. №9/зп 12. – Режим доступу: <http://nsj.gov.ua/files/1358425614Statut.pdf>.
137. Стефанюк В. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / В. Стефанюк // Право України. – 2001. – №1. – С. 17.
138. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України підручник / О. С. Захарова, В. С. Ковальський, В. С. Лукомський та ін.; / відп. ред. В. Маляренко. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
139. Судебные системы западных государств / Ю. П. Урьяс, В. А. Туманов, С. А. Егоров и др. – М.: Наука, 1991. – 240 с.
140. Судебные системы европейских стран: Справочник / Пер. с француз Д. И. Васильева и с англ. О. Ю. Кобякова – М., 2002. – 336 с.
141. Сухонос В. В. Организационно-правовые проблемы кадрового обеспечения органов прокуратуры / В. В. Сухонос, И. Е. Марочкин, В. В. Богуцкий – Сумы. – 2000. – 220 с.

142. Татам А. Право Європейського Союзу: підручник / А. Татам / за ред. В. І. Муравйова. – К.: Абрис, 1998. – 424 с.
143. Татищев В. Н. История Российская / Татищев В. Н. – М., Л., 1962 – 1968. – Т.1 – 7
144. Терьохін В. А. Суддівський імунітет як гарантія прав і свобод громадян (питання теорії і практики) / В. А. Терьохін // Російський суддя. – 2001. – №7. – С. 316.
145. Троцина К. История судебных учреждений в России / К. Троцина – СПб., 1851. – 397 с.
146. Труд государственных служащих: учеб. пособ. – М.: Статут, 2000. – 478 с.
147. Трудове право України: акад. курс [підручник] // за ред. П.Д. Пилипенка. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2005. – 544 с.
148. Указ Президента «Про звільнення судді» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5322.html>
149. Указ Президента України «Про Академію суддів України» від 11 жовтня 2002 р., № 918 // Офіційний вісник України. – 2002 . – №42. – Ст. 1924.
150. Указ Президента України «Про внесення змін до Указів Президента України від 10 грудня 2003 р. №1425 і від 30 червня 2004 р., №697» від 11.09.2006 р., №747/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – №747. – Ст. 2543.
151. Указ Президента України «Про звільнення В. Пшеничного з посади судді Конституційного Суду України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U369_07.html
152. Указ Президента України «Про звільнення судді» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Президента України. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/documents/11707.html>
153. Указ Президента України «Про звільнення судді» № 1173/2011 від 21.12.2011 [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу: http://www.zakonoproekt.org.ua/Prezydent_Ukrajiny_pidpysav_ukaz_1173_2011_pro_zviljnennja.aspx.
154. Указ Президента України «Про звільнення суддів» № 8053 [Електронний ресурс] / Президент України // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/documents/8053.html>.
155. Указ Президента України «Про звільнення суддів» [Електронний ресурс] / Президент України // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15128.html>
156. Указ Президента України «Про звільнення суддів» [Електронний ресурс] / Президент України // Офіційне інтернет-

- представництво Президента України.— Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/16382.html>
157. Указ Президента України «Про звільнення суддів» № 1150 від 05.08.2005 Електронний ресурс // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України» – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1150/2005>
158. Указ Президента України «Про звільнення суддів» № 1155 від 30.09.2004 р. / Президент України // Офіційний Вісник «Ліга:Закон». – 30.09.2004. – №1155. – 1 с.
159. Указ Президента України «Про Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо призначення на посаду професійного судді вперше» № 697/2004 від 30 червня 2004 року / Президент України // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1693.
160. Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 р., №361/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – №19. – Ст. 1376
161. Ухвала / Донецький Апеляційний Адміністративний Суд. – Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoscope.com/act-uxvala-sudu-2-a-500-07-kolesnik-g-a>.
162. Фоницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.1, Т.2. / Под ред. А. В. Смирнова / И. Я. Фойницкий. – СПб.: Альфа, 1996. – 607 с.
163. Чебаненко С. Б. Княжеский и народный суд в Древней Руси: автореф. дис. ... канд. ист. наук / 07.00.02 «Отечественная история» / С. Б. Чебаненко. – СПб., 2007. – 19 с.
164. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, справа № 1502 Постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів» 1993.
165. Цепляева М. De facto і de jure суддівського співтовариства / М. Цепляєва, І. Яблокова // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 11. – С. 132.
166. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – №28. – Ст. 936
167. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2014. – №27. – Ст. 915
168. Штогун С. Проблеми правових гарантій незалежності суддів в Україні / С. Штогун // Право України. – 2003. – №3. – С. 42 – 45.
169. Шапов Я. Н. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси / Я. Н. Шапов – М.: Наука, 1972. – 342 с.
170. Юревич І. В. Добір кандидатів на посаду судді: їх рівність при проходженні відбору та єдність критеріїв оцінювання / І. В. Юревич // Вісник ХНУВС. – 2012. - №2 (57). – С. 424 – 431

171. Юридический энциклопедический словарь / под ред. А. Я Сухарева. – М.: Сов. энцикл., 1984. – 415 с.
172. Юридична енциклопедія / за ред. Ю. С. Шемшученко. – [в 6-ти том] – Т.3. – К.: Укр. енцикл., 2001. – 678 с.
173. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Авер'янов В. Б., Акуленко В. І., Бабкін В. Д. та ін.]; редкол. Ю. С. Шемшученка (голова редкол) [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія. – 2001. – Т. 3: К – М. – 792 с. – (Довідкове видання).
174. Юшков С. В. Очерки 2по истории феодализма в Киевской Руси / С. В. Юшков. – М. – Л., 1939. – 254 с.
175. Ясинский М. Очерки по истории судоустройства в Литовско-Русском государстве / М. Ясинський. – Вып. 1. – К., 1901. – 253 с.
176. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Николай Емельянович Яценко: [авт. – сост. И науч. ред . Н. Е. Яценко]. – СПб.: Изд-во «Лань», 1999. – 528 с.